

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DE MERKEZ SAĞ VE KADIN: SEÇİLMİŞ
SİYASİ PARTİLER ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR**

**Hazırlayan
Betül BAYHAN**

MALATYA 2025

T.C

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE MERKEZ SAĞ VE KADIN: SEÇİLMİŞ SİYASİ PARTİLER ÜZERİNE
BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Betül BAYHAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR

MALATYA 2025

ONUR SÖZÜ

Bu tez çalışması, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmış olup; tezimin akademik ve etik kurallara uygun olarak hazırlandığını, kullanılan kaynakların kaynakçada belirtilenlerden oluştuğunu ve bu eserlerin hepsine de atıfta bulunduğumu belirtir, aksi bir durum halinde aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Betül Bayhan

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Türkiye'de merkez sağ siyasetin kadın görünürlükleri üzerindeki tesirinin değerlendirilmesi ve bu bağlamda seçilmiş siyasi partilerin incelenmesine dayanmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, siyasi temsil ve ideolojik değişim gibi kapsamlı konuları incelemek, sabır gerektiren bir durum haline gelmeye başlamıştır. Zira bu meselelerin aslında bir sonu olmamakla beraber zaman geçtikçe evrilen dinamik yapılar içerdiği söylenebilir.

Bu süreçte en büyük destekçilerimden biri olan aileme; en çok da her gün bıkmadan usanmadan her konuda çocuklarına kol kanat geren, geç uyusa da her sabah bizimle beraber kalkan, yaşımla ilerlerse de asla ellerini üzerimden çekmeyen anneme sonsuz teşekkür ederim. Aynı şekilde, bütün stresimi, üzüntümü ve korkularımı çeken tüm arkadaşlarıma, tezi oluşturmamda beni cesaretlendiren aynı zamanda en büyük destekçilerimden biri olan Nursena Oruç'a kalpten teşekkür ederim.

Son olarak tezimin her aşamasında yol göstericiliğini, entelektüel bilgilerini ve yapıcı geribildirimlerini daima gösteren, disiplinli akademik duruşuyla bana örnek olan danışman hocam Prof. Dr. Hakan Özdemir'e şükran ve minneti borç bilirim. Kendisinin rehberliği ve akademik katkıları, bu çalışmanın hem yönünü hem de kıymetini belirlemiştir.

***‘‘Şuna inanmak lazımdır ki dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının
eseridir’’***

Mustafa Kemal ATATÜRK

ÖZET

Bu çalışmanın esas amacını, Türkiye’de merkez sağ siyasal partilerin kadınlarla dair uygulama ve söylemlerini kamusal, ekonomik ve siyasal alanlar temelinde irdeleyerek, tarihsel ve kavramsal çerçevede kadınların bu partilerde nasıl betimlendirildiği ve tanımlandırıldığını tahlil etmek oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sürdürülen çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde elde edilen esas verilerden biri, kadınların merkez sağ siyasal partilerde mevcudiyetinin çoğunlukla ataerkil görev ve normlar temelinde biçimlendiğidir. Kadın figürü, genellikle aile kurumunun başlıca öğeleri, eşlik ve annelik gibi özelliklerle konumlandırılmış; kadının, kamusal, ekonomik ve siyasal etken olarak katılımı kısıtlı kaldığı görülmüştür. Parti beyanları ve programlarında kadınların temsiliyetine ilişkin birtakım söylemler görülmekle beraber, bu söylemler genel itibariyle simgesel olarak seyretmiş; kadınların karar alma mekanizmalarına ve yönetimlerine aktif katılımına zemin hazırlayacak kurumsal reformlardan eksik bırakılmıştır. Bu kapsamda, kadınların merkez sağ siyasal özne olma durumu sadece simgesel seviyede kaldığı görülmekte, aktif bir kadın katılımından daha çok katkı sağlayan ve pasif görevlerle kısıtlandırıldığı görülmektedir. Çalışmanın dikkat çektiği bir diğer mühim veri, kadınlara dair uygulanan siyasaların, genellikle kadın-erkek eşitliği bakış açısından daha çok muhafazakâr normlar ve aile kurumunun esaslı rolleri kapsamında öne çıkarıldığıdır. Nitekim, merkez sağ partilerde kadının kamusal, ekonomik ve siyasal alandaki mevcudiyeti; sayısal seviyede yükselse de kalitatif olarak kısıtlı bir temsiliyetle konumlandırılmakta, kadınların yönetim süreçlerine aktif bir şekilde dahil olmalarını biçimlendirememektedir. Kadınlara ilişkin yürütülen siyasalar genellikle geleneksel normlar ve muhafazakâr değerler kaynağında oluşturulmakta; bu durum, kadın-erkek eşitliğini sağlamlaştıracak kapsayıcı bir değişime ket vurmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Merkez Sağ, Kadın, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

ABSTRACT

The main purpose of this study is to analyze the practices and discourses of center-right political parties in Turkey regarding women on the basis of public, economic and political spheres, and to analyze how women are described and defined in these parties within a historical and conceptual framework. In this context, the study utilizes historical and descriptive research methods. One of the main data obtained as a result of the research is that the presence of women in center-right political parties is mostly shaped on the basis of patriarchal duties and norms. The female figure is generally positioned with characteristics such as the main elements of the family institution, wifehood and motherhood; it has been observed that women's participation as a public, economic and political factor has remained limited. Although there are some discourses regarding the representation of women in party declarations and programs, these discourses have generally been symbolic; they have been left without institutional reforms that would pave the way for women's active participation in decision-making mechanisms and administrations. In this context, it is seen that women's status as center-right political subjects has remained only at a symbolic level, and it is seen that they are restricted with passive duties that contribute more than active female participation. Another important data that the study draws attention to is that the policies implemented regarding women are generally highlighted within the scope of conservative norms and the essential roles of the family institution rather than from the perspective of gender equality. Indeed, in center-right parties, the presence of women in the public, economic and political spheres; although increasing numerically, is positioned with a limited representation in qualitative terms, and cannot shape the active participation of women in the governance processes. The policies implemented regarding women are generally formed on the basis of traditional norms and conservative values; this situation hinders an inclusive change that will strengthen gender equality.

Key Words: Center Right, Women, Gender Equality

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTARCT.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: TOPLUMSAL CİNSİYET VE FEMİNİZM ÜZERİNE	4
1.1. Toplumsal Cinsiyet	4
1.1.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı.....	4
1.1.2. Toplumsal Cinsiyet Kuramları.....	6
1.1.2.1.Biyolojik Farklılıklar Kuramı	6
1.1.2.2. İşlevselci Kuram.....	7
1.1.2.3. Toplumsal Cinsiyetin Toplumsallaşma Kuramı	9
1.1.3. Toplumsal Cinsiyet Rollerı	11
1.2. Feminizm	14
1.2.1. Feminist Hareket.....	14
1.2.2. Feminist Yaklaşımlar	18
1.2.2.1. Liberal Feminizm.....	18
1.2.2.2. Sosyalist/Marksist Feminizm	19
1.2.2.3. Radikal Feminizm.....	21
1.2.2.4. Postmodern Feminizm.....	23
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE MERKEZ SAĞ.....	25
2.1. Merkez Sağ	25
2.1.1. Sağ ve Sol Bölünmesi	25
2.1.2. Merkez Sağ Kavramı.....	27

2.1.3. Türkiye’de Merkez Sağ Partiler.....	29
2.1.3.1. Demokrat Parti	29
2.1.3.2. Adalet Partisi.....	33
2.1.3.3. Anavatan Partisi	37
2.1.3.4. Doğru Yol Partisi	42
2.1.3.5. Adalet ve Kalkınma Partisi.....	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SEÇİLMİŞ MERKEZ SAĞ PARTİLERİ VE KADIN	50
3.1. Demokrat Parti ve Kadın	50
3.2. Adalet Partisi ve Kadın	66
3.3. Anavatan Partisi ve Kadın	78
3.4 Doğru Yol Partisi ve Kadın.....	86
3.5 Adalet ve Kalkınma Partisi ve Kadın	93
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SEÇİLMİŞ SİYASİ PARTİLERİN KADIN POLİTAKASI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI	104
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	123
KAYNAKÇA.....	128

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AB: Avrupa Birliği

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

AKSEP: Aktif Kadın Siyasetçi Eğitim Programı

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

BTP: Büyük Türkiye Parti'si

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CEDAW: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
(Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women)

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DYP: Doğru Yol Partisi

HP: Halkçı Parti

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)

KASİP: Kadın Sivil İnisiyatif Platformu

KSGM: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MSP: Millî Selâmet Partisi

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)

OECD: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)

RP: Refah Partisi

SHP: Sosyal Demokrat ve Halkçı Parti

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TKB: Türk Kadınlar Birliği

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

vb: Ve Benzeri

vd: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal hayattaki görünürlükleri, modern toplumlarda adalet, eşitlik ve katılım gibi başlıca sözcüklerle doğrudan ilişkili bir konu olarak yorumlanmaktadır. Fakat bu görünürlüğün biçimi, seviyesi ve manası, yalnızca hukuki düzenlemeler ya da nicel belirtilerle değil; ayrıca düşünsel kurgular, toplumsal değerler ve siyasal kültür tesiriyle de biçimlenmektedir. Bu araştırmada, Türkiye’de merkez sağ siyasi partilerde kadınların nasıl tanımlandıkları ve nitelendirildikleri analiz edilerek, kadınların kamusal, ekonomik ve siyasal hayattaki görünürlükleri ile toplumsal cinsiyet temelli davranış kalıpları arasındaki etkileşimi açığa çıkarmak hedeflenmektedir. Tezin başlıca savı, kadınların merkez sağ politikaların içerisindeki temsiliyetlerinin sadece nicel görünürlükle kısıtlı olmadığı, ayrıca kuramsal olarak atfedilen görevler kapsamında şekillendiğidir. Araştırma, Türkiye’nin çok partili düzene geçişinden sonra merkez sağ siyasi partilerin kadınlara ilişkin perspektifini, üç başlıca eksen temel alınarak incelenmektedir: Ekonomik, siyasal ve kamusal alanlar. Kadının merkez sağ siyasal sistem içerisindeki yerinin kavranabilmesi amacıyla sadece parti beyanlarına ve programlara değil, bununla birlikte bu partilerin tarihsel olarak nasıl bir kadın betimlemesi tasarladığına da bakılmalıdır. Tezin esas inceleme alanını, Türkiye siyasetinde merkez sağ hattında kendini konumlandıran ve bazı dönemlerde iktidar tecrübesini geçirmiş olan partiler DP, AP, ANAP, DYP ve AK Parti oluşturmaktadır. Bu partiler, kadınlara ilişkin ifade ve uygulamalarında ataerkil aile kurumu, toplumsal görevler ve muhafazakâr normlar dayanağında bir kadın imgesi yaratmışlardır. Bundan ötürü bu araştırma, kadınların ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamdaki konumuyla ilgili sadece nicel değil, bununla beraber düşünsel ve niteliksel bir tahlil ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın esas ikilemi, merkez sağ siyasal sistemin kadınlara ilişkin ürettiği düşünsel tutumun, kadınların kamusal, ekonomik ve siyasal alandaki mevcudiyetlerini nasıl biçimlendirdiğidir. Bu kapsamda çalışma, kadınların bu oluşumlarda sadece destekleyici ya da seçmen olarak mı değerlendirildiği, yoksa ekonomik, sosyal ve siyasal aktör olarak yönetsel süreçlere etkili bir şekilde katılım sağlayıp sağlamadıklarını analiz etmektedir. Kadınların kamusal, ekonomik ve siyasal alanlara dahil olma seviyelerinin düşüklüğü yalnız başına bir sorun olarak değerlendirilmemekte; tersine bu kısıtlı görünürlüklerine zemin hazırlayan tarihsel,

ideolojik ve yapısal sebepler analiz edilmektedir. Merkez sağ çizginin kadını nasıl konumlandığı, kadına atfettiği sorumluluklar ve görevlerin neler olduğu aynı zamanda bu sorumluluk ve görevlerin kadınların ekonomik, kamusal ve siyasal yaşama dahil olmalarını nasıl kısıtladığı tezin odak noktasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın esas hedefi, Türkiye'deki merkez sağ siyasal partilerin kadın politikalarını ifade ve pratik seviyede iki merkezde incelemek ve bu partilerin kadına yüklediği görevleri tarihsel devamlılık ve dönüşüm perspektifinden ele almaktır. Bu başlıca hedef doğrultusunda aşağıdaki şu çalışma sorularına cevap aranmaktadır: Merkez sağ siyasal partiler kadınlara ilişkin nasıl bir anlatı yaratmışlardır? Bu anlatılar kadınları hangi aidiyetlerle ilişkilendirmektedir? Kadınlara ilişkin kamusal, ekonomik ve siyasal alanlarda parti programları ne tür stratejiler sunmaktadır? Bu stratejilerin kadın-erkek eşitliği ile bağlantısı nedir? Merkez sağ partilerde kadının ekonomik, kamusal ve siyasal alanlarda birey olarak varlığı, yalnızca temsili mi olmakta yoksa etkili bir iştirakten bahsedilebilmekte midir? Bu çalışma soruları kapsamında gerçekleştirilen analiz, kadının merkez sağ siyaset politikalarında hangi kısıtlamalar içerisinde yer alabildiği, hangi kısımlarda belirginleştiği ve hangi ifadeler vasıtasıyla atfedilmiş rollere işaret edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, cinsiyet temelli araştırmalar ve siyaset sosyolojisi yazını bakımından eksikleri tamamlama gayesindedir. Türkiye’de kadınların kamusal, ekonomik ve siyasal yaşamlara dahil olmalarına ilişkin gerçekleştirilen çalışmaların çoğunluğu kadınların görünürlük seviyelerine yoğunlaşmakta; fakat bu görünürlüklerin arka planında kalan düşünsel ifadeler ve tarihsel koşullar gerektiği kadar ele alınmamaktadır. Bilhassa merkez sağ partilerde kadınların nasıl öne çıkarıldığı, kadına ilişkin hangi sözcükler ve görevlerle tanımlamalar yapıldığı literatürde özellikle belirli dönemler için kısıtlı seviyelerde incelenmektedir. Bu kapsamda çalışma, sadece kadınların ekonomik, sosyal ve siyasal alanlara dahil olmalarını sayısal seviyelerine değil, bununla beraber bu iştiraklerin özelliklerine ve düşünsel çerçevesine ilişkin bir tahlil ortaya koyması açısından literatüre değer katmaktadır. Bu araştırmanın oluşturulmasının sebebi hem bilimsel hem de uygulama düzeyinde tutarlılık gösterir. Bilimsel olarak, kadınların kamusal, ekonomik ve siyasal hayattaki görünürlüklerine ilişkin eleştirel değerlendirmelere düşünsel ve tarihsel bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir. Somut düzeyde ise, merkez sağ siyasal partilerin kadın politikalarının irdelenmesine imkan vererek, daha

eşitlik yanlısı ve kapsamlı bir siyasal zihniyetin yaratılmasına fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Kadınların ekonomik, siyasal ve kamusal hayatta daha fark edilir ve etkili bir birey konumuna ulaşması, sadece kadınların değil, toplumun demokratik olarak dahada ilerlemesi bakımından da hayati bir meseledir. Nitekim bu araştırma, Türkiye’de merkez sağ siyaset çizgisinin kadınlara ilişkin ifade ve siyasalarını geniş perspektifle inceleyerek, kadınların bu sistemler içerisindeki konumunu daha belirginleştirmeyi hedeflemektedir. Kadının kamusal, ekonomik ve siyasal alandaki görünürlüklerine yönelik ortaya konacak her anlamlandırılmış veri, kadın-erkek eşitliğine değer katarken aynı zamanda siyasal partilerin baştan şekillendirilmesinde mühim bir kaynak oluşturacaktır.

Tez, dört temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, toplumsal cinsiyet ve feminizm kuramları kapsamlı bir şekilde incelenerek, çalışmanın kuramsal kaynağını oluşturmuştur. Bu bölümde Biyolojik Farklar Kuramı, İşlevselci Kuram, Toplumsallaşma Kuramı ve çeşitli feminist yaklaşımlar (liberal, sosyalist, radikal, postmodern) kapsamında kadınların toplumdaki yeri ele alınmıştır. İkinci bölümde, merkez sağ ideolojinin tarihsel oluşumu ve merkez sağ siyaset çizgisinde yer alan partilerin tarihsel serüveni, esaslı normları ve siyasal ifadeleri yer almıştır. Üçüncü bölümde, DP, AP, ANAP, DYP ve AK Parti’nin kadınlara yönelik kamusal, ekonomik ve siyasal alandaki söylemleri, parti programları ve uygulamaları doğrultusunda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Son bölümde ise, ortaya çıkan veriler aracılığıyla genel bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: TOPLUMSAL CİNSİYET VE FEMİNİZM ÜZERİNE

Bu bölümde toplumsal cinsiyetin nasıl tanımlandığı, teorik ve tarihsel kapsamda hangi anlamlara geldiği ele alınmaktadır. İlk olarak toplumsal cinsiyet kavramının anlamına değinilmekte daha sonra bu kavrama ilişkin olarak toplumsal cinsiyet kuramlarından bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra feminist hareketin tarihsel kaynağı ortaya konulmakta akabinde de feminist yaklaşımlar incelenmektedir. Bu teorik zemin çalışmanın diğer bölümlerine dayanak hazırlamaktadır.

1.1 Toplumsal Cinsiyet

1.1.1 Toplumsal Cinsiyet Kavramı

"Cinsiyet" terimi, biyolojik yapıya karşılık gelir ve erkek veya kadın olmanın biyolojik yönünü ifade eder. Cinsiyet, bireyin biyolojik cinsiyetine dayalı demografik bir kategoriye belirtir. Kişilerin kimlik kartlarında belirtilen cinsiyet, kelimenin anlamına karşılık gelmektedir. Cinsiyet kelimesinin anlamı zamanla sınırlarını oldukça genişletmiş ve yakın dönemde cinsiyet, kadın ve erkeğin sosyal ve kültürel rollerini daha kapsamlı bir şekilde tanımlaya başlamıştır (Keskin ve Ulusan, 2016: 50). Toplumsal cinsiyet (gender) terimi ise toplum ve kültür tarafından kadına veya erkeğe yüklenen anlam ve beklentileri açıklamaktadır. Toplumsal cinsiyet kültürel yapıları içerirken, çoğu zaman bireyin biyolojik yapısına ilişkin psikolojik özellikleri de içerisine almaktadır. Yani toplumsal cinsiyet, bireyi kadın veya erkek olarak tanımlayan psikososyal niteliklerdir (Dökmen, 2004: 4-5). Terimi sosyolojiye kazandıran Ann Oakley'e göre "cinsiyet" biyolojik olarak erkek ve kadın arasındaki ayrımı ifade ederken, 'toplumsal cinsiyet' (gender) erkeklik ve kadınlık arasında buna bağlı olarak gelişen toplumsal açıdan eşitsiz bir bölünmeye işaret etmektedir. Bu nedenle "toplumsal cinsiyet" kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal ortam üzerine inşa edilmiş yönlerine vurgu yapmaktadır (Marshall, 1999: 98). Bu noktada 'cinsiyet' kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik farklılıklara karşılık gelmektedir. Bu farklar doğuştan diğer bir ifade ile yaradılış itibarıyla geldiğinden dolayı değiştirilmeleri olanaksızdır. Kültürel bir terim olan 'toplumsal cinsiyet' ise toplumun hem erkeklere hem de kadınlara atfettiği çeşitli rolleri ifade etmektedir (Heywood, 2019: 269). Cinsiyet kavramı biyolojik ayrımların yanı sıra aynı zamanda kadın ve erkeğin sosyal tanımlarını da kapsamaktadır. Bu sosyal tanım, kadın ve

erkeğin toplumdaki statüsünü ve davranışlarını karakterize etmektedir. Bu anlamda cinsiyet kavramı toplumsal olarak yaratılmış ve dolayısıyla da akışkan bir kavramdır, yani zamanla bir toplumdan diğer bir topluma değişim gösterebilmektedir (Pehlivan, 2017: 498). Fakat cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti tümüyle birbirinden ayırmak olanaksızdır. Çünkü kültürün erkeklerden ve kadınlardan beklentisi (toplumsal cinsiyet) erkeğin ve kadının fiziksel özellikleri (cinsiyet) ile ilgili bulgularından bütünüyle farklı değildir. Sonuç olarak toplumsal cinsiyetin kültürel tanımlamaları aynı zamanda biyolojik cinsiyeti de içerisine almaktadır. Erkekler ve kadınlar arasındaki bazı farklılıkların genetik mi yoksa kültürel mi olduğunu mutlak bir kesinlikle belirlemek genellikle mümkün değildir. Farklılıkların çoğunluğu her ikisinin birleşik etkilerine atfedilmektedir (Dökmen, 2004: 5). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım önemlidir, çünkü kadınlar ve erkekler arasındaki birçok farklılığın temeli biyolojiye dayanmamaktadır (Giddens, 2008: 505). Bu noktada toplumsal açıdan cinsiyet (gender), bireylerin cinsiyetlerine dayalı olarak erkeklere ve kadınlara yüklenen toplumsal ve kültürel rol beklentileri ifade etmektedir. Ancak biyolojik açıdan cinsiyet (sex), kadın ve erkek arasındaki fiziksel farklılıklar ile ilgilidir. Erkek ve kadın arasındaki ayrım genetik olarak belirlenmekte ve çoğunlukla evrensel bir özellik üstlenmektedir. Bunun tersine erkeklik ve kadınlıkla ilişkilendirilen farklılıkların anlamı kültürel bir çizgiyle resmedilmekte ve kültürden kültüre farklılık göstermektedir (Demirbilek, 2007: 13).

Toplumsal cinsiyet erkeklerin ve kadınların özel ve/veya kamusal alanlardaki konumlarını, toplumsal faaliyetlere katılım düzeyleriyle beraber aynı zamanda nasıl temsil edileceğini de etkilemektedir (Keskin ve Ulusan, 2016 :50). Beauvoir'ın "kadın doğulmaz, kadın olunur" formülasyonu, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında ayrım yaparak toplumsal cinsiyetin, kişisel kimliğin zaman içinde meydana gelen bir yönü olduğunu ifade eder. Beauvioir'ın formülasyonundaki vurucu feminist bakış açısına kılavuzluk eden düşünce, biyolojik cinsiyeti kadın bedeninin olgulara dayanan diziler ile açıklarken; toplumsal cinsiyeti ise bu bedenin üstlendiği kültürel önemini ve tezahürünü kapsadığı fikrine dayanmaktadır. Bu perspektiften çıkarılacak en önemli sonuç, toplumsal cinsiyetin doğası gereği yapay olduğudur. Bu noktada eğer "kadın olmak" doğuştan gelen bir özellik değil de oluşturulan yapay bir yapıysa, kadın bedeninin "kadın" dışında farklı toplumsal cinsiyet ihtimallerinin ortaya çıkmasına

imkan veren bir yer olarak görülmesinde herhangi bir engel yoktur (Durudoğan, 2011: 17). Kadına doğuştan atfedilen nitelikle biyolojik olarak bir kadın anne olabilir, çocuğa da bakabilir. Fakat biyolojik yapısı, doğurduğu çocuğu besleme, onlara bakma veya eğitme yükümlülüğü getirmez. Doğası gereği çocuk doğurmak annenin vazifesidir; ancak çocuğu beslemek, büyütmek, yetiştirmek ve eğitmek anneye yüklenmiş olan rollerin zamanla kültürel bir alışkanlık haline gelmesidir. Bebek bakmak veya çocukların ihtiyaçlarını karşılamak ev içi sorumluluklardan birkaç tanesinden biridir. Bu sorumluluklar erkekler tarafından da üstlenilip yerine getirilebilir. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik ayrımı açıklayan “cinsiyet” doğal bir olgudur ve değişmez. Ancak bunun tersine “toplumsal cinsiyet” erkeğe ve kadına toplumun belirlediği çeşitli üretim rolleri ve çeşitli görevleri yükleyen kültürel bir kavramdır. Bu kavram, aynı zamanda değişkenlik gösterebilmektedir (Karatepe, 2011: 172). Özetle cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında belirgin bir ayrım yapmak gerekirse, sosyologlar, bedenin dişi veya erkek olarak belirlenmesine sebep olan anatomik ve fizyolojik farklılıkları çoğunlukla cinsiyet terimi ile ifade ederler. Ancak toplumsal cinsiyet terimi ise, aksine, kadınlar ve erkekler arasındaki sosyal ve kültürel farklılıklara odaklanır. Toplumsal cinsiyet, bireyin biyolojik cinsiyetinden doğrudan kaynaklanmayabilir. Bunun yerine, toplumun belirlediği erkeklik ve kadınlık normlarıyla ilişkilidir (Giddens, 2008: 505). Bu nedenle de toplumsal cinsiyetin tanımları anatomik veya fizyolojik özelliklerle değil, sosyal ve kültürel normlarla ilişkilendirilmektedir.

1.1.2 Toplumsal Cinsiyet Kuramları

1.1.2.1 Biyolojik Farklılıklar Kuramı

Tarih boyunca, kadınlar ile erkekler arasındaki gözlemlenen farklılıkların pek çok ilginç açıklaması yapılmıştır. Biyologlara göre, bu farklılıkların temelini, kadın ve erkeğin biyolojik nitelikleriyle beraber bu bağlamda benimsenen roller oluşturmaktadır (Güldü ve Kart 2009:101). Biyolojik kuramlar, cinsler arasındaki (kadın ve erkek) tutum farklılıklarına biyolojik ve psikolojik farklılıklara bağlayarak açıklık getirirler. Söz konusu kuram, erkek ve kadın vücudunda doğumdan hemen sonra salgılanan hormonlar, önemli gelişme çağlarında ortaya çıkan farklar -misal ergenlik- ve işlevsel ile yapısal farklarla ilgilenir (Pehlivan, 2017: 503). Bazı yazarlar, kadın ve erkek arasındaki doğuştan gelen davranış farklılıklarının sebebinin insan biyolojisiyle ilişkili

olduğunu öne sürmektedir. Bu farklılıkların da kromozomlardan hormonlara, beynin boyutundan kalıtsal niteliklere kadar geniş bir yelpazeye uzandığını belirtmektedirler. Ayrıca, bu farklılıkların her kültürde belli bir şekilde ortaya çıktığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin doğal faillerden kaynaklandığını savunurlar. Örneğin: Söz konusu araştırmacılar çoğunlukla her kültürde kadınların yerine erkeklerin avlanma ve savaşa katılma eğilimi üstünde durmaktadırlar (Giddens, 2008: 505). Bazı bilim insanları, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkları anlamak için, tarih boyunca özellikle bazı biyologlar ve fizikçiler ilginç açıklamalar ortaya koymuşlardır. Örneğin: Anelik içgüdüsünün beyinde bir bölgede veya üreme organlarında yer aldığı iddia edilmiştir. 19. yüzyılın ortalarına doğru ise yüksek zihinsel işlevlerin merkezi olarak kabul edilen ön beyin loblarının, kadınlarda erkeklere kıyasla hem daha küçük ve hem de daha az kıvrımlı olduğu öne sürülmüştür. Bu duruma karşın, algılama gibi daha basit zihinsel süreçlerin merkezi olarak görülen yan lobların kadınlarda erkeklere kıyasla daha büyük olduğu belirtilmiştir (Dökmen, 2004: 40-41). Daha yakın bir zamanda, 1977'de, bazı kişiler mimarlık, mühendislik ve sanatta erkeklerin kadınlardan daha büyük başarılar elde ettiğini ve bu durumu da erkeklik hormonları ve beyin performansındaki üstünlükleriyle ilişkilendirmişlerdir (Dökmen, 2004: 41).

Biyolojik temellere dayanan teoriler, erkekler ve kadınlar arasındaki evrensel eşitsizliğin fizyolojik ve doğal faktörlerden kaynaklandığını iddia ederler ve aynı zamanda bu faktörlerin, bu durumun devam etmesine sebep olduğunu öne sürerler. Onlara göre bütünüyle eşit bir topluma ulaşmak pratikte imkansızdır. Bu tür kuramlar çoğunlukla insan davranışını ele alan tarihsel, antropolojik ve sosyolojik bulguları göz ardı eder. Bilhassa kadınların ve erkeklerin davranış, statü ve rollerinde zaman ve mekana bağlı olarak gözlemlenen çeşitliliği ve değişkenliği ihmal ederler (Pilcher, 2009: 109). Örneğin; Firestone ve Ortner, kültürel uygulamaları doğrudan biyolojiye bağlarlar. Yine benzer şekilde, Brownmiller de erkek egemenliğini, erkeğin biyolojik yapısından kaynaklanan cinsel şiddete bağlar (Waters, 2008: 400).

1.1.2.2 İşlevselci Kuram

İşlevselci bakış açısı, toplumu oluşturan parçaların birbiriyle bağlı olan bir bütün olarak ele almakla birlikte bu parçaları dengede iken sorunsuzca işlediğini savunur. Bundan ötürü toplumsal cinsiyetle ilgili işlevselci ve işlevselcilikten etkilenen

yaklaşımlar toplumsal cinsiyet farklılıklarının toplumsal istikrar ve uyum sağladığını ortaya koymaya çalışırlar. Yani işlevselcilikten esinlenen yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet farklılıklarının toplumsal bir kaynaşmayı desteklediğine açıklık getirirler (Giddens, 2008: 515). Ünlü işlevselci düşünürlerden olan Talcott Parsons, ailenin sanayi toplumları içindeki rolü üzerine odaklanmış ve özellikle çocukların toplumsallaştırılmasıyla ilgilenmiştir. Aynı zamanda istikrarlı, destekleyici bir ailenin etkili toplumsallaşmanın temeli olduğuna inanmıştır (Giddens, 2008: 515). Bu noktada aile olgusuna odaklanan makro kuramlardan biri olan Yapısal İşlevselci Kurama da atıfta bulunmakta yarar vardır. Yapısal İşlevsel Kuram, diğer aile kuramları gibi toplum ve insan doğasıyla ilgili belirli hipotezlere dayanır. Bu hipotezler toplumsal bir değişmeden ziyade mevcut yapı üzerinde durur. Bu hipotezler tutucu eğilimli olmakla beraber aynı zamanda toplumun birbirleriyle ilişkili parçalardan oluştuğunu varsayar ve bu parçaların düzenli bir şekilde etkileşim içinde olduğunu düşünülür (Poloma: 1993: 44). Parsons, yapısal-işlevsel yaklaşımı önce siyaset bilimine, ardından kamu politikası analizine sunmuştur. Parsons, teorisini geliştirirken davranışa odaklanır. Düşünüğe göre mantıksal olarak davranış ise şu unsurları içerir; davranış eyleme döken bir “birey”, bahsi geçen bireyin bir “amacı”nın olması, söz konusu bu amacın bireyi içerisinde yer aldığı “durum”dan öteki bir duruma yöneltmesi ve bu ögeler arasında belirgin bir etkileşimin olması ile bu etkileşimin amaçla ilintili seçeneklere değer atfetmesi (Saybaşıllı, 1999: 39).

Yapısal-İşlevselci Kuram, sosyal statü ve roller aracılığıyla bireyler arasındaki farklılaşmayı ve değişimi açıklar. Bu kuram toplumu işleyen bir mekanizma olarak görür. Belirli sosyal konumlar ile statülerin gerekliliği söz konusudur. Toplum, her bir konum için uygun bireyleri seçer ve onlara yüklenen rolleri yerine getirmeleri için teşvik eder. Kuram, kadın ve erkeklerin sosyal rollerini ve görevlerini sosyalleşme süreciyle açıklar, aynı zamanda cinsiyet temelindeki rol ayrışmasına ve sosyal iş bölümüne de açıklık getirir. Cinsiyette, bireyin sosyal kimliği ile toplumsal imkanlarını şekillendirir (Kocadaş, 2020: 42). Bu noktada işlevselci kuramda Parsons konuya açıklık getirmiştir. Parsons’a göre, cinsiyet rolleri temelde toplumun işlevsel zorunlulukları ile çekirdek aile yapısının evrenselliği ve zorunluluğunun bir neticesidir. Çekirdek aile, toplumsal düzenin devamlılığını sağlayan evrimsel olarak gelişmiş bir aile modelidir. Düşünüğe göre, aile içerisine yüklenen roller, cinslerin temel

sorumlulukları ve bütünlüğü içerisinde işlevsel olmaktadır. Sanayileşme süreci, çekirdek ailedeki biyolojik cinsiyet rollerini değiştirmez ancak akrabalık (kinship) ilişkilerine etki eder. Akrabalık ilişkileri genetik kategorilere ve konumlara dayandığı için, sanayileşme ile beraber bu tarz ilişkiler değişir ve gücünü yitirmeye başlar (Sallan Gül, 2014: 235).

1.1.2.3 Toplumsal Cinsiyetin Toplumsallaşması Kuramı

Toplumsal cinsiyet farklılıklarının kaynağının anlaşılması için kullanılan yöntemlerden biri de cinsiyet rollerinin aile ve medya gibi araçlar aracılığıyla öğrenilmesiyle cinsiyetin toplumsallaşmasıyla ilişkili araştırmalardır. Söz konusu yaklaşım, biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımı ortaya koyar (Giddens, 2008: 506). İşlevselcilerden etkilenen toplumsallaşma kuramları, cinsiyet eşitsizliklerine açıklık getirirken, biyolojik etkenler yerine daha çok toplumsal etkenlere odaklanmaktadır (Pilcher, 2009:110). Schmitt'e (2003) göre, cinsiyet rolleri ve psikolojik eğilimler doğuştan belirlenmemiştir. Erkekler ve kadınlar, farklı sosyalleşme deneyimlerinden kaynaklanan cinsiyet farklılıklarına sahiptir. Bu nedenle, sosyal davranışlardaki cinsiyet farklılıkları, bireylerin yaşadığı farklı sosyalleşme deneyimlerinden kaynaklanır (Güldü ve Kart, 2009: 102). Bebekler, doğumla birlikte ilkini, gelişimle birlikte ikincisini sonradan getirir. Çocuklar, birincil ve ikincil özellikteki çeşitli toplumsallaşma araçlarıyla temas kurarak, kendi cinsiyetleri ile uyum içerisinde olan toplumsal beklentileri ve normları özümserler. Bu noktada hem biyolojik hem de kültürel etkiler rol oynar. Yani toplumsal cinsiyet farklılıkları, biyolojik faktörlerden ziyade kültürel normlar tarafından şekillendirilir (Giddens, 2008: 506). Toplumun başta dünya, toplum ve insan anlayışı etrafında şekillendiği kabul edildiğinde, binlerce küçük davranış kalıbının öğretilip benimsetilmesi gerekmektedir. Bu, toplumda “normal” kabul edilen yeme ve giyinme gibi davranışların öğretilmesini içerir (Ozankaya, 1999: 177-178).

Toplumsallaşma süreci, cinsiyet rolleriyle ilgili olarak çocukluğun erken dönemlerinde başlar ve yaşamın ilerleyen aşamalarında giderek derinleşerek devam eder (Güldü ve Kart, 2009: 103). Schutz'a göre, bireyler doğduklarında önceden kurulmuş bir dünya ile karşı karşıya kalırlar ve bu düzene uyum sağlamak için de gerekli verileri edinirler (Sofuoğlu, 2010: 90). Bu perspektife göre, iki cinsiyet rolü

bulunur: Biri dişi, diğeri erkektir. Söz konusu iki cinsiyet rolü için de belirli iki farklı ‘senaryo’ iliştilmiştir. Dişi ve erkek bireyler, özellikle bebeklik ve çocukluğun ilk dönemlerinde, toplumsallaşma süreciyle kendilerine uygun senaryoyu öğrenirler. Çocuklara, kendi cinsiyet rollerine uygun davranışları öğretilirken, bu rollerle ilişkilendirilmiş beklentiler ve normlar da göz ardı edilmemekte yerine getirilmektedir (Pilcher, 2009: 110). Bu olumlu veya olumsuz yaptırımlar, çocukların kendi cinsiyet rollerini öğrenmelerine katkıda bulunabilir. Eğer bir birey, biyolojik cinsiyetine uymayan toplumsal cinsiyet davranış kalıpları geliştirirse -yani, bu kalıplar sapkınsa- söz konusu bu duruma, eksik veya çarpık toplumsallaşma ile açıklık getirilir (Giddens, 2008: 506-507). Erkekler ve kadınlar, başarılı bir rol performansı sergilemek için doğuştan gelen ve zamanla kazandıkları özellikleri birleştirirler. Böylelikle, cinsiyete özgü toplumsal roller oluşur (Güldü ve Kart, 2009: 102). Bu görüşe göre, cinsiyet eşitsizlikleri, kadın ve erkeklerin farklı rollerle toplumsallaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Benzer bazı perspektiflere göre, eğer toplumsallaşma vasıtasıyla öğrenilen toplumsal senaryolar, cinsiyetçilikten uzak çocuk yetiştirme yöntemleriyle değiştirilirse, cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılabileceği hatta ortadan kaldırılabilceği öne sürülmektedir (Pilcher, 2009: 110). Çocuklarını ‘cinsiyetçilikten’ uzak yöntemlerle büyötmeye oldukça önem göstermiş anne babalar dahi mevcut cinsiyet kalıplarıyla mücadele etmeyi bir hayli zor bulmuşlardır. Örneğin: Anne-baba ve çocuk ilişkisini ele alan araştırmalar, anne ve babanın her iki çocuğa yönelik tutumlarının benzer olduğunu düşündüklerinde bile erkek ve kız çocuklarına kayda değer düzeyde farklı davranış şekillerini uyguladıklarını öne çıkarmıştır (Giddens, 2008: 507).

Toplumsallaşma kuramları, bireylerin dişi ve erkek olma rollerini öğrenmelerine dair açıklamalar sunar. Ancak bu tür kuramlar, dişil ve eril senaryolarla bağdaştırılmış değer ve normlarının kaynağını ve bunların hangi çıkarları temsil ettiğini ihmal eder. Ayrıca, toplumsallaşma kuramları, yapısal ve kurumsal etkenlere rağmen "norm"lara isteyerek uyum sağlama konusuna fazlasıyla dikkat çeker ve bu perspektifle nitelenen her iki cinsiyet rolünü de biyolojik farklılıklara bağlar. Bu durum, sorunsuz bir şekilde kabul edilir. Toplumsallaşma kuramının biyolojiye dayalı bir çıkış noktası olduğundan, Connell bu durumun kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliğin ana nedeni ile ilgili, toplumsallıktan uzak bir anlayışı benimseyen kuramsal bir yaklaşımı ifade ettiğini ileri sürer (Pilcher, 2009: 110-111).

1.1.3. Toplumsal Cinsiyet Roller

Toplumbilimde rol kavramı, bireyin belirli bir ortamda taşıdığı geleneksel olarak benimsenmiş kültürel ve kurallı beklentileri ifade eder (Savcı, 1999: 130). Rol kavramı, bireyin örgütsel bir yapı içindeki konumunu, bu konumla ilişkili görevleri, hakları ve diğer pozisyonlardaki bireylerle etkileşimi belirleyen kuralları temsil eder. Annelik, babalık, hemşirelik, mühendislik, askerlik gibi farklı roller, toplumsal cinsiyet rolleri olarak adlandırılır ve bu roller kadınlara ve erkeklere göre farklılık içerir. Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumun cinsiyet farklılıklarını veya cinsiyet kalıp yargılarını yansıtmak için kullanılan bir terimdir. Özelde bu terim, geleneksel olarak kadınlar ve erkeklerle ilişkilendirilen rollere açıklık getirmektedir (Dökmen, 2004: 15-16). Çocukların toplum tarafından erkek veya kız olarak adlandırılmasının ardından çocuklar cinsiyetlerinin kültürel anlamlarını öğrenir ve beraberinde kültürel anlamlarını kazanırlar. Bu kültürel anlamlar, toplumsal cinsiyet rolleri olarak kabul edilir. Toplumsal cinsiyet rolü, toplumun karakterize ettiği, bireylerin de yerine getirmesini beklediği cinsiyetle ilişkilendirilmiş bir dizi beklenti içerir (Dökmen, 2004: 16).

Toplumsal cinsiyet rolleri değişebilirken, genetik yapı değişmez. Toplumsal cinsiyet farklılıklarının bir bölümü, birtakım biyolojik farklılıkları kendine kaynak alabilir. Kadının doğurgan oluşu, bu farklılığın temel kaynağını oluşturmaktadır. Kadınların anne olma rolü, çoğu toplumda kadınları ev içine (özel alana) bağlarken; diğer taraftan erkekler genellikle dışarıda (kamusal alanda) etkinlik göstermişlerdir. Bu iş bölümü, erkek hakimiyetli bir toplumun oluşmasıyla beraber toplumsal cinsiyet toplumsallaşmasında farklılıkların oluşmasına sebep olur. Sayısal olarak eşit olsa da kadın ve erkeğin toplumsal alandaki temsiliyetleri farklılaşır ve kadınlar ev gibi özel alanlarda daha fazla zaman geçirirken, erkekler kendilerini her çeşit kamusal alanda ifade etme eğilimi içerisinde olduklarıdır. Kamusal alandaki çalışma, üretim ve politika genellikle erkeklere aittir, ev işleri ve aileyle ilişkili özel alanlar genellikle kadınların sorumluluğundadır. Bu düşünce, birçok toplumda ön plandadır. "Roller", kaynakları tedarik eden kişi (erkek) ve evle ilgilenen kişi (kadın) şeklinde belirlenmektedir (Kaypak, 2014: 346).

Modern toplumlarda, hiyerarşik ayırım ve eşitsizliklerin yer aldığı toplumlar, cinsiyet eşitsizliklerine biyolojik niteliklerin sebep olduğu düşünülür. Bu eşitsizliklerin

temelini, biyolojik özelliklerin oluşturduğu düşünülse de (örneğin: Cinsiyet hormonları), aslında bu biyolojik farklar sonradan toplumsala kazandırılan anlam veya değerler olarak toplumsal kendisinde yer almaktadır (Pehlivan, 2017: 501). Kadınlar, anne olabilirler; ancak çocuklarını beslemek, eğitmek ve yetiştirmek gibi annelik görevlerini yerine getirmek için sadece eve ve aileye adanmak zorunda değildirler. Doğurganlık ile ebeveynlik arasındaki ilişki, biyolojik olmaktan ziyade kültürel bir yapı oluşturmaktadır. Geleneksel aile hayatı, kadınlardan evde kalma, çocuk büyütmeye ve ev işi yapma anlayışı içerisindedir. Ancak ev işleri erkekler tarafından da üstlenilebilir ya da 'simetrik aile' modeli adı verilen bir yapıda erkek-kadın arasında eşit şekilde paylaşım sağlanabilir. Ayrıca, çocuk yetiştirme görevi toplum veya devlet tarafından da üstlenilebilir veya akrabalar gibi 'geniş' aile yapılarında da paylaşılabılır (Heywood, 2019: 269). Toplumda, kadınlar genellikle erkeklere kıyasla birçok alanda geride kalmış durumdadır. Söz konusu bu gerilik, kadının aile içindeki rolleri olan "annelik", "eşlik", "ev işleri" ve "akrabalık" rollerinden kaynaklanmaktadır. Bundan ötürü, kadınlar eğitim, siyaset ve ekonomi gibi alanlarda eksik veya yetersiz olarak görülmektedirler (Külekci ve Canbay, 2012: 33). Kadınlar ve erkekler arasında belirli biyolojik farklılıklar olduğunu reddedilemez; fakat toplumlar arasında toplumsal cinsiyet rollerinin fazlasıyla çeşitlenmesi, bunların sadece biyolojik cinsiyetle sınırlı olmadığını gösterir. Bilimde temel bir kuralı hatırlamak gereklidir: Değişkenler (toplumsal cinsiyet rolleri) sabitlerle (biyolojik cinsiyet özellikleri) açıklanamaz. Eğer biyolojik faktörler tek başına rollerimizi belirleseydi, dünya üzerindeki her kadının otomatik olarak yemek pişirme, çamaşır yıkama ve dikiş dikme gibi görevlerle uğraşması gerekirdi. Ancak gerçek bu değil, çünkü profesyonel aşçılar, çamaşırcılar ve terzilerin çoğunluğu erkektir (Bhasin, 2014:18). Erkekler, çoğu toplumda ailenin başı olarak kabul edilir, gelir sağlayan, mülk sahibi olan ve yöneten aynı zamanda dinde, siyasette, iş hayatında etkin kişilerdir. Diğer taraftan, kadınlardan ise çocuk doğurma ve büyütmeye, bakım, ev işleri gibi görevler beklenir ve kadınlar bu yönde yetiştirilir (Bhasin, 2014: 14) Toplumsal cinsiyet rollerine uymayan davranışlar sergilediklerinde de çocuklar ve yetişkinler genellikle kınanır veya cezalandırılır. Bu durum, beklenen kadın-erkek davranışlarına uymaları için etkin yöntemlerden biri olarak kullanılır. Bu tür cezalandırmanın en yaygın biçimi, toplum içinde dalga geçmektir (Bhasin, 2014: 21).

Geleneksel kadının rolü iş ve meslek hayatlarında da devam etmektedir. Kadınlar

genellikle sekreterlik, hosteslik, öğretmenlik, hemşirelik ve temizlik gibi alanlarına yönlendirilirken, erkekler daha çok özerklik gerektiren ve çekişmenin fazla olduğu meslek alanlarına yönlendirilirler (Pehlivan, 2017: 500). Cinsiyet rolleri, yetişkinlik döneminde en belirgin şekilde ortaya çıkar. Örneğin: Toplumca kadınların hemşirelik ve sosyal hizmet gibi mesleklerde daha başarılı olacakları düşünülürken, aynı zamanda ev işleriyle ve çocuk bakımıyla ilgilenmeleri beklenir. Bu durum, aslında toplumdaki beklentilerin onaylanması ve bireyin kendi davranışlarını düzenleme süreçleri aracılığıyla cinsiyet rollerini pekiştiren bir baskıya dönüşür. Ancak bugün, doğum oranlarının düşük olması ve çocuk bakımının yalnızca kadınlara ait olmaması gibi sebeplerle, kadınlar artık geleneksel rollerden farklı meslek ve yaşam tercihlerine yönelebilmekte ve aynı zamanda erkek hakimiyetindeki rollerle kolaylıkla denge kurabilmektedirler. Erkeklerin kaynakları temin etmedeki rolü bugün sınırlı olsa da kadınlara özgü kalıp yargılar değişmekte ve bu durum, geleneksel açıdan erkek hakimiyetindeki rollerin kadınlar tarafından giderek daha fazla üstlenilmesine sebep olmaktadır. Kuşkusuz bu da kadınların meslek hayatında, siyasette ve ekonomide güçlenmesine yol açmaktadır. Ancak erkek rollerinde herhangi bir değişiklik gözlenmemekte; yani erkeğe tanımlanan rollerin kadınlara tanımlanan rollere oranla daha statik bir yapıda olduğu gözlenmektedir (Güldü ve Kart, 2009: 103). Her toplumda, bireylerin (kadın-erkek) toplumsal rollerini belirleyen ve yönlendiren, onları biçimlendiren ve sorgulayan sosyo-kültürel değerler mevcuttur. Bu değerleri, kadın ve erkeğin nasıl olması, nasıl davranması gerektiğini ve hangi sorumlulukları üstlenmesi gerektiğini belirleyen roller oluşturmaktadır. Toplumun tanımladığı ve bireylerden beklediği birtakım bu beklentiler, toplumsal cinsiyet rolleri olarak adlandırılabilir. Her bireyden, toplumsal cinsiyet rolleriyle tutarlı davranış sergilemesi beklenir. Cinsiyet rolleri, anne karnında oluşmaya başlar, bebeklik ve aile yaşamıyla şekillenir, daha sonra okul, iş ve yasal düzenlemelerle pekişir. Böylelikle öğrenilen kalıplar, dinamiklikten uzak inanç veya fikirlere dönüşür (Saraç, 2013: 27). İnsanlar doğduklarında dişi ya da erkek cinsiyetiyle gelirler; ancak yetiştirilirken toplumun belirlediği cinsiyet rollerini öğrenirler ve bu roller çerçevesinde erkek veya kız çocuk olmayı benimseyerek büyürler. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet dinamiklidir, zamanla değişebilir ve toplumdan topluma da çeşitlilik gösterebilir (Terzioğlu ve Taşkın, 2008: 63)

1.2. Feminizm

1.2.1. Feminist Hareket

Feminizmin doğuşu, Robert Sözlüğü'ne göre, 18. yüzyılın sonlarına dayanır ve toplum içinde kadınların rollerini ve haklarını genişletmeyi amaçlayan bir doktrin olarak tanımlanır. "Feminizm" terimi, Latince "kadın" anlamına gelen "femine" kelimesinden türetilmiştir. Bu terim 1837'den sonra Fransızca'ya 1890'larda ise İngilizceye "womanism" (kadıncılık) ismiyle girmiştir (Sevim, 2005:7). Fransız Devrimi'nin etkisi altında yazılan Mary Wollstonecraft'ın *A Vindication of the Rights Of women* [Kadın Haklarının Bir Savunusu] ([1792]) modern feminizmin ilk metni olarak kabul edilir (Heywood, 2019: 261-262). "Feminizm", kadının toplumdaki yeri veya konumunun erkeklere oranla dezavantajlı olmasıyla birlikte aynı zamanda eşit olmayan ve ikincil bir konumda yer alması; bu sebeple kadının ezilmesi, sömürülmesi inancından yola çıkarak, kadının toplumsal konumunun geliştirilmesi veya iyileşmesini ileri süren siyasi teori ve ideolojilerin genel ifadesidir. Feministler, toplumu şekillendiren genel bir hakimiyet olan erkek üstünlüğünün kadını bağımlı duruma getirdiğini söyler ve bu düzenin değişmesi uğruna mücadele eder. Bununla birlikte feminizm, kadınların kendilerini tahakküm altında tutan erkek egemen düzeni kavrama, siyasi olarak ifade etme ve bu egemenliğin devrilmesi için mücadele etme sürecini de kapsayabilir (Karatepe, 2011: 167). Feminizm, baskıya direnen veya direnmek için mücadele eden bütün kadınların birikimlerinden kapalı bir şekilde doğan düşünce olarak da tanımlanabilir (Mansbridge ve Okin, 2016: 465). Feminizm, cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkarak, kadınlarla erkekler arasında ekonomiden, siyasete, sosyo-kültürel den toplumsala kadar her alanda eşitliği savunan bir yaklaşımı temsil eder. Ayrıca, feminizm felsefe, sosyoloji, politika ve etik gibi çeşitli alanlardan oluşur. Feminizmin çoğunlukla temel amacı, kadınların özgürlüğü ve temel haklarını sağlamaktır. Ataerkil yapı ve normların yok edilmesi gibi konular da feminizmin başlıca hususlarını oluşturur (Taş,2016: 165). Feminizmin tarihsel gelişimi üç döneme ayrılır. İlk dönemde -ki bu dönem çoğunlukla ‘Liberal feminist dönem’ olarak da isimlendirilir- kadınların oy hakkı, eğitim imkanları ve mülkiyet hakları gibi konular ön plana çıktı. Bu dönemde aynı zamanda kızların eğitimi, eşit iş imkanları, kadınların kamu görevlerine atanması gibi başarılar elde edildi (Karatepe, 2011: 173). 19. yüzyılda, erkeklerin oy hakkının genişletilmesiyle birlikte kadınlara da seçme hakkı verilmesi için çeşitli kampanyalar

düzenlendi. Bu dönem, genellikle "İlk feminist dalga" olarak adlandırılır ve temel talepler arasında, erkeklerin sahip olduğu yasal ve siyasal hakların kadınlara da tanınması yer alır (Karatepe, 2011: 174). Feminizm, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır ve genellikle kadınların oy kullanma hakkı ve eğitimde fırsat eşitliği gibi haklara odaklanarak yükselme göstermiştir. Bu süreç, gelişim çizgisinde "Birinci Dalga Feminizm" olarak isimlendirilmektedir (Tür ve Koyuncu, 2010: 6). 19. yüzyıl ortalarına doğru gelindiğinde, kadın hareketi bir nokta üzerine yoğunlaşmıştı; erkeklerin seçme hakkının aşamalı olarak büyümesinden esinlenerek kadınlara da seçme hakkı için kampanyaların başlatılması. Bu dönemde kadınların erkeklerle eşit siyasi ve hukuki haklara sahip olmaları gerekliliği söz konusu olup, talep edilmekteydi. Kadınlara seçme hakkı, birinci dalga feminizminin temel hedefiydi, çünkü kadınların oy kullanma hakkı elde etmeleri durumunda cinsiyet ayrımcılığının ve önyargının diğer tüm şekillerinin de hızla sona ereceği düşünülüyordu. Diğer taraftan siyasi demokrasinin en gelişmiş olduğu ülkelerde kadın hareketi oldukça güçlü bir konuma yükselmiş ve kadınlar birçok durumda, oğulları ve kocalarının faydalandıkları hakları kendileri içinde talep etmeye başlamışlardı (Heywood, 2019: 262). Kadının statüsünü iyileştirmeyi amaçlayan benzer hareketler, batılı ülkeler arasında yer alan İngiltere'de 1850'lerde, Fransa ve Almanya'da bu talepler 1860'larda belirmiştir. İskandinav ülkelerinde ise kadınların talepleri 1870'li yıllarda belirginleşmeye başlamıştır (Demirkanoğlu, 2018: 58). Sömürgeleşme sürecinin şiddetlenmesi ve emperyalizme evrilmesiyle beraber feminizm hareketi de uluslararası alanda etkisini artırmak için çaba sarf etmiştir. Farklı ülkelere kadınların uluslararası bir ortamda birlik, beraberlik ve iştirakçi mücadele içinde bir araya gelmesini teşvik etmek amacıyla 1880'lerde Uluslararası Kadınlar Konseyi (International Council of Women) kurulmuştur (Ataman, 2009: 3).

Birinci Dalga Feminizm, tarihindeki ilk aşama Birinci Dünya Savaşı'nın ardından farklı ülkelere kadınlara oy hakkı verilmesiyle tamamlandı (Çakır, 2008: 435). Kadınların oy hakkını elde etmesi, paradoksal bir şekilde kadın hareketini zayıflattı ve duraksattı. Aynı zamanda, birçok aktivist, oy verme hakkının kazanılmasıyla beraber kadınların tam özgürlüğe kavuşacaklarına dair safça bir inanç taşıyordu. Kadın hareketinin canlanması, feminizmin 'ikinci dalgası'nın belirginleştiği 1960'lardan önce ortaya çıkmadı. İkinci dalga feminizm, siyasi ve hukuki haklara sahip olmanın 'kadın

sorunu'nu çözmediğini kabul etti (Heywood, 2019: 263). İkinci dalga feminizm, kadın hareketini radikalleştirerek çeşitli düşünceler ve eylemlerle etkiledi. Fikirleri ve siyasetteki nüfuzlarıyla liderlik eden kadınlar, çeşitli toplantılar gerçekleştirdi. Uluslararası seviyede, kürtağın yasallaşması ve kadına yönelik cinsel taciz ve şiddetin engellenmesi gibi hususlarda kampanyalar düzenlendi (Karatepe, 2011: 177). Kadınlar zamanla, önceden erkeklerin egemen olduğu birçok meslekte yer alabilmek için gerekli olan özellikleri kazanmaya başladı (Vincent, 2006: 281). Ayrıca, evlilik, boşanma ve iş hayatına dair değişen sosyal normlar gözlemleniyordu. Kadınlar, mali, sosyal ve ahlaki açıdan giderek daha fazla bağımsızlaşarak aile gibi kurumlardan uzaklaşıyordu (Vincent, 2006: 282).

İkinci Dalga Feminizm, belirli niteliklerin kesinleştiği ve farklılaştığı bir süreçte gelişti, hareket daha da radikalleşti. Bu dönemde, yeni eylem ve söylem taktikleri de mücadele sahnesine katıldı. Kadınlar, farklı ülkelerde ve bölgelerde tecrübelerini paylaştıkları bilinçlendirme toplantıları düzenledi, kendi seslerini duyurabildikleri alternatif yayınlar ürettirler ve taciz, kürtağ, kadına yönelik şiddet gibi hususların ele alındığı kampanyaları organize ettiler (Çakır, 2008: 437). Diğer taraftan 1960'ların sonlarından itibaren, ikinci dalga feminist hareket olarak tanınan hareketin feminist söylemleri yeni bir şekil aldı. Bu dönemde, feminist hareketler, Simone de Beauvoir'un "kadın doğulmaz, kadın olunur" düşüncesinden yola çıkarak kadınların erkeklerden farklı olduğu ve farklı bir kültüre ve stile sahip olduğu görüşünden etkilendi. Ancak, ikinci dalga feministler bundan böyle cinsiyetler arasındaki sosyalizasyon aracılığıyla oluşturulan eşitsizlikleri kadının ezilmesinin temel sebebi olarak düşünmüyorlardı. Aksine, kadınları erkeklerden ayıran kısımlarının kadın özgürlüğünün çekirdeklerini taşıdığına inanılmaktaydı (Aktaş, 2013: 60-61). İkinci dönem feminist hareket, erkek hakimiyeti etkisini azaltmada ilk dönem yaklaşımının önemini onaylarken diğer taraftan eksik olduğunu da ifade etmekteydi (Yılmaz, 2003: 378). Söz konusu bu perspektifte birinci dalga feminist hareket ile günümüz hareketi arasında, amaçları ve yapısı yönünden birtakım farklılıklar bulunmaktadır. İlk dönemde ilerlemeler kadınların uğraş ve hareketlerinden ziyade genellikle erkeklerin tanıdığı haklar üzerinden oluşurken, günümüz feminist hareketinde kadınların aktif bir şekilde liderlik ettiği bir süreç yaşanmaktadır. Kadın hareketi, toplumsal yapıların, kültürün, kurumların, söylemin, mitin ve imgenin diliyle değersizleşmiş olan kadın olgusunu, yeni bir perspektifle

yeniden şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Hukuki ve kurumsal edinimlere karşılık, kadınların hala ikincil ve aşağı bir konumda tutulmalarına karşı mücadele devam etmektedir. Feministler, erkek hakimiyetinin mevcut yapının her yerine kök salmış olduğunu, yapıda birtakım iyileşmeler yapılmadıkça söz konusu halin fazla değişmeyeceğini ifade etmektedirler. Bu süreç, dışıl değerlerin yüceltilmesinden, kurumsallaşmasına kadar uzanan birtakım gelişmeyi içermektedir (Yılmaz, 2003: 378). Bu dönemde, kadın kurtuluş hareketinin rotası ve bu bağlamda 'feminist teorik çerçevesi' belirginleşti: Kadınların günlük yaşamlarında karşı karşıya kaldığı sorunlar, bireysel veya belirli koşullara özgü olmayıp toplumsal cinsiyetin ve ataerkil düzenin bir sonucuydu (Çakır, 2008: 436).

1980'lerin sonlarından günümüze kadar olan zaman dilimine odaklanan bu dönem, feminist hareketin evriminde "Üçüncü Dalga Feminizm" olarak adlandırılır. Bu dönemde kadın hareketlerinin daha büyük kitlelere yayılmasını sağlamak, tartışmaların odak noktası olmuş ve bireysel düzeyde kadınları sınırlayan tahakküm altına alan hususlara da ilgi gösterilmiştir. Bu noktada toplumsal değişimi teşvik edecek, bilinci artıracak eylemlerin ve eğitimin kapsamlaşması üzerinde durulduğu gözlemlenmektedir (Tür ve Koyuncu, 2010: 6-7). Bu yeni nesil harekette, kadınların erkeklerle olan ilişkilerinden ziyade kendi aralarındaki bağlantıları güçlendirmesi ve aile kurumuna olan bağımlılığın azaltılması gibi öneriler de dile getirilmektedir (Yılmaz, 2003: 379). Bugün kadınlar, ataerkil hegemonyanın direttiği, tek boyutlu algıya karşılık, kadınların ırksal ve kültürel karmaşıklıkları içinde tanınması gerektiği fikrini benimsemektedirler. Erkeklerin kadınlara eziyet ettiği indirgemeci bir kadın kimlik politikası yerine, farklı şekillerde zulme maruz kalan ve siyasi olarak tek başına olduğu düşüncesi taşıyan diğer kimlikleri de çevreleyen bir anlayış vurgulanmaktadır. Bu noktada "çoklu kesişen farklılıklar" kavramı ağırlık kazanırken kavram kadınların farklı zamanlarda ve yerlerde farklı mikro politikalara katılmalarını ifade etmekte aynı zamanda diğer gruplarla (ırk, dil, din, etnik köken vb.) iş birliğini de içermektedir. 'Kesişen mikro politikalar' anlayışı, bir yandan kadınlara küresel çapta mücadele için bir çatı sunarken diğer yandan farklı kültürlerdeki kadınların bilinçlenmesi ve sorumluluklarının öğrenmesi sürecine devam etmektedir. Böylelikle, feminizm yerel ve küresel özellikler göstermekte ve küreselleşirken parçalara ayrılmaktadır (Altuntaş, 2008: 53). 18. yüzyılda feminist düşünce, kadınlarında aynı erkekler gibi doğal haklara sahip olduğunu

ileri sürerken; 19. yüzyılda feministler için yasa önünde eşitlik, mülkiyet hakları ve oy kullanma hakkı gibi hususlar başat rol oynamaktaydı. Bu dönemde, kadınların toplumsal ve siyasi alanda erkeklerle eşit haklara sahip olması için mücadele edildi. 20. yüzyılın gelmesiyle birlikte, liberal feministler, refah devleti anlayışı çerçevesinde ekonomiye müdahale ederek kadınlara bazı yeni hakların tanınması gerektiğini savundular. Özellikle doğum ve çocuk emzirme izni gibi, erkekler için lüzumu olmayan birtakım yeni hakların kadınlara tanınması için devletin aktif rol alması gerektiğini vurguladılar (Demir, 2014: 47).

1.2.2 Feminist Yaklaşımlar

1.2.2.1 Liberal Feminizm

Birinci dalga feminizm, özellikle kadın hareketinin başlangıcı, liberal düşüncenin fikir ve değerlerinden büyük ölçüde etkilenmişti (Heywood, 2019: 273). Liberal feminizmin temel felsefesi, bireysellik ilkesinde yatmaktadır. Bu ilke, insanın en önemli varlık olduğunu ve dolayısıyla tüm bireylerin eşit ahlaki değere sahip olduğunu savunur. Cinsiyet, ırk, renk, inanç ya da din ayrımı önemsizmeden her bireyin eşit tutum veya muamele görme hakkına sahip olduğuna inanılır. Hüküm verme süreci, akılcı temellere dayanmalı ve bireylerin karakterleri, yetenekleri ve kişisel değerleri üzerine odaklanmalıdır. Liberal düşünürler, bu inancı eşitlik taleplerinde dile getirirler; tüm bireylerin kamusal yaşama katılma veya siyasi haklara erişim sağlama hakları olduğunu vurgularlar. Dolayısıyla, kadınlara karşı yapılan her türlü ayrımcılık ve eşitsizlik, yasaklanmalıdır (Heywood, 2019: 275). Liberal feminizmin önde gelen düşünürleri arasında Mary Wollstonecraft, John Stuart Mill ve Betty Friedan öne çıkmaktadır. Wollstonecraft, çağındaki erkek egemenliğine karşı kadınların eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur. Mill, hem kadınlara hem de erkeklere seçme ve seçilme hakkı eşitliğini talep etmiştir. Friedan ise, kadınların kariyer yapmasını ve siyasal alanda etkin olmalarını önleyen toplumsal ve siyasi baskılara karşı çaba göstermiştir (Karatepe, 2011: 181-182). Liberal feminist teori, kadının tam özgürlüğe ulaşabilmesinin, ekonomik olarak erkeklerden bağımsız hale gelmesi ve onlarla eşit haklara sahip olmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu iddia etmektedir (Demir, 2014: 51). Bu nedenle, liberal feminizme göre, cinsiyetler arasındaki eşitsizliği gidermek için tek gereken, kadın ya da erkek ayrımı yapmadan tüm çocukların eşit eğitim imkanlarından

faaydalanmasını sağlayacak yenilikler yapmaktır (Sevim, 2005: 57).

Liberal feminizm, kadınların cinsiyetleri nedeniyle haksızlığa maruz kaldığına inanır ve eşit mesleğe karşılık eşit maaş, eşit insan hakları, eşit eğitim imkanları ve siyasal katılım gibi konularla ilgilenir. Ancak, cinsiyet eşitsizliği temellerinin dışında kalır (Karadağ ve Sabancılar, 2012: 94). Liberal feministlerin hedefi, baskıcı cinsiyet rollerinin etkisinden kadınları kurtarmaktır (Putnam Tong, 2006: 47). Liberal feminizm temelde reformisttir; diğer birçok feministin toplumun temel ataerkil yapısını kadınlarla erkekler arasında eşit bir rekabete dönüştürmeye çalıştığı kamu hayatına odaklanır. Özellikle liberal feministler, kamusal ve özel yaşam arasındaki ayrımın kaldırılmasını istemezler. Onların görüşüne göre, reformlar gereklidir, ancak eğitim, oy hakkı, kariyer olanakları gibi eşit haklar sadece kamusal alanda tam olarak kabul edilene kadar geçerlidir (Heywood, 2019: 275). Son olarak, liberal feminizm içindeki bazı sorunlardan bahsetmenin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bunlardan ilki, liberal çözümlemenin özel alanı dışarıda bırakmasıdır. İkincisi, kadınlarla erkekler arasında hakikaten ontolojik ayrımların olup olmadığı konusudur. John Stuart Mill bu hususu ele almış olsa da diğer liberal düşünürler gibi genellikle mevcutta olan ayrımların ufak olduğu ve şartların neticesi olduğu fikrine varmıştır (Sevim, 2005: 60). Liberal feministlerin ana hedefi, kadınları tam demokratik yurttaşlık hakları çerçevesinde konumlandırmaktır. Onlar, kadınların hukuki, politik, sosyal ve ekonomik hakları edineceği bir gelecek öngörüsünde bulunur. Kadınlar, her alanda erkeklerle eşit bir konuma sahip olacaktır. Bu eşitlik, mantık, ikna ve anayasal reformlar aracılığıyla sağlanacaktır. Aile yapıları yeniden düzenlenirken, erkekler ev içi sorumluluklarda eşit bir rol üstlenecek ve çocuk bakımı ile büyüme kadınların meslek ve kariyerlerini engellemeyecek şekilde organize edilecektir. Bu nedenle, aile kurumunun sürekli ve önemli bir rolü olduğu kabul edilirken, eşitsizliği önlemek için finansal ve sosyal şekilde desteklenmelidir (Vincent, 2006: 322).

1.2.2.2. Sosyalist/Marksist Feminizm

Sosyalist feministler, kadınlara yönelik baskıları anlamlandırmada cinsellik ve sınıf kavramlarının neredeyse eşit derecede önemli olduğuna inanırken; Marksistler ise kadınların statü ve işlevlerini anlamada sınıf kavramının öne çıktığına inanmışlardır (Putnam Tong, 2006: 71). Marksist feministlere, kadınları baskı altına alan güçlerden

onları kurtarmayı vaat eden bir sınıf analizi önerisi getiren Marksist toplum ve ekonomi kuramı gibi, bir sınıf analizi sunmaktadır. Hakikaten de işçiler, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kendilerini bir sınıf olarak tanımlamalarının ardından, kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecini etkileyerek nihayetinde tam bir toplum ve tam bir özgürlük anlayışının hakim olduğu komünizmi kuracaklarına inanmaktadır (Putnam Tong, 2006: 79). Diğer taraftan Ortodoks Marksistler, sınıf siyasetinin cinsel siyaset üzerindeki üstünlüğünü vurgulamaktadırlar. Bu, sınıf sömürsünün cinsiyet temelli olan baskıdan daha sığ olmamakla birlikte önemli bir süreç olduğunu iddia etmektedir (Heywood, 2019: 278).

Kadınlar, aslında erkekler tarafından değil, kapitalizmin kaynağını oluşturduğu siyasal hegemonya tarafından tahakküm altındadır (Karatepe, 2011: 183). Kurtuluş arayışında olan kadınlar, bu yüzden 'sınıf savaşı'nın 'cinsiyet savaşı'ndan daha belirleyici olduğunu anlamalıdır. Ancak, modern sosyalist feministler sınıf siyasetinin cinsiyet siyaseti üzerindeki üstünlüğünü kabul etme konusunda zamanla daha da zorlanmaktadırlar. Onlara göre, cinsel baskı, sınıf sömürsünün herhangi bir parçası kadar önemli bir konudur (Heywood, 2019: 278). Sosyalist feministler, ataerkilliği ve kapitalizmi birlikte yok etmeyi amaçlamışlardır (Giddens, 2008: 518). Geleneksel Marksist düşüncede, Marks'ın yerine Engels kadın konusunu ele alan yazılar kaleme almıştır. Engels'e göre, baskı ve zulüm, sömürüyü ifade eder ve kadınların üzerinde yer alan bu baskı, genel sömürü düzeninden daha karışıktır. Aile kurumunun, kadının ev içindeki köleliğini örtbas ettiğini kabul etmektedir; ancak kadının evdeki esirliği ile erkeğin ücret esirliğinin kapitalist sistemin sebep olduğu ileri sürülmektedir (Ataman, 2009: 17).

Ataerkilliğin kökenlerinin, aynı sınıfsal tahakkümde olduğu gibi, özel mülkiyette de yer aldığını iddia eden Engels'e göre, kapitalist koşullar altında, maddi ve ekonomik faktörler kadınların ve erkeklerin hizmetinde şekillenmektedir. Ona göre kapitalizm, servet ve iktidarın az sayıda erkeğin kontrolü altına girmesine yol açtığı için erkeklerin kadınlar üzerindeki hakimiyetini artırmaktadır. Diğer bir ifadeyle ataerkilliğe sebep olmaktadır (Giddens, 2008: 518). Engels, kadınların aşağı bir noktada olduğunu ve bu noktanın da özel mülkiyet kurumuna dayandığını ifade ederken aynı zamanda kadınlar ve erkekler üzerindeki kontrolünün kökeninin mülkün denetimi olduğuna inanıyordu ve kadınlar üzerindeki baskının ancak özel mülkiyet alanının kaldırılmasıyla sona

erebileceğine kanaat getiriyordu (Hartmann, 2008: 161; Putnam Tong, 2006: 84). Engels'e göre, kadınların iş gücüne katılması, kurtuluşlarının anahtarını oluşturmaktaydı. Bu sayede kadınlar ekonomik açıdan erkeklere bağımlı olmayacak, proletarya devriminde erkeklerle eşit seviyede bulunacaklardı. Devrim sonrasında, herkes emekçi olacak ve özel mülkiyet bertaraf edildiğinde, kadınlar erkekler kadar sermayeden de kurtulmuş olacaklardı (Hartmann, 2008: 161). Söz konusu hedef, bu tarz yapıları veya belirleyici dönemleri izole ederek, kadınların ikincil konuma yönlendirilmesini normalleştiren veya genelleştiren gerici teorileri çürütmektir (Butler, 2008: 93).

1.2.2.3.1 Radikal Feminizm

Radikal feminizmin esas niteliği, toplumun en temel özelliğinin cinsiyet temelli baskı olduğuna inanmasıdır. Diğer adaletsizlik türlerinin -sınıf sömürsü, ırkçılık vb.- ikinci planda kaldığı görüşündedir. Toplumsal cinsiyetin en koyu ve siyasal bakımdan en önemli sosyal ayırım olduğu düşünülmektedir. Sözgelimi, toplumsal sınıf, ırk veya milliyetten daha fazla önem taşımaktadır. Bu sebeple, radikal feministler, cinsiyet baskısının esas rolünü ortaya çıkarmak için toplumun "ataerkil" olarak tanımlanması gerektiğini savunmaktadır. Böylelikle ataerkillik terimi, sistemli, kurumsallaşmış ve yaygın olarak hissedilen toplumsal cinsiyet baskısını ifade etmektedir (Heywood, 2019: 279). Kate Millet ve Shulamith Firestone gibi yazarların destekleri ile radikal feminizmde "sistematik cinsel baskı" teorisi gelişim gösterdi. Millet'e göre, "ataerkillik" her zaman her yerde var olan ve büyük dinlerde değişmez bir sosyal gerçeklik olarak görülür, siyasi, sosyal ve ekonomik yapıların temelinde yer alır. Bütün toplumlarda çocuklar, erken yaşlardan itibaren cinsel kimliklerini kabul etmeye teşvik edilirler ve bu süreç aile, edebiyat, sanat ve kamusal alanda gerçekleşir. Millet'e göre, ataerkil yapıyı değiştirmek için aile kurumu devrilip, kadınlar her alanda eğitim almalı ve toplumsal cinsiyet hakkında bilinçlenmelidir (Karatepe, 2011: 184). "Radikal feministler", ataerkil yapıya ve toplumsal cinsiyet temelli iş bölümüne karşı çıkarlar ve esas çabanın cinsiyet rollerinin değişmesi için verilmesi gerektiğini iddia ederler. Bu noktada, cinsiyet rollerinin değişmesini sağlamak için kadının üreme rolünün değişmesine odaklanılması gerektiğini vurgularlar (Tür ve Koyuncu, 2010: 14). Cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılıkları küçültecek üreme teknolojilerinin geliştirilmesi gerekli görülmektedir. Kadının "anne" ve erkeğin "baba" olma rollerini belirleyen biyolojik farklılık, gebelik

önleme, kısırlaştırma ve kürtajla ilişkili yeni teknolojiler ile önceki anlamını ve fonksiyonunu yitirecektir. Suni döllenme ve anlaşmalı annelik gibi yeni yollarla, çocuk sahibi olan anne ona bakma mecburiyetinde olmayacak ve çocuk doğurmaya istekli olan kişi doğurma zorunluluğu olmadan çocuk büyütebilecektir (Sevim, 2005: 78-79).

Liberal feministler, kadınların erkeklerle hukuki ve siyasal alanda eşitliği desteklerken, sosyalist feministler kadınların toplumsal eşitlikten yoksun olduğunda eşit hakların anlamını yitireceğini savunur. Radikal feministler ise öncelikle aile içi ve kişisel yaşamda eşitliği önemserler, bu da çocuk bakımı, ev içi sorumluluklar, bireyin kendi bedeni üzerindeki idaresi ve cinsiyetin ifadesi gibi alanlarda geçerlidir (Heywood, 2019: 271). Radikal feministlerin inancına göre, “kişisel olan politiktir”, bu da aslında esas sınıf ayırım veya farklılığın cinsiyetler arasında var olduğu ve tarihin akışını erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu güç ve hakimiyet mücadelelerinden aldığı gayretle şekillendiği fikrini öne sürer. Bu anlayış, cinselliğin diyalektiğini oluşturur (Hartmann, 2008: 172). Sosyalistler, “kapitalist” terimini ekonomik sömürünün öne çıkan bir ifadesi olarak kullanırken, radikal feministler de cinsel baskının anahtar rolünü vurgulamak üzere “patriyarki” kavramının önemini öne çıkarır. Radikal feminist hareket için patriyarki, özel bir sömürü ve baskı mekanizması olarak kurulmuş olan baskı sürecini ifade eder (Demirkanoğlu, 2018: 67). Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakimiyeti, erkek iktidarının temelini oluşturur. Bu yapıya “patriyarka” veya “erkek egemen düzen” denir (Çakır, 2008: 448). Radikal feministler, aile içi ilişkilerin patriyarkal (ataerkil) sistemi pekiştirdiğini savunmaktadır. Onlar için gereken yalnızca aile kurumuna başkaldırmak değil, bununla beraber söz konusu bu kurumun toplumdaki etkilerinin de ortadan kaldırılmasıdır. Örneğin: Kadınların iş gücüne katılması ve erkeklerin ev işlerine katılması gibi adımlar, radikal feministler tarafından önerilen çözümler arasındadır (Güriz, 2011: 74). Çoğu radikal feminist, evlilik kurumunu benimsememektedir. Çünkü onlara göre evlilik, kadını tahakküm altında tutan bir ilişki şeklidir (Güriz, 2011: 73). Ataerkil sistem, bağımsız bir sömürü ve erkek egemenliğini pekiştiren bir yapıdır. Bu yapının kökenini, kadınların genellikle görünmeyen ve karşılıksız olarak yapılan ev işleri oluşturur. Kadınların emeği, temel olarak kapitalizmin değil, erkeklerin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirilen bir faaliyettir (Çakır, 2008: 453).

1.2.2.3.2 Postmodern Feminizm

Postmodernite terimi, ‘‘post’’ ön ekinin kullanılmasıyla modern dönemin ardından gelen bir dönemi ifade eder (Göktolga, 2012: 37). Postmodernizm, modernizmin sonrasında veya ötesinde, ilerici olma, bireyselleşme ve topluluklaşma gibi kavramlar bağlamında kullanılmaktadır. Modern düşünceyle birlikte kültüre dair başlıca kavramların bakış açıları incelenir, tartışılır ve hatta reddedilir (Çağlar, 2008: 370). Postmodernizm, feminizmin aydınlanma düşüncesi ve onun ortaya koyduğu teorilere karşı gelirken; aksine feminizm modernizmle ilintili bir yapıda vücut bulmuştur. Feminizm, modernizmle harmanlaması sebebiyle postmodernizmle bağdaştırılamaz; fakat kimi feministler de postmodern yapıda bir feminizm ortaya koymak için çaba göstermişlerdir. Her iki yaklaşım da aydınlanma düşüncesine ve onun yarattığı hiyerarşik yapıya karşı durmaktadır. ‘‘Feminizm aydınlanma felsefesine ve bu felsefenin erkek cinsiyeti temeline dayanmasına karşı çıkmaktadır. Postmodernizm ise bütünüyle aydınlanmayı reddetmektedir. Feminizm kadın cinsiyetine verilen değeri yükseltirken, postmodernizm erkek ve kadın cinsiyeti ayrımını reddetmektedir’’ (Kozlu, 2009: 8). Postmodern feministler, patriyarkal sistemin devam edebilmesinde dilin rolüne odaklanmaktadır. Yapısalcılık ve postyapısalcılıktan ilham alan postmodern feministler, toplumdaki erkek üstünlüğüne dayalı sistemin, dil yoluyla devamlı olarak etkin olduğunu ve gelecek kuşaklara aktarıldığını iddia etmektedirler. Ayrıca, bazı özelliklerin kadınlara, bazılarının ise erkeklere atfedildiğine dikkat çekilmektedir. Sözelimi, erkekler yönetici iken, kadınlar yönetilen konumda; erkek katı, kadın uysal; erkek güçlü, kadın naif; erkek çekişmeli, kadın anlayışlı; erkek özgür kadın, tabi olarak tanımlanmaktadır. Diğer taraftan dil kullanımı, toplum içerisinde belirli iktidar ilişkilerinin temelleşmesinde ve güçlenmesinde rol oynamaktadır. Dilin kullanımında, kadınların daha muhafazakar ve duygusal olduğu, kesin olmayan ve esnek kelimeleri seçtikleri gözlemlenmektedir. Ayrıca kamu ile ilgili meselelerde kadınların az konuşması ya da hiç konuşmaması teşvik edilmektedir (Güriz, 2011: 77-78).

Postmodern feministler, modernizmin kadın-erkek eşitliği iddiasında kadının ikincil bir konumda kaldığını dile getirmişlerdir. Postmodern feminist yaklaşım, cinsiyetler arasında ayrımcılığa yol açmayacak şekillerde düşünce üretmeye odaklanmıştır. Kadın odaklı bir bakış açısıyla, postmodern feministler, siyasi, politik, kültürel ve toplumsal yapıları hedef almış ve kadın dostu yaklaşımlar geliştirmiştir.

Modernizmin kadın-erkek argümanı içinde, ataerkil sistem tarafından korunan uygulamaları eleştirmişlerdir. Postmodern feministlere göre, kadınların savunulması çeşitli anlayışlar içinde gerçekleştirilmelidir. Günümüzde kadınların tek tarz bir sorunu bulunmamaktadır. Bu sebeple postmodern feministler genelleştirici ifadelerle karşı çıkarlar. Irk, sınıf, cinsiyet, etnik köken gibi farklılıklar postmodern feminist yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilirken söz konusu bu yaklaşımda, bireysel farklılıklar ve özgün yapılar korunarak, kadınlara özgü sorunlar çözümlenmelidir (Kozlu, 2009: 8). Feminist postmodernizmin temel ilkelerine güçlü bir eleştiri getiren Susan Bordo, toplumsal cinsiyet gibi soyut kategorilerin asla saf olmadığını ve daima sınıf, ırk ve diğer değişkenler tarafından etkilenebileceğini ifade eder. “ Örneğin: Beyaz ve beyaz olmayan kadınların deneyimlerinde farklılıklar kadar çok geniş ortaklıklar da vardır” (Donovan, 2016: 382). Bir diğer nokta, postmodern feminist teori, cinsiyetçiliği anlama ve açıklama amacındaki seyrinde, tarihsel olarak çeşitli toplumların ve dönemlerin kültürel özelliklerine özgü hassas ve dikkatli olarak, bu toplumlar ve dönemlerdeki farklı grupların özelliklerine göre kendini konumlandırma niteliği edinecektir (Kara, 2012: 1387). Diğer bir deyişle, postmodernizm kadın kategorisine odaklanmamakta; ancak postmodern feminizm, kadınların çeşitli durumların göz önüne alınmasını tavsiye etmektedir (Güriz, 2011: 77). Onlar, kadınlara özgü evrensel doğruların olmadığını ve etnik ile yerel farklılıkların göz önünde bulundurulmasının lüzumlu olduğunu iddia ederler (Kozlu, 2009: 8). Postmodernizm, bu durumdan ziyade, sayısız farklı bakış açısının eşit olarak makul olduğunu kabul eder. Kadınlıkla ilgili tek bir öz yerine, (heteroseksüeller, lezbiyenler, siyah kadınlar, işçi sınıfı kadınları gibi vb.) birçok farklı tecrübeye sahip birey ve grup bulunmaktadır. Farklı grupların ve bireylerin “ötekiliği”, var olan yelpaze içerisinde kutlanır (Giddens, 2008: 523).

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE MERKEZ SAĞ

Çalışmanın ikinci bölümde, Türkiye’deki merkez sağ politikayı daha iyi kavrayabilmek amacıyla ilk olarak sağ-sol ayrımının genel hatlarından bahsedilmektedir. Daha sonra merkez sağ kavramının tanımı yapılarak, söz konusu olan politik eğilimin Türkiye’deki serüveni ortaya konulmaktadır. Akabinde de Türkiye’de merkez sağ partilerin tarihi seyri ele alınmakta ve bu partilerin siyasal yaşam serüveni açıklanmaktadır.

2.1. Merkez Sağ

2.1.1. Sağ ve Sol Bölünmesi

Modern anlamda sağ-sol ayrımının tarihsel temeli, Fransız Devrimi sürecinde toplanan Ulusal Meclis'e kadar uzanır. Bu mecliste, geleneksel yapıyı korumayı savunan temsilciler sağ kanatta, toplumsal dönüşüm ve reform isteyenler ise sol kanatta yer almıştır (Yağcı, 2022: 23). Bu ayrım, siyasi tartışmaların ve ideolojik konumlanmaların temelini oluşturur. 'Sol' ve 'Sağ' terimleri, Fransız Devrimi ve 1789'da yapılan Etats-Genereaux (Tabakalar Genel Meclisi) toplantısında grupların oturma düzenlerinden ortaya çıkmıştır. Sol düşünce; dayanışma, hürriyet ve eşitlik gibi evrensel idealleri ön planda tutar. Solcular, toplumsal adaletin ancak bu değerlerle sağlanabileceğine inanır. Buna karşılık sağ görüş ise toplumsal düzeni korumayla, gücün etkisiyle ve hiyerarşik yapının sürdürülmesiyle mümkün olduğunu savunur. Sol görüş genellikle pozitif bir perspektifle hareket eder; insanların dönüşüme açık olduğu varsayımıyla toplumsal ilerlemenin mümkün olduğuna inanır. Sağcı yaklaşım ise daha temkinlidir; insanın dönüşüme direnci ve çıkarları doğrultusunda hareket etme eğilimi nedeniyle, köklü dönüşümlere kuşkuyla yaklaşır. Sol ideoloji, sosyal adaleti sağlamak için devletin ekonomiye müdahalesini ve piyasaların düzenlenmesini savunur. Sağ ideoloji ise bireysel girişim özgürlüğünü, serbest piyasa ekonomisini ve rekabete dayalı sistemi önceler (Heywood, 2019: 37).

‘Sol’ belirli belirli ideolojilerin ve siyasi programların ortak adı ve siyasi terminolojinin de ana kavramlarından biridir. Solun prensiplerinin başında "eşitlikçilik" gelir. Sol hem toplumsal hem de doğal sebeplerden kaynaklanan tüm eşitsizlikleri gidermeyi amaçlar. Başka bir deyişle, sol proje, hedefleri ile bağdaşmayan unsurları - yani genellikle- ortadan kaldırılmasından yanadır. Solun bu çizgide komünist deneyimden ayrıldığı nokta da hedefine ulaşma yöntemindedir, ancak bu fark kısmen

geçerlidir. Söz konusu toplumda hiçbir eşitsizlik kalmamalıdır; ancak bu eşitsizlikler, ani ve kapsamlı bir zorlamayla değil, "zamana yayılmış" bir zorlama ile kademeli şekilde yok edilmelidir. Sol görüşün bir diğer niteliği, bir toplumda farklı aktörler aracılığıyla üretilen değerleri toplumun ortak malı olarak kabul etmesidir (Erdoğan, 1997: 230-233). Geleneksel siyasi spektrumun sağ kanadı, solun aksine akla karşı oldukça temkinli ve sosyal tedbirlerde yavaş ilerlemeyi tercih eder. Ancak genellikle düşünüldüğünün aksine, sağ kanat da esasında Aydınlanma fikirlerinden etkilenmiştir. Başka bir ifadeyle, sağ kanat toplumsal mirasın hükmünü kabul eder, deneyim ve geleneğe özel bir önem atfeder. Siyasi ve ideolojik olarak sağ tarafta yer alanlar, bu nedenle toplumsal mirası sadece kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda onun yıkımına karşı da itiraz ederler. Bu bağlamda sağ nitekim tepkisel (reaksiyoner) bir tutum sergiler. Sağın sol ile benzer yanları da vardır. Bunlardan biri, sağın da bireyciliğe karşı çıkmasıdır. Sağ kanatta da toplumsal dayanışma, toplumsal görevler ve sorumluluklara bilhassa önem verilir. Toplumsal kurumlar ve düzenlere karşı gelen ya da onların düzenini tehdit eden bireysel çıkışlara şüpheyile yaklaşılır. Ancak sağın aslında otorite ve düzenin istikrarını korumaya yönelik olan bireycilik karşıtlığı, solun ise kapsamlı dönüşümcü ve toplumsal mühendislik odaklı kolektivizminden ayrılır (Erdoğan, 1997: 235-237). Genellikle terimler tam bir analitik keskinlikle kullanılmaz, her zaman tam olarak örtüşmese de üç temel farklılık üzerine odaklanabilir: Değerler açısından; Solcular genellikle eşitliği, özgürlüğü ve dayanışmayı ön planda tutarken, Sağcılar hiyerarşiyi, otoriteyi ve düzeni destekler. İnsan doğası bakımından; Solcular genellikle iyimser bir bakış açısına sahiptir ve toplumsal gelişmeye inanırlar, oysa Sağcılar daha kötümserdir ve değişim konusunda şüphecidirler. Devlet müdahalesi bakımından; Solcular genellikle düzenlemeleri ve ekonomik yönetimi desteklerken, Sağcılar bir düzeni olmayan kapitalizmi ve serbest piyasayı savunurlar (Heywood, 2019: 37). Örneğin: Sol ideolojisinde temel bir ilke olan eşitlik, sağ kanattaki biri tarafından denge olarak değerlendirilir. Sol kesim için ideolojik bir anlam taşımayan eşitsizlik kavramı, sağdakiler için ise hiyerarşik düzenin bir parçası olarak algılanabilir (Bobbio, 1996: 33-37).

Sağ akımlar, genellikle toplumsal düzen ve hiyerarşinin zorunlu olduğunu savunur ve söz konusu düzenin doğal olmasıyla beraber birey için tercih edilmesi gereken bir yapı olduğunu iddia eder. Tarihsel olarak bakıldığında, muhafazakar düşünce,

bireyciliğin ve aşırı materyalizmin aşırılıklarına karşı gelmek için gelenekleri koruma üzerine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla, sağ akımlar din ve milliyetçilik üzerine kurulmuştur. Ülkeye göre farklılık gösterse de dinin yapısal bütünlüğünü koruma sağ akımlar için mühim bir ayrıcalık taşımaktadır <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/sag_ve_sol_siyaset> (05.06.2024). 'Sol' ise daha temkinli, mülkiyet sahibi kesimlere yakın, bir an önce düzen sağlamak isteyen sağ kesimin aksine daha fazla eşitlik ve demokrasi talep eden, devrimi yavaş ve bu doğrultuda ilerletmek isteyen 'değişim' yanlısı kesimi tanımlamaktadır (Yıldızoğlu, 2011: 70). Siyasal düzlemde sol hareketler genellikle eşitlik üzerine yoğunlaşırken devletin ekonomik ve sosyal yaşam üzerindeki hakimiyetini artırmak amacıyla birtakım politikalar sürdürmüştür. Sol siyaset, toplumdaki adaletsizliklerin azaltılmasına ve dezavantajlı grupların desteklenmesine odaklanarak ekonomik ve sosyal dengeyi sağlama çabasıdır <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/sag_ve_sol_siyaset> (05.06.2024).

Sol, bir yönüyle sonsuz ve sürekli evrilen bir özgürlük ve eşitlik arayışını ifade ederken; sağ ise bu değerleri mevcut düzen içinde tanımlaması ya da istediği düzenin kurulmasına yönelik olarak kullanmasıyla öne çıkar (Taşkın, 2009: 452). İnsanların toplum içinde yaşamaya başladıkları andan itibaren siyaset var olan bir fenomendir. Her zaman, insanlar arasında mevcut düzeni korumayı öncelikli görenlerle, bu düzeni değiştirmeyi isteyenler arasında bir ayrım olmuştur. Fakat "Sağ" ve "Sol" terimlerinin siyasi dilde yerleşmesi Batı Avrupa'nın yakın tarihinde ortaya çıkmıştır (Mahçupyan, 1996: 1244).

Aşırı sol görüşler, otoriterlik ve eşitlikçilik eğilimleriyle tanımlanabilirken, aşırı sağ görüşler ise hem eşitlik hem de özgürlük karşıtı bir yaklaşım sergiler (Demirel, 2004: 339).

2.1.2. Merkez Sağ Kavramı

Merkez sağ siyasetin iki temel niteliği, mevcut düzeni onaylaması ve ortalama vatandaşın düşünce tarzını yansıtmasıdır (Mert, 2007: 39). Norberto Bobbio'ya göre, sağ-sol kavramlarını tanımlarken, eşitlik ideali karşısında takınılan tutum sağ ve solu belirlerken, özgürlük ideali karşısında alınan tutum ise her iki kanadın ılımlı ve aşırı

uçlarını tanımlamada temel bir ölçüttür. Bu doğrultuda aşırı sağ, özgürlük ve eşitlik karşıtlığı ile aşırı sol ise hem eşitlikçilik hem de otoriterlikle karakterize edilebilir. Merkez sol hem özgürlükçü hem de eşitlikçidir. Buna karşın merkez sağ, özgürlüğü savunmasına rağmen, eşitlik idealini sadece yasalar önünde eşitlik olarak gördüğü için eşitlik karşıtı bir duruş sergiler (Taşkın, 2009: 451). Merkez sağın gücü ne tamamen modern ne de tamamen geleneksel olmasından kaynaklanır. Merkez sağ, tam olarak bu iki konum arasındaki belirsiz ve değişken duruşuyla güçlenir ve temel tercihi, kontrollü (muhafazakâr) bir modernleşme stratejisidir. Aynı zamanda Milliyetçiliği ve İslamcılığı bu perspektiften yeniden yorumlayarak kendi temsil tekeli altında tutma ısrarıyla, bu strateji açısından hayati bir taktik izler (Taşkın, 2009: 458).

Merkez sağ geleneğinin kökleri İngiltere'de başlangıçta Tory'ler (1678) ve daha sonra Muhafazakâr Parti (1834); ABD'de Cumhuriyetçi Parti (1854); Almanya'da ise Hristiyan Demokratlar (1945)'de belirginleşmeye başlarken Türkiye'de II. Meşrutiyet dönemine kadar uzanabilir. Ancak modern merkez sağ kendini II. Dünya Savaşı sonrası dönemde göstermeye başlamıştır (Erdem ve Yavuz, 2023: 52). Bu durum, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin şartları, Marshall yardımları ve ekonomi politikaları ile yakından ilişkili olurken; diğer taraftan milliyetçi ve dindar muhafazakar ideolojilerle liberal ekonomi politikalarını sentezleme merkez sağ siyasetin başından beri temelini oluşturmuştur (Mert, 2007: 35- 36). Merkez sağ politikacılar genellikle kendilerini geleneksel terimlerle tanımlarlar; "muhafazakar fakat içe dönük değil", "liberal fikirli", "fanatik değil", "orta yoldan yana olan", sessiz, hoşgörülü, kibar vb. denilebilir <<https://birikimdergisi.com/haftalik/10331/merkez-sag>> (09.06.2024).

Merkez sağ terimi kullanıldığında, öncelikle sağın içerisinde yer alan fakat aşırı sağ ideolojilerinden uzak bir siyasi hareket ya da düşünce anlaşılır. Bununla beraber merkez sağ siyasi hareket karmaşık ve kapsamlı ideolojilere kendi içerisinde yer verdiği için kitle partilerince temsil edilir, geniş kitlelere hitap ederken aynı zamanda da popülisttir. Ayrıca, merkez sağın devlet ve ulusla olan ilişkisi kuvvetlidir; politika ve söylemlerde ulusal veya devletçi yaklaşımlar ön plandadır. Toplumsal ve büyük reformlar, ekonomik güçlenme, kalkınma ve adalet gibi politikalar hükümet hedeflerini oluşturur zira merkez sağ partileri kitlesel olmakla beraber ulusal çıkarlar onlar için önem arz eder (Erken, 2016: 195-196). Merkez sağ geniş kitlelerin inançları, değerleri ve yaşam şekillerinin siyasi temsili, liberal ekonomi politikalarıyla entegre edilmiş bir

modernleşme ile yola çıkmış ve bu yol büyük oranla aynı ekip tarafından aynı şartlarda adapte edilerek sürdürülmüştü (Mert, 2007: 20). Başka bir ifadeyle merkez sağ sosyal hayatta muhafazakâr değerlere sahip olan, ekonomik olarak serbest piyasa ekonomisini ön planda tutan ancak belirli alanlarda devlet müdahalesini kabul eden, sosyal devlet anlayışıyla belirli temel ihtiyaçlara odaklanan ve toplumun onayını alarak yeni bir modernleşme anlayışı geliştiren bir siyasi eğilim olarak tanımlanabilir (Başkan, 2011: 154).

2.1.3. Türkiye'deki Merkez Sağ Partiler

2.1.3.1. Demokrat Parti

Tek parti iktidarı döneminde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi muhalif gruplara ulusal birlik sorunu ve planlanan reformlara ket vurma kaygısıyla onay verilmedi. Dolayısıyla, o dönemde demokratik yönelimler mevcut olmasına karşın çok partili sisteme geçiş hususunda herhangi bir ilerleme kaydedilememesiyle beraber dış ve iç etkenlerin de tesiriyle çok partili siyasi hayatın zaruri olduğu 1940'lara gelindiğinde anlaşılmıştı (Aslan, 2015: 126). Kemalist ideolojinin doğasından kaynaklanan demokratikleşme gerekliliği, ek olarak üç faktörle de pekiştiriliyordu. İlk olarak, Batı dünyasının tesiriydi; Batı, Türkiye'yi kendi çerçevesine dahil etmek için demokratik reformları teşvik ediyordu. Dahası, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında diktatör yönetimlerin (faşizm ve nazizm) yenilgiye uğraması ve çökmesi de benzer açıdan ciddi bir etki yaratmıştı. İkinci olarak, halkın tek parti yönetimine karşı gösterdiği olumsuz tepki de demokratik değişim taleplerini güçlendiriyordu. Üçüncü olarak da o döneme kadar gözetilen devletçi politikaların ve savaş ekonomisinin sonucuyla ortaya çıkan bir kapitalist sınıfın belirgin hale gelmeye başlamasıydı. Bu üç etken, Kemalizmin etkilerine ek olarak bir araya gelerek DP'nin ortaya çıkışını şekillendirdi (Kongar, 1994: 158).

Çok partili sisteme geçiş Türkiye'de, toplumsal baskılar ve hareketlerin etkisiyle gerçekleşmemiştir. Tek-parti rejiminde parti ve devletin özdeşleştiği dönemde, 'Milli Şef' konumunda olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 1945 yılı başlarında çok partili sisteme geçiş kararı alınmış ve liberalleşme çabaları başlatılmıştır. İnönü'nün bu kararında en mühim etken, Sovyetler Birliği'nin tehdidine karşı Batılı devletlerin desteğini sağlama gibi bir dış politika kaygısı olmuştur (İncioğlu, 2009: 304).

14 Mayıs 1945'te, Büyük Millet Meclisi'nde toprak reformu yasası tartışılırken, DP'nin ileri gelenleri güçlü bir karşı argüman sundular. Aynı ay içinde bütçe görüşmeleri sırasında da sert eleştirilerde bulundular. Bu süreçte, yeni bir parti oluşumunun temelleri Meclis'teki bu tartışmalar esnasında atıldı (Kongar, 1994: 158). Dörtlü Takrir sunuldu ve Türkiye'de muhalif ve yeni bir siyasi partinin doğacağı önceden kesinleşti. Demokratik hak ve özgürlük isteklerini barındıran bu önerenin öncüsü olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, CHP'den ayrılarak 7 Ocak 1946'da DP'yi kurarak siyasi hayatta özgün bir değişimin önünü açtılar. "Yeter, söz milletindir" sloganıyla da halkın iradesini öne çıkaran DP, siyasi vizyonunu " liberal" bir anlayışla şekillendirerek yola koyuldu (Tekin ve Okutan, 2011: 128). Söz konusu bu değişim literatürde 'Türkiye'nin demokrasiye geçişi' olarak tabir edilir, ancak bu hatalı -zira yetersiz- bir anlayıştır. Çok partili yaşamın bizzat demokratik siyasi bir yapıyı karşılamayacağı aşıkardır. Çok partili sistem, demokratik siyasetin ön şartlarından biri olabilir, ancak demokrasinin kendisi değildir. Çok partili yaşamın hemen demokrasiye geçmemesinin ana nedeni, DP'nin varlığına mukabil temel modelin ve CHP'nin tek parti yönetim anlayışına çok yakın bir şekilde seyretmesidir (Kahraman, 2008: 197). DP, 'Yeter, Söz Milletindir' sloganıyla tezahür etmektedir. Parti, liberal bir program benimseyerek ve özgürlük ile demokratikleşme konusunda önemli reformlar vaat etmektedir (Aslan, 2015: 144) Türkiye'yi bürokratik engellerden kurtarmak, köy halkına hizmetler sunmak, yine köy halkının günlük meselelerini siyasetin merkezine almak ve dini partilerde liberalleşmeyi sağlamak vb. gibi (Mardin, 2009: 149).

DP, Tek Parti rejimine eleştirileri ya da yaklaşımı farklılık taşıyan hemen hemen bütün toplumsal kesimden, büyük toprak sahipleri, eşraf, aydınlar ve tüccarlar dahil olmak üzere geniş bir kesimden destek almaktadır (Aslan, 2015: 144). Partinin talepleri ise bilhassa üç noktada yoğunlaşmaktadır: Meclisin yönetimi etkili bir şekilde denetleyebilmesi, kanunlar ve parti tüzüğündeki antidemokratik yargıların kaldırılması ve seçimlerin özgürce yapılabilmesi. (Eroğul, 2003: 28).

Yeni partinin merkez idaresi, tüzüğü ve programı kurulduğu gün ilan edildi. Seksenin üzerinde madde içeren program, başlıca iki temel bölümden oluşuyordu: Hükümet işleri ve genel hükümler. İlk bölümde, partinin genel ilkelerinden bahsediliyordu. Bu ilkeleri iki başlık altında sıralamak olanaklıydı: Demokrasi ve

Liberalizm. Söz konusu liberalizm hem ekonomik düzen olarak hem de özgürlükler açısından benimsenmişti. Özellikle de dernek kurma özgürlüğü üzerine dikkat çekilmişti. İkinci olarak, mülkiyet ve aile hususlarının Türk toplumunun temelinde yer aldığı vurgulanmıştı. Aynı zamanda, ekonomik açıdan, anayasada yer alan devletçiliğin başlıca rolleri arasında özel kuruluşların desteklenmesinin lüzumlu olduğuna da dikkat çekilmişti. Diğer taraftan demokrasi görüşü genel ilkelerin ikinci önemli odağını oluşturmaktaydı. Bu bağlamda demokrasi doğrudan partinin kuruluş amacı olarak bildiriliyordu. Programın hükümet işleri bölümünde, ikinci bir yargı kademesi kurulması talep ediliyor, üniversitelerin idari ve bilimsel otonomiye tekelinde bulundurulması lüzumu ile çeşitli sözlerden bahsediliyordu (Eroğul, 2003: 30-31). DP, CHP'den türemiş ve nihayetinde onun öğretilerinin tohumlarını da içinde barındıran bir partiydi. CHP'de görülen dayanışmacı yaklaşım, aynı zamanda DP'de de görülmekteydi. Fakat, CHP'den ayrı olarak DP, söz konusu beraberlikte devletin değil milletin aracı olmasını desteklemekteydi. Bu nedenle en fazla hürriyetlere dikkat çekiyordu (Sarıbay, 2001: 53-54).

DP iktidarının birinci özelliği, asker ve sivil bürokrasi ile aydınlara karşı negatif bir tutum sergilemesiydi. İkinci özelliği, tek parti döneminin uygulamalarına yönelik gerçek demokratik ilkelere mutabık hareket etmemesiydi. Üçüncü özelliği, Batı ile siyasal ve ekonomik entegrasyona güçlü bir güven duymasıydı. Dördüncü özelliği, bazı Atatürk devrimlerine karşı negatif bir tarz benimsemeleriydi. DP yönetiminin beşinci ve başlıca özelliğini ise halkla bütünleşmesi oluşturmuyordu. Söz konusu Cumhuriyet döneminin siyasal tarihinde ilk defa, halk, bilhassa köylüler, yönetimin üzerinde bir etki gücüne sahip olduklarının farkına vardılar ve kendilerini yönetimle özdeşleştirebildiler. Bu durum, DP iktidarıyla birlikte, halkın ve köylülerin yönetimde daha fazla söz sahibi olduğu bir dönemin başlangıcı oldu (Kongar, 1994: 163-165). Bu sebeple de DP hükümeti, 'bin yıllık kültürümüzün içinden gelen koruyucu devlet felsefesi' doğrultusunda, 'milli ekonominin kökenini tarıma dayandıran' bir yaklaşımla yürütmüş ve köylünün ürünlerine değer veren bir siyaseti ön planda tutarak hareket etmiştir. Bununla beraber 1950'ye kadar süren yönetimin 'yukarıdan aşağıya, devletten millete doğru' nüfuz ettiğini düşünülürken, DP bu düşüncüyü 'milletten devlete doğru bir düşünce ve uyarma hareketinin şart olduğu' kanısıyla ilerlemiş ve bununla beraber 'devlet yönetimini aşağıdan yukarıya doğru işleten' bir parti olmayı amaçlamıştır (Cem,

1989: 384). Aynı zamanda seçim kampanyalarıyla geçiş ve değişim aşamasında olan çoğu kırsal bölgeye hayat stillerinin küçümsenmemesi gerektiği düşüncesini benimsetmek için, doğru anda müdahil olmuş ve bununla beraber İslamiyet'i ve kırsal değerleri de resmileştirmiştir (Mardin, 2009: 150). Her ne kadar çevrenin temsilcisi olarak kabul edilse de DP, Kemalist değer sistemini benimsemekten vazgeçmemiş ve ideolojik olarak Kemalizm'in sağ kanadı olarak kendini göstermiştir. Bu sebeple, çok partili hayata geçişten önceki dönemde, merkezdeki seçkinlerle çevredeki kitleler arasında yaşanan yukarıdan aşağıya doğru olan dikey gerilim, merkezi değerleri fazla zedelemeyen barışçıl ve meşru bir zemine doğru kaydırılmıştır (Karadağ ve iek, 2015: 317-318).

DP'nin Türkiye'ye yaptığı başlıca katkı, demokrasinin iki esas ölçütünü tezahür ettirmesidir. Bunlardan biri muhalefettir. Her rejimde iktidar vardır, ancak serbest ve özgür muhalefetin bulunduğu rejim yalnızca demokraside mevcuttur. DP'nin çabasıyla, bu kavram demokrasinin en temel zihinsel yapısını biçimlendirecek şekilde konumlanmıştır. İkinci olarak, genel oy ilkesidir: seçime isteyen partilerin katılması, oyların gizli verilip açık sayılması dört yılda bir seçim yapılması. Bu iki ölçüt, DP iktidarı döneminde yerleşmiş ve demokratik sürecin temel taşlarını oluşturan muhalefet ile genel oy ilkelerinin ülkemizde kökleşmesine önemli katkılar sağlamıştır (Kahraman, 2007: 9).

DP 1950-1960 yılları arasında iktidarda söz sahibi olmuş ve kuruluşunda CHP'ye doğrulttuğu tenkitlerin benzerlerini hak eden politikalara yönelmiştir. Söz konusu iktidarını güçlendirdike, DP de tüm kurumları kendi kontrolü ve hizmetinde kabul etmiştir (Sarıbay, 2001: 54). DP evresel değerleri savunma iddiasıyla iktidarı elde etmiş ve başlarda bunu bir kısım gerçekleştirmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda DP bu iddiasından uzaklaşmış ve zamanla belirli kesimlerden de tepki almaya başlamıştır. Söz konusu tepkinin başlıca kaynakları aydınlar, bürokratlar ve kendilerini düzenin koruyucusu olarak gören ordu olmuştur. Diğer taraftan DP bürokratik elitlerin katkısıyla şekillenen aşkın devletin bürokratik yorumuna karşı bir protesto hareketi olarak ortaya çıkılmış, iktidara geldiğinde bu elitlerin sahip olduğu, iktidarın sınırsız yetkilerle donatıldığı anlayışını benimsemiştir. Milli iradeyi yansıtmak adına rejimi kendi hedefleri doğrultusunda biçimlendirerek otoriter politikalar uygulamaya başlamıştır

(Karadağ ve Çiçek, 2015: 318). Hem parti içinde hem de parti dışında demokratikleşme talepleri arttığına, DP'nin almak mecburiyetinde olduğu önlemler, -tuhaf bir şekilde- CHP yönetiminin almaya zorladığı önlemlerle aynılaşıırken sanki tarih tekerrür etmeye başlamıştı; bürokratik elit, DP'ye mukabil "devleti muhafaza etmek" ve "demokrasiyi yeniden tesis etmek" hedefiyle harekete geçti ve ordu 27 Mayıs 1960'da siyasete karıştı. DP'yi kapattı ardından da -ne yazık ki- Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edildi (Sarıbay, 2001: 55-56).

2.1.3.2. Adalet Partisi

27 Mayıs 1960 darbesiyle tüm siyasi faaliyetler durdurulmuş darbeden bir yıl sonra ise siyasi partilerin yeniden kurulmasına olanak tanınmış (Kurt, 2010: 217), 1961 yılında gerçekleşecek seçimlerde yeni partilerin inşasına imkan verilmişti. CHP ve CKMP'ye ek olarak on bir yeni parti kurulmuş ancak bu partilerin çoğu uzun ömürlü olmamıştı. En dikkat çeken parti ise şüphesiz temel amacı tutuklu Demokratlar ve emekli subayların önceki görevlerine iadesini sağlamak olan AP'ydı (Zürcher, 1995: 358). AP'nin kuruluşu 11 Şubat 1961'de resmen duyuruldu (Ahmad, 1996: 227). Bu parti hem destekçileri hem de karşıtları tarafından DP'nin bir mirasçısı diğer bir deyişle devamı olarak düşünülüyordu. Bu nedenle, Milli Birlik Komitesi ile olan ilişkileri en başından beri oldukça temkinliydi. Emekliye ayrılmış generallerden biri olan Ragıp Gümüşpala, 1964'te vefat edene kadar partinin genel başkanı olarak görev yaptı (Zürcher, 1995: 358).

AP diğer yeni kurulan partilerden farklı olarak, kendisini ilke ve amaç partisi olarak tanımlıyordu. 4 Şubat 1961'de basında yayımlanan "Adalet Partisi'nin Gaye ve Prensipleri" yazısında da görüldüğü üzere, bütünüyle bir ideal ve ilke partisi olmayı, oy kazanmak adına ilkelerden taviz vermemeyi ve adil bir siyaset yürütmeyi vurguluyordu. Bununla beraber, sola ya da sağa kaymaktan kaçınacağını söylese de politik spektrumun sağında konumlanacağı belli olan bu teşekkülün liderleri, devletçiliği yalnızca özel girişimin yetersiz kaldığı durumlarda devreye sokacaklarını, laiklik anlayışları doğrultusunda din ve mezhep hürriyetini, ibadet hakkını mühim gördüklerinden de açıkça bahsediyorlardı (Güler, 2003: 56).

CHP'nin 'Ortanın Solu' siyasetine karşılık olarak, AP yabancı ve yerli sermayeye vurgu yapıyor ve planlamanın özel sektör için bir kılavuz olmasının elzem olduğuna

dikkat çekiyordu. AP 'Toprak reformu yerine tarım reformu' önerisinde bulunmakta ve kalkınmayı bilhassa kamu yatırımları yoluyla ivme kazandırılarak gelir dağılımını iyileşeceğini savunuyordu. Ayrıca parti, NATO ittifakında kalınmasını desteklerken, AET ile bağların da geliştirileceği belirtiyordu. Fakat AP dönemin önemli konularından biri olan DP'lilerin siyasi hakları ya da 1961 Anayasası'nın kritiği gibi meselelerde ise sessiz kalıyordu (Demirel, 2004: 47). Diğer taraftan AP, merkez sağa daha yakın bir konumda yer almakla birlikte otoriter bir parti olmaktan uzak olmuş, demokratik rejimi benimsemiştir. Komünizm ve milliyetçi karşıtı bir duruş sergilemesine karşın, yayılmacı ırkçılık ve milliyetçiliği kabul etmediği için aşırı sağ çizgiden uzaklaşmaktadır (Demirel, 2004: 304).

AP'nin toplumsal tabanına değinilecek olursa söz konusu partiye ilişkin genel görüşlerden biri, bu partinin DP'nin mirasçısı olduğu düşüncesidir (Güler, 2003: 50). AP, sadece belirli bir seçmen grubuna dayanmakla sınırlı kalmamıştır. Toplumun her kesiminden oy almayı başarmış bir kitle partisi niteliği taşımaktadır (Demirel, 2004: 84). Türk siyasal hayatı izleyicilerinin büyük bir kısmı, AP'nin toplumsal tabanının homojen olmadığını ve bir koalisyon özelliği gösterdiğini düşünmektedir. Bu toplumsal tabanı, gelişmekte olan sanayiciler, büyük şehirlerdeki ticaret burjuvazisi, büyük toprak sahipleri, eşraf ve bir ölçüde feodal ağalar oluşturmaktaydı. Diğer yandan, AP, işçiler, küçük memurlar ve küçük üreticilerden meydana gelen geniş kitlelerin de oy desteğini de DP'den devralmıştı (Güler, 2003: 51). Parti, dış baskılar sebebiyle kendisinin DP'nin mirasçısı olup olmadığı konusunda net bir duruş sergilemese de siyasal üslubunda DP'nin mirasçısı açıkça görülebiliyordu. Bu iki parti arasında dört temel benzerlik mevcuttu: Birincisi ne DP ne de AP, siyasal ve toplumsal kontrolün askeri-bürokratik seçkinlerin elinde olmasını istemiyordu. İkinci olarak hem DP'nin hem de AP'nin politikalarında seçkinci-karşıtı ve uyarlanmacı yaklaşımlar ön plandaydı. Üçüncü ortak özellik ise, her iki partinin de ideolojik bir doktrin inşa etmek yerine, daha çok pragmatik politikalara yönelmiş olmalarıydı. Son olarak hem AP hem de DP seçkinci karşıtı bir tutum benimsemişlerdi. "Vatandaş" ve "Milli irade" ifadeleri çerçevesinde, tepeden inme modernleşme çabalarına karşı bir tavır sergilemişler ve bu tavırları seçim başarılarında olumlu rol oynamıştı (Güler, 2003: 59). AP'ni önceki parti olan DP'den ayıran en belirgin özelliklerden biri ise muhalefete ve nihayetinde azınlıklara karşı sergilediği anlayışlı ve hoşgörülü tutumudur. Diğer Batıcılığdır. Fakat

unutulmamalıdır ki, AP'nin doktrinin demokratik yönünü güçlendiren bu iki unsurdan ilki, partinin milli iradeye dayalı bakış açısıyla sınırlı kalmıştır. Aynı zamanda AP'nin demokrasi anlayışının, zamanla otoriterleşen DP'ninkinden muhtelif olduğunun üzerinde durulmuştur. Birey hak ve özgürlükleri, 1960'ların sonlarından toplumsal hareketlerin başlamasına kadar 1961 Anayasası'nın ruhuna mutabık bir şekilde müdafaa edilmiş ve AP'nin ideolojisinin ana unsuru olarak arz edilmiştir (Cizre, 2002: 38-41). Ancak AP, ABD çizgisinden ayrılmamakla birlikte, DP döneminden ayrı olarak, bu politikayı daha tutarlı bir biçimde yürütmeye çalışmış ve komşu ülkeler ve bağlantısız ülkeleriyle de arayı bozmamaya özen göstermiştir (Demirel, 2004: 50-51).

Birçok AP'li tarafından 1965-1969 dönemi, Türkiye'nin ve AP'nin en parlak dönemi olarak değerlendirilmiştir. 1958'den beri ekonomik dalgalanmalar yaşayan ülke, AP iktidarının oluşturduğu güven ve artan kamu yatırımları sayesinde ekonomik olarak canlanmış; enflasyon kontrol altında tutulmuş ve ekonomik büyüme sağlanmıştır (Demirel, 2004: 50). Diğer bir ifadeyle 1960'lı yılların ortaları ve sonları Türkiye'nin parlak zamanlarını oluşturmuş, reel gelirler 1963-1969 yılları arasında ortalama yüzde 20 oranında sürekli artış göstermiş ve ekonomik büyüme oldukça yükselmişti. Süleyman Demirel'in en önemli zaferlerinden biri ise, henüz beş yıl önce ordunun devirdiği Demokratların alenen mirasçısı olan sivil yönetimle orduyu uzlaştırmasıydı (Zürcher, 1995: 365).

1950 yılından bu yana Türkiye, mühim bir sosyo-ekonomik dönüşüm ve modernleşme sürecine dahil olmuştu (Fedayi, 2019: 137). 1960'lar, şiddetli dönüşüm/değişim yaşandığı yıllardı. Hem fiziki hem de sosyal olarak insanlar daha fazla hareket etmeye başlamıştı. AP ise sağ kanatta sıkıntılarla karşı karşıyaydı. Çiftçiler ve küçük işletme sahipleri seçmen kitlesi oluşturuyordu; ancak partinin politikası gitgide büyük sermaye ve modern sanayi burjuvazisi çıkarlarına odaklanmıştı (Zürcher, 1995: 370). İç piyasada yaşanan hareketsizlik, ciddi bir krize dönüşmüştü. Toplumun alım gücü gerilemiş, yatırımlar neredeyse durma noktasına gelmişti. Üretimde herhangi bir artış sağlanamıyor, enflasyon yeniden yükselmeye başlıyordu. Ülkede grevler sıkça görülüyor, işçiler haklarını aramak için iş bırakıyordu. AP'nin azınlık hükümeti ise bu grevleri devamlı ertelemekle meşguldü. Devlet bütçesi adeta bir çıkmazın içine sürüklenmiş, meclis aylardır kilitlenmişti; herhangi bir yasa tasarısı geçirilemiyordu. Nisan ayından bu yana, ülkenin başına yeni bir Cumhurbaşkanı seçilememişti, siyasi

belirsizlik derinleşiyordu (Kuru, 1996: 257). Bu koşullar altında, anarşi ve terör can almaya devam ediyordu ve ağustos ayı, bu kaosun ağır sonuçlarıyla doluydu. Toplumun neredeyse her kesimi, anarşi ve terör saldırılarının doğrudan hedefi haline gelmişti. Hem siyasi hem de ekonomik terör, toplumu adeta boğuyordu, insanlar bu şiddet ortamında büyük bir bunalım yaşamaya başlamıştı (Kuru, 1996: 260). Ve 1960'ların sonlarına doğru AP iktidarı, tüm bu dönüşüm/değişim sürecinin yarattığı meselelerle başa çıkmak zorunda kaldı. Sosyo-ekonomik ilerlemelerin zorunlu bir neticesi olarak da AP içerisinde yer alan muhtelif grupların menfaatleri arasında çatışmalar belirmeye başladı. Parti rejimi bu menfaatleri uzlaştırmada başarılı olamamasıyla beraber AP içerisinde orta ve alt sınıfı oluşturan kesimler ise Demirel'i büyük iş çevrelerini kayırmakla eleştirdiler (Fedayi, 2019: 137). Zaman ilerledikçe de parti içindeki Demirel'e karşı muhalefet, belirgin bir ideolojik niteliğe bürünüyordu. Profesör Turan'ın liderliğindeki sağ kanat hizip, Demirel'i "sola kaymak", çıkar çevrelerinin etkisi altına girmek ve onların isteklerine göre hareket etmekle itham etti. Uygulanan ekonomik politika, programla uyumlu değildi ve geniş halk kesimlerinden ziyade dar çıkar gruplarına hizmet ediyordu (Ahmad, 1996: 237). Nihayetinde parti küçük tüccarların, esnafın ve Anadolu'daki toprak sahiplerinin çıkarlarını savunan en muhafazakar kesimin desteğini, tüm uğraşlarına rağmen kaybetmişti. Şubat 1970'te, AP'nin sağındakiler muhalefetle beraber hareket ederek oy kullandı ve bu durum Demirel'i istifaya zorlayan bir sürecin başlamasına neden oldu (Zürcher, 1995: 367).

Türk siyasetini yakından izleyenlere göre de AP, tıpkı DP gibi, başlangıçta egemen sınıfların tüm kesimlerini temsil ederek iktidara gelmiştir. Ancak, 1965'lerden beri tefeci sermayesi ve büyük sanayi sektörü ile tarım kapitalizmi arasında belirgin bir çelişki ortaya çıkmıştır. Ekonomik çıkarların farklılaşmasıyla ortaya çıkan bu çelişki, kapitalizmin doğasından kaynaklanmaktadır. Bu husus rakip grupların parti içinde ve dolayısıyla devlet kurumları üzerinde hakimiyet kurma teşebbüsüne yol açmış, bu da AP içinde derin bölünmelere neden olmuştur (Güler, 2003: 85). Yaşanan ayrılmalar Demirel hükümetinin güç kaybetmesine ve 1971'in başlarından itibaren adeta işlevsiz halde görünmesine sebebiyet vermiştir (Zürcher, 1995: 375).

AP 1961-1981 yılları arasında siyasi varlığın 19 yılı aktif olarak boy göstermiştir. Çünkü, 12 Eylül 1980'de diğer siyasi partilerle beraber askeri yönetim tarafından faaliyetleri durdurulmuş; 16 Ekim 1981'de ise MGK tarafından yayımlanan bir yasayla,

tüm siyasi partiler gibi faaliyetine son verilmiştir (Tansi, 2021: 934).

2.1.3.3. Anavatan Partisi

12 Eylül 1980’de ordu ülke yönetimine el koymuş ve ihtilalin gerekçesini de devlet organlarının işlevsiz hale geldiği şeklindeki açıklamalarıyla belirtmiştir. Yapılan müdahale ile parlamento feshedilmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmış ve kabinenin vazifesine son verilmiştir (Zürcher, 1995: 405). Aynı zamanda demokratik mekanizmanın ve yasaların kötüleşmesi, temel ihtiyaç maddelerinin yetersizliği ve hızla artan enflasyon, siyasi atışmalar ve işlevini yitiren meclis nedeniyle büyük zorluklar yaşayan halk ise darbeyi hoşnutlukla karşılamıştı (Ahmad, 1999: 215). Söz konusu durumun yani ordunun yönetime el koymasının zeminini de parlamentonun cumhurbaşkanını bir türlü seçememesiyle beraber ülkedeki demokratik mekanizmanın işlerliğini sağlayacak bir yöntem sunamamış olması oluşturmuştur. Bununla beraber kargaşalara müdahil olması ve askeri gücün ülke politikasındaki nüfuzunu arttırması bu durumun sebepleri arasında yer almıştır (Tuncel, 2015: 191).

12 Eylül rejimi, 1980 öncesinin anayasa ve siyasi düzenini tamamen ortadan kaldırarak farklı bir anayasa ve siyasal düzeni hayata geçirdi. Darbenin gerçekleşmesinde rol oynayan MGK ile MGK tarafından belirlenen Danışma Meclisi’nden oluşan Kurucu Meclis, yeni anayasanın yanı sıra siyasi partiler ve seçim yasalarının hazırlanması görevini üstlendi (Dursun, 2016: 393). Ülkedeki şiddetin ve siyasi istikrarsızlığın yaygınlaşmasının temel sorumlusu olarak siyasi partileri gören darbeciler, kendisini cumhuriyetin müessisi olarak konumlandıran CHP de dahil olmak üzere tüm siyasi partilerin faaliyetlerine son vermiş, üyelerini ve yöneticilerini de gözaltına almaya başlamıştı. Ardından, 1983’te yapılacak seçimlere kadar, darbeci komutanlardan ve MGK’nın denetiminde çalışacak teknokratlardan oluşan yönetimle beraber Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ile Kara, Deniz, Hava ve Jandarma Kuvvetleri komutanları bir araya gelerek MGK’yı oluşturdu (Tuncel, 2015: 192; Ahmad, 1999: 214). Konsey 1980 öncesi siyasi partilerin kapatmasıyla birlikte, yöneticilerinin çoğuna on yıl süreyle siyasi yasak getirdi. Akabinde partilerin kadın ve gençlik kolları gibi yan örgütler kurmaları, sendikalar ve derneklerin siyaset yapmalarını yasakladı. Ayrıca, kapatılan siyasi partilerin yöneticilerinin beş yıl boyunca

yeni bir partinin üyesi veya kurucusu olmaları engellendi. Siyaset alanı büyük ölçüde daraltılarak yeni sınırlamalar ve düzenlemeler belirlendi (Dursun, 2016: 393). Özetle 12 Eylül askeri yönetimi, 16 Ekim 1981’de çıkardığı bir yasayla tüm siyasi partilerin sonunu getirmişti (Sarıbay, 2001: 64).

17 Temmuz 1982’de yeni anayasanın ilk şeması oluşturuldu. Bu şema, 1960’taki anayasal reformlara zıt bir nitelik taşıyordu. Yürütme erki tek elde toplanmış, MGK’nın ve Cumhurbaşkanı’nın gücü artırılmıştı. Bunun yanında, bireysel hak ve özgürlükler, sendikal haklarla beraber basın özgürlüğü de ciddi şekilde kısıtlanmıştı. Temel hak ve hürriyetler (Örneğin: Dernek kurma ve ifade hürriyeti vs.) anayasa metnine dahil edilmiş olsa da bu hakların milli güvenlik, Cumhuriyet sisteminin tehdit altında olması, kamu düzeni, ulusal çıkarlar veya kamu sağlığı gibi sebeplerle feshedilebileceği, askıya alınabileceği yahut sınırlandırılabilirdiği hükmü yer almaktaydı (Zürcher, 1995: 49). Sözü edilen yeni anayasa daha sonrasında ise referanduma sunulmuş ve geçerlilik kazanmıştı. Anayasa, yürütme erkini mümkün olduğunca güçlendirirken siyasi alanı da oldukça sınırlandırmıştı (Tuncel, 2015: 192).

Anayasanın kabul edilmesinin ve Evren’in cumhurbaşkanı olarak göreve gelmesinin ardından, Mart ayında yeni Siyasal Partiler Yasası duyuruldu. Eylül 1980 öncesinde aktif olan politikacılara, on yıl süreyle siyaset yasağı getirildi. Yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verildi, fakat kurucu üyelerinin MGK’nın onaylaması şart koşuldu. Kamu çalışanlarının, öğretmenlerin ve öğrencilerin siyasi partilere üye olması yasaklandı. Ayrıca yeni partilerin gençlik veya kadın kolları oluşturmalarına, sendikalarla bağlarını güçlendirmelerine ve köylere örgütlenme amacıyla şube açmalarına izin verilmedi; böylece toplumsal taban oluşturmaları neredeyse imkânsız hale getirildi. Toplamda on beş parti kuruldu, ancak kurucular arasında ifa edilen birtakım yeniliklere rağmen, bunlardan on ikisi ordu tarafından uygun görülmedi. Nihayetinde, 6 Kasım 1983 seçimlerine dahil olmasına müsaade gösterilen üç parti şunlardı: HP, MDP ve ANAP (Zürcher, 1995: 410-411). Seçim sonuçlarına göre, 24 Ocak 1980’de alınan ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik programın mimarlarından biri olan, aynı zamanda darbe sonrası teknokratlar hükümetinde başbakan yardımcılığı yapan DPT eski müsteşarı Turgut Özal’ın liderliğindeki ANAP, %45 oy alarak 211 milletvekilliği kazandı ve tek başına hükümet kurma yetkisine sahip oldu (Tuncel, 2015: 193).

Özal'ın liderliğindeki ANAP hem sosyolojik zeminin yapısı hem de ideolojik doğrulumu açısından dikkat çekici bir özellik taşıyordu. 1980'li yıllardaki seçimlerin ortaya koyduğu gibi, ANAP esasen bir orta sınıf partisiydi. Kitlenin büyük bir bölümünü de kentlerde yaşayanlar meydana getiriyordu. Dahası, 1980 öncesindeki parti yapılandırmalarında kendine bir yer bulamayanlar, yeni girişimciler, eski politik ve ideolojik bağlılıklarından çeşitli nedenlerle uzaklaşmış olanlar, birtakım Atatürkçü-Batıcı aydınlar ve şüpheli liberal eğilimler taşıyan aydınlar da bu partiye destek veren gruplar arasında yer alıyordu (Erdoğan, 1997: 172-173). Diğer bir deyişle ANAP, birbirinden farklı ideolojilere sahip grupların ve menfaat odaklarının sıra dışı bir oluşumuydu. Ordunun sınırlayıcı düzenlemeleri nedeniyle bu gruplar, başka alternatif bulamadıkları için parti bünyesinde yer almışlardı. Parti, Anadolu'nun küçük girişimcileri ve modern sanayi burjuvazisini içerisine alan eski AP'nin, aşırı milliyetçi söylemleriyle tanınan MHP'nin ve dini referanslarla öne çıkan MSP'nin desteğini kazanmayı başarmıştı (Zürcher, 1995: 412).

Özal yönetimindeki siyasi yapı kendi ifadeleriyle sağ düşüncenin üç temel yaklaşımını bir araya getiriyor ve bu husus partiye ideolojik bir derinlik katıyordu. ANAP, faal olmayan partilerin en seçkin unsurları bünyesinde toplamış olsa da bu partilerden herhangi birinin mirasçısı olarak görülüyordu. ANAP, geleneksel değerlere bağlılığıyla MSP'ye -İslamcı kesimlerin temel referansına- milliyetçi duruşuyla MHP'ye ve muhafazakâr yapısıyla AP'ye yakın bir çizgi izliyordu. Aynı zamanda sosyal demokratlarla ortak bir yaklaşım sergileyerek, sosyal adalet ilkesini benimsiyordu (Ahmad, 1999: 227). Yani ANAP, feshedilen partilerin yarattığı siyasi boşluğu doldurmak gayesiyle milliyetçi İslamcı, liberal ve sosyal demokrat olmak üzere 'dört eğilimi' organizmasında toplayan bir parti olarak ortaya çıkmaktaydı (Sarıbay, 2001: 69). Batılı liberal değerleri ve yaşam tarzını İslami prensiplerle harmanlamayı hedefleyen Özal, bunu pragmatik bir yaklaşımla gerçekleştirmek istiyordu (Aral, 2016: 185).

Özal'ın düşünce yapısı şu kelimelerle ifade ediliyordu: "Ekonomi önce gelir, demokrasi sonra." Askeri dönemin getirdiği antidemokratik yasaların düzenlenmesi adına tek bir adım atılmadı. Seçim ve siyasal partiler yasaları, sendikalar yasası, yükseköğretim yasası, ceza yasası, basın yasası ve TRT'nin yönetimiyle ilişkili yasalar eski haliyle devam etti (Ahmad, 1999: 232)

Özal, devlet ile devlet-vatandaş arasındaki bağları tekrar şekillendirme sürecinde, neredeyse bir rejim eleştirmeni gibi hareket etmiştir. Bu doğrultuda, homojenleştirici milliyetçilik, laiklik ve devletçilik gibi Atatürk ilkelerine karşı, pragmatik ve akılcı yaklaşımlarla bir direnç göstermiştir. Özal dönemi beraberinde, resmi ideolojinin belirsiz bir mahiyetle yücelttiği modern medeniyet seviyesine ulaşma hedefi yerine, öncekine göre anlaşılır ve net bir amaç olan iktisadi olarak ilerlemiş ve modern dünyayı yakalama idealine bırakmıştır. Bu, Özal'ın ideolojiye ve siyasete imtiyazlı bir rol tanımak yerine, ekonomik faktörleri ön plana çıkarmayı tercih ettiğini açıkça göstermektedir (Aral, 2016: 183-184). Öyle ki Özal, daha çok ekonomik meselelerle ilgilenirken, düzenin ve yasaların sağlanmasını katı bir yönetim anlayışına bırakmış ve demokrasiye geçiş, Özal'ın döneminde sınırlı bir şekilde ilerleyebilmişti (Ahmad, 1999: 228). Cunta ile ortak bir zeminde hareket etmiş olsa da sivil siyaset üzerindeki askerî etkileri azaltmayı da göz ardı etmiyordu (Zürcher, 1995: 413). Vatandaşına hizmet sunmayı birincil amaç kabul eden bir yönetim biçimi, Özal'ın ideolojik devlet anlayışına karşı duruşunu ortaya koyuyordu (Aral, 2016: 185).

Özal'ın sahip olduğu girişimci ruh ve yenilikçi bakış açısı, kökleşmiş fikirlerin ve tutumların değişiminde belirleyici bir etki yaratmıştır. Devlete ilişkin algıda yaptığı yeniden tanımlama bunun en somut örneklerinden biridir. Önceden bürokratik denetim aracı olarak görülen devlet, Özal'ın vizyonunda, topluma hizmet eden bir mekanizma olarak şekil almaya başlamıştır. Yurttaş ise, üretken, ekonomik açıdan rasyonel düşünen ve etkin bir girişimci olarak tanımlanmıştı (Sarıbay, 2001: 69).

1980'lerde Türkiye ekonomisi, köklü değişimlere uğradı. 1960'lardaki büyük ekonomik konsolidasyon süreci, Özal'ın yönetimiyle ivme kazandı. Ekonominin büyümesi sağlandı; turizm alanlarına ve hizmet sektörüne yapılan yatırımlar artarken döviz kaynağı olarak ön sıralarda yerini aldı. Sanayi sektörü ise bunların biraz gerisinde kaldı (Ahmad, 1999: 244). Özal'ın ideallerinden birini oluşturan AB ile bütünleşme kararı ile de birlikten en yüksek düzeyde yarar sağlama hedeflendi (Dağı, 2016: 218). ANAP döneminde Türkiye'nin "Avrupa ailesine" katılma çabasının son aşaması olarak, Nisan 1987'de AET üyeliği için başvurusu gerçekleşti (Aral, 2016: 181). Özal'ın Batı eksenli dış politikaya, serbest piyasa ekonomisine ve liberal demokrasiye olan ilgisi tam ve netti. Onun vizyonunun temelini oluşturan üç ana özgürlük inanç ve vicdan, düşünce ve ifade, girişim özgürlüğüydü (Dağı, 2016: 218). Partisinin esas siyasi

söylemi, ihtiyatlılık ve hoşgörölük idi. Aynı zamanda politik gerilimleri azaltmaya yönelik bir tutum içselleştirek toplumun farklı kesimlerini ortak bir zeminde buluşturmaya hedefledi (Sarıbay, 2001: 69). Tüm bunlarla beraber ANAP, Türkiye'nin birtakım İslami platformları ve geleneksel muhafazakar gruplar iktisadi liberalizm ilkeleri etrafında bir araya getirerek, bu kesimlerin mevcut sistemle entegrasyonunu gerçekleştirmeyi başaran bir parti oldu (Cizre, 1999: 113).

İlerleyen dönemlerde ise Özal ve partisine duyulan destek azalmaya başlamıştı. Bunun temel sebebini ise şüphesiz devam eden yüksek enflasyonun oluşturuyordu. Gayrisafi Milli Hasıla, 1985'e kadar ortalama yüzde 4.5 oranında bir artış göstermişti. 1986-1987 yıllarında gelişme git gide ivme kazanarak yüzde 7 ila 8 seviyelerine çıkmıştı, fakat 1988'de yüzde 3.5'e gerileyerek, 1989'da %1.7'ye düşmüş nüfus artış düzeyinin de altında kalmıştı. Enflasyon, 1980 öncesindeki yaklaşık yüzde 80'lik seviyelere yüz tutmuş ve bu durum, alım gücünün ciddi şekilde erimesine yol açmıştı. O dönemlerden itibaren ortalama bir çalışanın alım gücü yüzde 47 oranında düşmüştü. Bunun yanı sıra, yolsuzluk ve yönetimi çevreleyen akraba kayırmacılığı iddiaları da destek kaybına neden olan faktörler arasındaydı. Öte yandan, ANAP'ın hem yönetim hem de ekonomi alanında yeni bir dinamizm ve hareketlilik sağladığı da inkâr edilemezdi (Zürcher, 1995: 417-430). Fakat iktidarın güçsüzlüğü, Güneydoğu'da giderek şiddetlenen Terör faaliyetleri, İstanbul'da ve Ankara'da yaşanan siyasi suikastlar (7 Mart 1990'da Hürriyet gazetesi yazarı Çetin Emeç'in ve 31 Ocak'ta Profesör Muammer Aksoy'un cinayetinin gerçekleşmesi) devamlı gündeme getirilen 'Radikal İslamcılık' tehdidi, kontrol altına alınamayan enflasyon ve çözümsüz kalan iktisadi meseleler, halkta bir kez daha askeri darbe endişesinin yükselmesine neden oldu. Türkiye yeni baştan bir siyasi çıkmaza sürüklenmiş, generallerin siyaseti yeniden şekillendirmek adına attıkları adımların çoğu etkisiz hale gelmişti (Ahmad, 1999: 234). Özal'ın söz verdiği şekilde ekonomik koşulları düzeltememesi veya enflasyonu kontrol altına alamaması, seçmen kitlesinin süratle erimesine neden oluyordu (Ahmad, 1999: 233). ANAP, 1983 ve 1987 genel seçimlerinde büyük bir başarı göstererek tek başına iktidara gelmişti, ancak 1991 genel seçimlerinde önemli ölçüde güç kaybederek Seçim sonuçlarında üçüncü sıraya düşmüş ve iktidarını yitirdi (Yavaşca, 2023: 520).

2.1.3.4 Doğru Yol Partisi

1983 yılında, eski AP'nin tabanını temel alarak ve onun anlayışını benimseyerek BTP adı altında yeni bir parti oluşturuldu. Emekli Orgeneral Ali Fethi Esener'in liderliğinde kurulan bu partinin kurucuları arasında, daha önce Danışma Meclisi'nde görev yapmış 16 kişi bulunuyordu. O dönemde Süleyman Demirel'e yakın isimlerden Hüsametdin Cindoruk ve Mehmet Gölhan ise partinin kuruluş sürecini organize ediyordu. Partinin kuruluşunun hemen ardından, eski bakanlardan ve AP'nin önde gelen isimlerinden İhsan Sabri Çağlayangil' in de aralarında bulunduğu 143 eski AP milletvekili, görkemli bir kutlama ile BTP' ye dahil oldu. Konsey bu girişimi “geçmişî canlandırma” olarak değerlendirdi ve BTP'yi kapatma kararı aldı. Akabinde Demirel ve ekibini aynı zamanda CHP ve MSP gibi partilerin yöneticilerini Çanakkale Zincirbozan'a sürgüne gönderdi. Yalnızca on gün varlık gösteren BTP'nin siyasi mirasının sürdüğü, DYP'nin 23 Haziran 1983'te İçişleri Bakanlığı'na sunduğu kuruluş bildirgesiyle resmen belirginleşti (Sarıbay, 2001: 72-73).

23 Haziran 1983'te ilk adımlar atılmış olsa da partinin resmen kurulabilmesi ancak 9 Şubat 1985 tarihinde mümkün olabilmiştir. Bu süre zarfında kurucular kurulu tam dört kez veto edilmiş, toplamda beş kez yeni kurucu listesi sunulmak zorunda kalınmıştır. DYP'nin kurucular listesi içerisinde yer alan partinin kurucu ilk genel başkanlığı görevini Ahmet Nusret Tuna üstlenmiştir. Ancak parti henüz kuruluş aşamasındayken, kurucular kurulunda yer alan 34 isimden 30'u askeri yönetim tarafından veto edilmiştir. Bu ağır müdahale sonucunda DYP, 1983 genel seçimlerine katılma hakkını kaybetmiş ve veto edilen isimler arasında, partinin kurucu genel başkanı Tuna da bulunmuştur. Tuna'nın veto edilmesi üzerine, genel başkanlık görevine eski Danışma Meclisi üyesi Yıldırım Avcı geçmiştir (Altan, 2010: 395-399). Genel başkanlık görevini Demirel'e yakın isimlerden Avcı'dan sonra Cindoruk üstlenmiş ve 1983 seçimlerine katılmasına askeri yönetim tarafından izin verilmeyen DYP, 14 Mayıs 1985'te düzenlenen Birinci Kongre'sinde Cindoruk partinin üçüncü genel başkanı olarak seçilmiştir. 1987'de Demirel'in siyasi yasağı kaldırılana dek görevini sürdürmüştür. 1987 yılında eski siyasilerin siyaset yapma yasağının sona ermesinin ardından, Demirel DYP'nin genel başkanlığını devralmıştır (Dursun, 2016: 283; Cizre, 2002a: 85).

20 Ekim 1991'de milletvekili genel seçimlerine bağımsız adaylar ve altı parti katıldı. DYP, birinci parti olarak %27 oy oranına karşın mecliste %39.56 temsil oranı

kazandı. Genel seçimlerden istediği sonucu alamayan ve güç kaybeden ANAP'ın Genel Başkanı ve Başbakan Mesut Yılmaz, seçimlerin bir sonraki günü, istifasını Cumhurbaşkanına iletmişti (Tanör, 1997: 86-89). Cumhurbaşkanı Özal, yeni hükümeti kurma yetkisini seçimleri kazanan ve hükümet kurma hususunda hevesli ve gayretli olduğu açıkça görülen DYP Genel Başkanı Demirel'e bıraktı. 6 Kasım'da Demirel hükümeti kurma görevini aldı (Tekin ve Okutan, 2011: 211). DYP'nin tek başına hükümet kurmaya yetecek sayıda milletvekili bulunmadığından, bir karma hükümetin kurulması gerekiyordu (Tanör, 1997: 88). Daha sonrasında SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ile bir görüşme gerçekleştirdi. Yapılan görüşme iki parti liderinin uzlaşısıyla sonuçlanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin 49. Hükümeti, Demirel'in başkanlığında DYP ve SHP koalisyonu olarak kuruldu (Tekin ve Okutan, 2011: 211).

DYP'nin temel gayesini Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal birliğini ve dayanışmasını insan haklarına saygılı bir şekilde demokratik yönetim anlayışıyla beraber parlamenter sistemi muhafaza etmek ve savunmak oluşturuyordu. Bununla beraber toplumsal adaleti sağlamak, refahı geniş kesimlere ulaştırarak yoksulluğu ve işsizliği ortadan kaldırmak; adalet, özgürlük, refah ve huzur içinde yaşayan, büyük ve güçlü bir millet idealine ulaşmak için ülkeye ve millete hizmet etmek, DYP'nin kuruluş nedeni ve hedefini meydana getirmekteydi (DYP Tüzük ve Programı, 1983: 75-76). DYP'nin hükümet programında bilhassa "demokratikleşme" hususundaki vaatkar yanları kamuoyunda iyimser bir beklentiye yol açtı. Program, ülke anayasasının ve hukuk sisteminin baştan sona demokratik normlara göre yenileceğini bildiriyordu. Bu çerçevede, 12 Eylül dönemiyle ilgili tüm anayasal düzenlemeler gözden geçirilip değiştirilecekti ve yeni bir Anayasa hazırlanacaktı. Ayrıca, yargı güvencelerinin sağlanması, işkencenin önlenmesi, mevzuatının ve olağanüstü hal uygulamalarının iyileştirilmesi üniversitelerin özerkliğinin sağlanması ve sendikal hakların ILO ölçütlerinde makul bir duruma getirilmesi de planlanmıştı (Tanör, 1997:89). Parti iktisadi olarak ise devletin, ihtiyaç duyulduğunda üretici, teşvik edici ve gerektiğinde denetleyici bir rol üstlenmesi gerektiğini bununla beraber serbest piyasa düzenini ve rekabet ortamını oluşturarak ekonomiyi de bu çerçevede şekillendirmeyi öngörmüştü (DYP Tüzük ve Programı, 1983: 86).

DYP kendisini merkez sağın mevcut düzene karşı isyankar yaklaşımını vurgulamada çoğunlukla gayret etmiş ve o dönemin mevcut düzenini reddetmişti.

DYP'nin itiraz ettiği yeni düzen, oligarşı olarak nitelendirdiği büyük medya ve iş dünyası gruplarının kurduğu koalisyondu. Parti oluşan bu koalisyona karşı 70'lerin sağ görüşüne benzer bir söylem geliştirip keskin bir milliyetçi tutum benimseyerek, küçük işletmeleri, taşradaki esnaf ve tüccarları ve elbette geniş halk kitlelerini yanına çekmeye  zen göstermekteydi (Mert, 2007: 92). DYP aslında liberal, sağcı, serbest piyasa yanlısı bir parti olarak kurulmuştu; olası büyük şehir burjuvazisinin tersine daha çok kırsal alandaki burjuvazisinin ve az da olsa küçük şehir burjuvazisinin desteğini alarak ortaya çıkmıştı. Yaklaşık aynı dönemde politikaya giriş yapan ANAP, büyük şehir burjuvazisinin menfaatlerine dikkat çekerken, buna karşılık DYP, nişpeten daha küçük burjuvaziyi yansıtmakla ilgileniyordu. ANAP, şehirlerde etkili olup kent burjuvazisinin onayını kazanmakla uğraşırken, DYP ise söylemini kırsal kesime yönlendirerek bu bölgelerden oy toplamaya çaba gösteriyordu (Altan, 2010: 411-412). Diğer taraftan ise milliyetçi ve muhafazakar çizgisini partinin kuruluş beyannamesinde ifade eden DYP, AP gibi merkez sağın milliyetçi-muhafazakar kesimlerine seslenmesine karşın, ideolojik duruşu daha az belirgin ve etkisiz kalıyordu (Safi, 2007: 275).

1993'l  yıllara gelindiğinde tahmin edilmeyen bir gelişme yaşandı. 17 Nisan'da  zal'ın ani vefatının ardından boşalan Cumhurbaşkanlığı koltuğuna, Demirel TBMM'deki üçüncü turda 244 oyla atandı. Prof. Dr. Tansu  iller ise 13 Haziran'da gerçekleştirilen kongrede, Genel Başkan olarak belirlendi ve hemen ardından yeni hükümeti kurma görevi kendisine verildi. Çiller'in kabinesi, yine bir DYP-SHP koalisyon hükümeti olarak oluşturuldu. Bakanlar Kurulu oluşturulup Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirildi. İlk kez bir kadın başbakanın liderliğinde kurulan  iller hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. H k metiydi. Bu sebeple, hem iç hem de dış kamuoyunda büyük bir ilgiyle karşılandı (Tanör, 1997: 90). Çiller'i özel kılan durum, yalnızca Türkiye'de bir siyasi partinin başkanlığı değil, bununla birlikte genellikle erkek siyasetçiler tarafından doldurulan üst düzey kadrolara sahip sağcı bir partiye seçilen ilk kadın olarak göz önüne çıkmasıydı (Cizre, 2002a: 89). Çiller, Demirel'in yakın ortaklarından bazılarını görevden alarak ve diğerlerini ele geçirerek parlamento dışı parti üzerindeki kontrolünü kademeli olarak pekiştirdi. " iller'in 1995 seçimlerinden önce bir azınlık yönetim kurma girişimi ve TBMM eski başkanı ve  iller'in pozisyonu için potansiyel bir rakip olan Cindoruk başkanlığındaki birkaç milletvekilinin tepkisine yol açtı. Çiller, parlamento dışı parti üzerindeki hakimiyetini Demirel'e yakın bazı

ortakları etkisi altına alarak bazılarını da vazifelerinden uzaklaştırarak, aşamalı olarak güçlendirdi. 1995 seçimleri öncesinde Çiller'in azınlık hükümeti kurma çabası, TBMM'nin önceki başkanı ve Çiller'in mevkii için olası bir muhalif olan Cindoruk liderliğindeki bazı milletvekillerinin itirazına neden oldu. Akabinde de azınlık hükümeti, 'Yeni Oluşumcular'' olarak ortaya çıkan grubun aleyhte oy veren, partiden uzaklaştırılan ya da tarafsız kalan karşıtlarının görevden ayrılmasıyla neticelenen daha büyük bir memnuniyetsizliğe yol açtı (Demirkol, 2015, 104). Çiller önderliğinde 1997'ye kadar çeşitli koalisyon hükümetlerinde yer alan DYP, 1995 1997'ye ve 1999'daki genel seçimlerde ise önemli bir etki yaratamadı (Dursun, 2016: 283). Çiller, 1993'teki 4., 1996'daki 5. ve 1999'daki 6. Büyük Kongrelerde de genel başkanlık görevine atandı. Ancak 2002 genel seçimlerindeki büyük yenilginin ardından, Çiller partinin genel başkanlığına aday olmayacağını duyurdu ve ardından parti genel başkanlığı için sert bir rekabet dönemine girildi. Bu rekabetten Mehmet Ağar zafer kazanarak partinin 6. Genel başkanı seçildi. 2007 genel seçimlerine, parti adını DP olarak değiştirip katıldı. Fakat parti, ülke barajını geçemediği için parlamentoda kendisine yer bulamadı (Altan, 2010: 400-401).

2.1.3.5 Adalet ve Kalkınma Partisi

Türkiye Cumhuriyeti geçmişinde, açıkça İslamcı bir kökene mensup ilk siyasi hareket olarak, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin eski profesörlerinden ve Konya'dan bağımsız milletvekili olan Necmettin Erbakan, 1970 yılında Milli Nizam Partisi'ni kurdu. Ancak 1971'de gerçekleşen askeri darbe sonrasında anayasa mahkemesi partinin faaliyetlerine son verdi. Daha sonra MSP adıyla yeniden örgütlendi. Parti aynı zamanda, 1973 ile 1980 yılları arasında toplanan siyasette parlamento sisteminin nitelikleri sebebiyle mühim bir rol oynadı fakat 1980'de gerçekleşen askeri darbeden sonra partinin faaliyetlerine son verildi ve RP adı altında 1983'te yeniden kuruldu (Özbudun, 2006: 544). Doksanlı yıllarda İslamcı örgütlenmenin politik projeleri ve laiklik faaliyetleri RP'nin köktenci siyasi tavrı ile Türkiye'de yönetim değişikliği endişelerini arttırırken diğer taraftan 1995 genel seçimlerinde RP'nin laik elitleri şaşırtan bir şekilde parlamentoda en fazla vekili kazanarak dikkatleri üzerine çekti (Çağlıyan, 2009: 596-597). 1998 yılında ise Anayasa Mahkemesi RP'ni laiklik politikalarını ihlal ettiği için kapatmaya karar verdi. Bu karar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi cephesinden de onay

aldı ve RP'nin yerine, Erbakan'ın samimi çalışma arkadaşı Recai Kutan'ın öğretisinde Fazilet Partisi kuruldu. Erbakan, Anayasa Mahkemesi kararıyla beş yıl süreyle politikadan uzaklaştırılmıştı. Bununla beraber 2001 yılında Anayasa Mahkemesi Fazilet Partisi'nin de faaliyetine son verdi ve bu durum İslamcı mertebelerde birlikteliğin bozulmasına sebep oldu (Özbudun, 2006: 546). Anayasa Mahkemesi kararı doğrultusunda laik cumhuriyetin yasalarına karşı davranışları sebebiyle partinin faaliyeti son bulunca ‘‘gelenekçiler’’ Saadet Partisi'ne doğru yönelirken ‘‘yenilikçiler’’ ise Erdemliler hareketini kurarak daha sonra Ak Parti’nin temel grubunu şekillendirdi. Bu ikinci hareketin lideri, İstanbul'un eski belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan oldu (Çağlıyan, 2009: 596-597). AK Parti Erdoğan’ın başkanlığında 2002 genel seçimlerine katılarak oyların %34,3’ünü aldı ve en çok ses getiren parti konumuna geldi (Özsel vd., 2013: 557). Abdullah Gül’ün liderliğinde 58. Cumhuriyet hükümetin temeli atıldı. Genel Başkan Erdoğan, o dönemde aldığı ceza sebebiyle TBMM'ye ve kabineye katılamadı. Akabinde ise Anayasa düzenlemesiyle bu yasak kaldırıldı ve 8 Mart 2003 tarihinde Siirt'te milletvekili seçimlerini kazanarak parlamentoda yer aldı. Gül’ün istifa etmesinin ardından Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, hükümeti kurma vazifesini Erdoğan'a verdi ve 59. Cumhuriyet Hükümeti'ni Erdoğan, 15 Mart 2003’te oluşturdu (Yılmaz, 2013: 161). İlerleyen zamanlarda yapılan yerel seçimlerde ise performanslarını arttırarak %42 oranında oy topladılar. Bu yükseliş, AK Parti'nin 2007 seçimlerinde oyların %46,6’sını alarak büyük bir üstünlük kurmasına katkıda bulunmuştu. Özellikle 2002 ile 2007 yılları arasında AK Parti, Özal’ın izlediği modeli benimsemiş ve bazı açılardan Thatcher’ci yaklaşımına yakın liberal-muhafazakar bir bileşim göstermişti. Bununla birlikte AK Parti liberal yaklaşımını yalnızca iktisadi alanla kısıtlamamış; çoğulculuk ve siyasi demokratikleşme meselesinde de kararlılığını sürdürmüştür. Bu sebeple, iktidarın ilk beş yılında muhafazakârlıktan ziyade daha liberal bir tutum sergilemiştir Bu durum İslamcı olmayan seçmenlerden kayda değer bir destek almasını sağlarken orta sınıflar üzerinde de bir etki yaratmıştır. Bu dönemin ilk yıllarında, pek çok liberal sosyalist ve entelektüel düşünür, Erdoğan’ın partisinin Kürt sorunu ve Kıbrıs meselesine karşı sergilediği tavrından dolayı takdir etmiştir. Ayrıca, bürokrasinin kararlı ama yavaş değişimi, eşit vatandaşlık hakları tesis etme çabaları ve AB süreçlerindeki adımlar AK Parti’ye yönelik ilgiyi arttırmıştır (Özsel vd., 2013: 557). Tüm bunlarla beraber parti, hem Batı’da hem de Müslüman dünyasından destek almış ve radikal

İslamcı hareketlerin yanı sıra kapitalist sistemleri ve küresel şehir dinamiklerine karşı gruplar halinde gruplandırılmış, bazı milliyetçileri, liberalleri, kapitalistleri ve ilerlemeye inanan diğer kesimleri kendi bünyelerine toplayıp özümseme noktasında başarı göstermiştir (Christofis ve Logotheti, 2021: 3). Partinin demokrasiye yönelik ifadeleri incelendiğinde de birey odaklı bir tutumun baskın geldiği gözlemlenmiştir. Bu çerçevede, yurttaşların kendi içerisindeki eşitliği vurgulanırken, toplumsal ayrıcalıkların demokrasinin temel ilkelerine ters düştüğü belirtilmiştir. Aynı zamanda demokrasinin temelini azınlık görüşlerinin savunmak olduğunun üzerinde durularak, yerel yönetimlerin demokratik sistemdeki rolüne vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte zamanda AB sürecinden bahsedilip siyasete katılımın da önemi üzerinde durulmuştur (Yılmaz, 2013 :164)

AK Parti'nin parti programında bilhassa laiklik, hukuk, demokrasi ve temel hak ve hürriyetlerine değinilmekte; küresel sistemle entegre olan ve serbest piyasa ekonomisini destekleyen bir yaklaşım görülmektedir (Safi, 2007: 356-357). Parti, benimsediği muhafazakâr demokrasi düşüncesi, geleneğin değeri kabulle birlikte, modern dünyadan kazanılabilecek yenilikleri yadsıyan katı bir gelenekçilik anlayışı değildir. AK Parti, ne geçmişi sorgusuz sualsiz yücelten bir tutum sergilemekte ne de modernleşmeyi toptan reddeden bir bakışı savunmaktadır. Bu noktadaki düşünceleri yeni bir bileşim olması gerektiği yönündedir. Bu düşüncelerden yola çıkarak, AK Parti'nin geleneksel muhafazakârlığın onaylamadığı evrensellik, modernlik gibi kavramları da önemsemekte ve bu değerleri zıt unsurlarıyla birlikte harmanlayarak benimsemektedir (Safi, 2007: 323). Karşıt görüşlülere tarafından AK Parti'nin, RP ve Fazilet Partisi ile birlikte bu partilerin yapısını oluşturan Milli Görüş düşüncesinin devamı olduğu belirtilmekte ancak partinin bu lokalizasyon benzetmeyi kesin bir dille kabul etmemektedir. Bahsi geçen durumun bültenlere aksedilen en bariz emsali, Erdoğan'ın bir ifadesinde "‘Milli Görüş gömleğini çıkardık" biçimindeki söylemindedir. Bu açıklama, partinin geçmiş ideolojik bağlarından koparak, kendi ideolojik kişiliklerini muhafazakâr-demokrat bir çizgide tanımlamasını göz önüne sermektedir (Yılmaz, 2013: 161-162). Bununla birlikte AK Parti, benimsediği muhafazakarlık düşüncesinde dönüşümü reddetmediği, ilerleme ve gelişme çerçevesinde dönüşümü desteklediğini net olarak dile getirmektedir. Parti, geleneksel muhafazakarlığın statükoya dayalı yaklaşımından ziyade yeniliğe ve inovasyona açık, dinamik bir muhafazakarlık anlayışı öne çıkarmaktadır (Özbudun,

2006: 549). Parti kendisine ‘Muhafazakar Demokrat’ bir politik kimlik çizerken, Türkiye'deki merkez sağ rejimin iki temel unsurunu oluşturan, parti adında 'kalkınma' ve 'adalet' gibi kavramların dahil edilmesi, parti önderlerinin kendilerini kasıtlı bir şekilde merkez sağa yerleştirmek istediklerini de göz önüne koymaktadır (Akgün, 2006: 26). Aynı zamanda AK Parti 2002 ile 2007 yılları arasında uyguladığı siyasetle, kendisine atfedilen muhafazakâr demokrat hüviyetini güçlendirme yoluyla söz konusu dönemde, demokratikleşme sürecini ilerletmek amacıyla çok sayıda yeni yönetmelik ve anayasa yürürlüğe konularak birtakım önemli reformlar hayata geçirmiştir (Özsel vd., 2013: 560). Yapılan düzenlemeler AB'ye uyum kapsamında şekillenmiş bölgesel eşitsizlikleri azaltmak amacıyla tüm yurttaşların iktisadi, toplumsal ve kültürel imkanlarını geliştirecek kapsayıcı politikaları içermiştir. Din, dil, ırk, cinsiyet, politik görüş gibi farklılıklara bakılmaksızın, bütün bireylerin temel hürriyetlerden ve insan haklarından tam anlamıyla faydalanabilmesi aynı zamanda her yurttaşın kültürel haklarının muhafaza edilerek toplumsal çeşitliliğin desteklenmesi hedeflenmiştir (Özdemir ve Çiftlikçi, 2015: 130). Bütün bunlarla beraber Anayasa değişiklikleriyle cinsiyet eşitliğine güçlü bir vurgu yapılması, namus cinayetlerine yönelik cezaların üst sınırlarının arttırılması, insan haklarına odaklanan özel bir bakanlığın kurulması, idam cezasının tamamen yürürlükten kaldırılması, Türkçe dışındaki dillerde yayın yapma hakkının tanınması, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması, Ulusal Güvenlik Konseyi'nin yapısının yeniden şekillendirilmesi, terörle mücadele yasasında önemli yumuşatmalar yapılması ve siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran yasal düzenlemelerin getirilmesi gibi değişiklikler söz konusu olan reformlar arasında yer almıştır (Özsel vd., 2013: 560).

Genel olarak parti muhafazakar demokrat anlayışını, muhafazakârlığın köklü değerlerine ve tarihten gelen kodlarına sadık kalarak, ancak siyaset sahnesinde yer aldığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerini de gözетerek şekillendirmiştir. Değişimi, evrimsel ve aşamalı bir toplumsal dönüşüm sürecine dayandırmakta; sivil toplum kuruluşlarına büyük bir önem atfetmekte aynı zamanda otoriter ve totaliter yaklaşımlardan bilinçli bir şekilde uzak durmaktadır. Hukuk devleti ilkelerinin benimsenmesi ve devletin asli görevlerine odaklanan, küçük fakat dinamik bir yapıda olması gerektiği anlayışıyla parti oluşumunu kırsal kesimde yaşayan nüfusun büyük bir bölümünün, şehirlerdeki zanaatkârlar ve küçük esnafların, kentlerin gecekondu

bölgelerinde ikamet eden dar gelirli kesimlerin ve giderek güçlenen İslamcı elitlerin geniş çaplı desteğine dayandırmıştır (Aksu, 2012: 36-37; Özbudun, 2006: 547).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SEÇİLMİŞ MERKEZ SAĞ PARTİLERİ VE KADIN

Çalışmanın üçüncü bölümde merkez sağ siyasetin öncüsü olan belirli siyasal partilerde kadınların yeri farklı perspektiflerden incelenmektedir. Kadınların kamusal, iktisadi ve siyasal alanlardaki konumu ele alınırken; bu konum DP, AP, ANAP, DYP ve AK Parti kapsamında değerlendirilmektedir.

3.1. Demokrat Parti ve Kadın

Tek parti rejiminden sonra DP'nin yönetime gelmesi, Türkiye toplumunun biriken taleplerinin artık görmezden gelinemeyecek bir seviyeye ulaştığını göstermektedir. Uzun yıllar boyunca, yani yaklaşık 27 yıl süresince ülkeyi yöneten CHP, özellikle savaş sonrası dönemde halkın artan ihtiyaçlarına ve taleplerine yeterince yanıt verememiş aynı zamanda bu yönetimin getirdiği yorgunluk bununla birlikte halkla arasındaki mesafenin giderek açılması, toplumda ciddi bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Üstelik CHP'nin zaman zaman otoriter eğilimler sergilemesi, siyasal muhalefetin ve sivil taleplerin bastırılması gibi uygulamalar, demokratik taleplerin daha da yüksek sesle dile getirilmesine neden olmuştur. Bu ortamda, DP'nin temsil ettiği çoğulcu ve halk odaklı söylem, geniş kitleler nezdinde karşılık bulmuş ve böylece siyasi iktidarın el değiştirmesinin önünü açmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 135-136). DP, iktidara geldikten sonra 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar geçen on yıllık süre zarfında, çok partili rejimin verdiği meşruiyet zeminini güçlü bir siyasi etkinlikle birleştirerek ülke yönetiminde belirleyici bir aktör haline gelmiştir (Uzun, 2010: 163). Toplumun en temel beklentilerini, ekonomik refah seviyesinin yükseltilmesi, diğer bir ifadeyle geçim derdinin azaltılması ve daha özgür bir siyasal ortamın tesis edilmesi oluşturmuştur. DP iktidarı, özellikle ilk yıllarında bu taleplere yanıt vermeye istekli bir profil çizmiş; demokratikleşme yönünde önemli adımlar atmıştır. Basın üzerindeki sansür gevşetilmiş, bireylerin fikirlerini özgürce ifade edebileceği ve örgütlenebileceği bir hukuki zemin oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak bu iyimser tablo kalıcı olamamış, iktidarın ilerleyen dönemlerinde demokratik açılımlar yerini yeniden baskıcı eğilimlere bırakmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 135-136). Türkiye'nin bu çok partili siyasal hayata geçişi 1950-1960 yılları arasında toplumsal yapıda çeşitli dönüşümler vaat etse de kadın meselesine yönelik ciddi bir politika üretme iradesi göstermemiştir. DP'nin hükümet programlarında, kadınların karşılaştığı toplumsal, ekonomik ve hukuki eşitsizliklere dair

herhangi bir vurgu yapılmamış; bu mesele adeta görünmez kılınmıştır. Oysa erken Cumhuriyet döneminde kadınlara tanınan haklar, dönemin modernleşme söylemi içinde önemli bir yer tutarken, bu kazanımların yeterliliği ya da uygulanabilirliği ne sorgulanmış ne de geliştirilmesi gerektiği tartışılmıştır. Daha da dikkat çekici olan ise, söz konusu dönemin hükümet programlarının, ekonomik kalkınmadan üretim politikalarına, tüketim mallarının fiyatlandırılmasından altyapı yatırımlarına kadar son derece detaylı planlar içermesine rağmen, nüfusun yarısını oluşturan kadınlara dair tek bir satıra dahi yer verilmemiş olmasıdır. Kadınlar, yalnızca siyasetin değil, kalkınma ve toplumsal refah politikalarının da dışında bırakılmıştır. Bu durum, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün ve temsiliyetinin ne denli sınırlı kaldığını, aynı zamanda siyasal aktörlerin kadın sorununu yapısal bir toplumsal mesele olarak değil, çözülmüş ve kapanmış bir dosya olarak gördüklerini ortaya koymaktadır (Arslan, 2017: 415).

Cumhuriyet tarihinde uzunca iktidarda tek başına yer alan CHP, 1950 genel seçimleriyle birlikte iktidarı DP'ye devretmişti. Böylece, Türkiye siyasal yaşamında ilk kez kurucu parti CHP muhalefete düşerken, halkın oylarıyla yeni bir iktidar doğmuştu. DP'nin kurduğu ilk hükümet, 29 Mayıs 1950 tarihinde TBMM'de hükümet programını okuyarak güven oyu talep etmişti. Bu dönemde Başbakan Adnan Menderes liderliğinde toplam beş farklı hükümet kurulmuş ve bu on yıllık süreç, Türkiye'nin siyasal tarihinde oldukça önemli bir dönem olarak yerini almıştır. Menderes'in ikinci hükümeti, Mart 1951'de göreve başlamış, yalnızca üç bakan değişikliğine gidilmesine rağmen hükümet programında esaslı bir yenilik yapılmamıştır. Ardından, 1954 genel seçimlerinin hemen sonrasında üçüncü hükümet kurulmuş fakat 6-7 Eylül 1955 olaylarının ardından yaşanan toplumsal ve siyasi sarsıntılar, hükümet yapısında değişikliğe gidilmesini zorunlu kılmış ve dördüncü Menderes hükümeti bu gelişmeler üzerine şekillenmiştir. Bu süreçte, hem parti içi çekişmeler hem de kamuoyunda oluşan itimat sorunu, hükümetin yeniden yapılanması zorunlu olmuştur. Menderes istifa ederek siyasi teamüllere uygun biçimde yeniden hükümet kurmakla görevlendirilmiş ve bu kabine, 1957 seçimlerine kadar görevini sürdürmüştür. Seçimlerin ardından kurulan beşinci ve son Menderes hükümeti ise 27 Mayıs 1960 darbesiyle sona ermiştir. Bu uzun iktidar dönemi boyunca, özellikle ilk hükümette kadın temsiliyetinin tamamen göz ardı edilmiş olması dikkat çekmektedir (Aykanat, 2023: 118-119). Birinci hükümette kadına yer verilmemiş yalnızca o dönemlerde İzmir Milletvekili Osman Kapani, TBMM'de yaptığı

konuşmada, İhtiyarlık Sigortası Kanunu'nda kadın işçilere yönelik adaletsiz ve ayrımcı hükümlerin bir an önce düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kapani, kadın emeğinin yasal çerçevede korunması gerektiğini belirterek, haftalık ücretli izin ve yıllık ücretli tatil gibi temel sosyal hakların da yasal güvence altına alınmasının önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda, ilgili kanun tasarılarının gecikmeden Meclis gündemine getirilmesi için Menderes Hükümeti'ne çağrıda bulunmuştur. Kapani'nin bu talebi, dönemin koşullarında kadın işçilerin karşı karşıya olduğu yapısal eşitsizliklerin Meclis kürsüsüne taşınması açısından önemli bir girişim olarak değerlendirilebilir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 826) Menderes liderliğinde oluşan ikinci DP hükümetinin programında ise kadınlara ilişkin bir politikadan ya da hedeften söz edilmemesi de göze çarpmaktadır. Bu durum, yalnızca ikinci hükümetle sınırlı kalmamış; Menderes'in kurduğu üçüncü, dördüncü ve beşinci hükümetlerin programlarında da kadınların toplumsal konumuna, haklarına veya ihtiyaçlarına dair hiçbir ifade yer almamıştır. Bu durumda DP iktidarları, kadın meselesini politik bir öncelik olarak değerlendirmedikleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda belirgin bir duyarsızlık sergiledi söylenebilir (Aykanat, 2023: 119-120). Yalnız o dönemlerde yani 1950'li yıllarda Türkiye'de kadınlara biçilen toplumsal rollerde belirgin bir değişim olduğu da gözlemlenmiştir. Çünkü kadının esas sorumluluğunun annelik ve ev içi rollerle sınırlı olduğu yönündeki anlayışı giderek yaygınlık kazanmaya devam etmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte izlenen yeni siyasal yönelim, kadınların kamusal alandaki varlığını ikinci plana itmiş ve böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kemalist ideolojinin öncülüğünde geliştirilen cinsiyet eşitliği anlayışından belirgin bir uzaklaşma yaşanmıştır. DP iktidarı, 1950'li yıllarda kadın ve aile politikalarında farklı bir yönelim benimsemiş ve bu anlayış büyük ölçüde ABD'den ithal edilen muhafazakâr aile modeline dayandırılmıştır. Savaş sonrası dönemde Amerikan toplumunda bozulan aile yapısını yeniden inşa etmek amacıyla geliştirilen "çekirdek aile" ideali, Türkiye'de de örnek alınmış ve kadınlar bu model çerçevesinde öncelikle eş ve anne rollerine yönlendirilmiştir. Kadının asli görevi evlenmek, çok çocuk sahibi olmak ve aile düzeninin sağlanmasında sorumluluk almak olarak tanımlanmıştır. Bu anlayış, kadınların kamusal hayattaki yerini ve üretken kimliğini arka plana itmiş, onları giderek yalnızca ev içi rollerle özdeşleştirmiştir. Kadının çalışma hayatına katılımı teşvik edilmek yerine, "yaradılış itibarıyla" bu tür alanlara uygun olmadığı gibi söylemlerle sınırlandırılmıştır (Akyol, 2007: 63-64).

Tokgöz ise bir çalışmasında bu durumu şu şekilde izah etmektedir; Türkiye'nin çok partili hayata geçmesiyle beraber 1950-1960 yılları arasında iktidara gelen DP'nin parti programlarında da kadın meselelerine dair herhangi bir vurguya rastlanmaması, tek parti döneminde olduğu gibi, kadınların siyasal alanda yalnızca seçmen olarak görülmeye devam ettiğini göstermektedir. Bu noktada göze çarpan durum ise kadının siyasal temsildeki eksikliği ya da toplumsal sorunları hiç gündeme taşınmazken, sadece seçim dönemlerinde oy potansiyeli bakımından hatırlanması olmuştur. Kadının bireysel kimliği, toplumsal talepleri ya da eşit yurttaşlık hakları tartışılmamıştır (Tokgöz, 1994: 101-102). Aynı şekilde parti programı incelendiğinde de yukarıda bahsi geçen durumları tasdikler niteliktedir. Programda kadınlara doğrudan hitap eden ya da onların toplumsal konumunu iyileştirmeye yönelik açık bir madde yer almamıştır. Kadınlarla dair ifadeler son derece sınırlı ve dolaylıdır. Programda daha çok aile yapısı ve toplumun genel ahlaki değerleri çerçevesinde, "Türk toplumunda aile ve mülkiyet esaslarına dayanan sosyal düzenin, toplumsal adalet ve insani dayanışma ilkeleriyle milli vicdanda kökleşmesini sağlamak" gibi genel hedeflerden söz edilmiştir. Ancak bu tür ifadeler, kadınların karşılaştığı özgün sorunlara dair herhangi bir somut çözüm ya da politika önerisi içermemektedir. Parti programında, her vatandaşa –cinsiyet ayrımı yapılmaksızın– insan onuruna yakışır bir yaşam sağlama hedefi dile getirilmiş; işsizliğe çözüm bulunması ve engellilik, yaşlılık ya da hastalık durumlarında sosyal yardım sunulması gibi genel sosyal devlet ilkeleri vurgulanmıştır. Ancak bu söylem içinde kadınların hem iş gücündeki yeri hem de toplumsal eşitlik mücadelesi göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla DP'nin programı, kadınları bireysel yurttaşlar olarak değil, daha çok "aile yapısının bir unsuru" olarak değerlendirmiş; bu da dönemin politik vizyonunda kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün ne kadar sınırlı kaldığını ortaya koymuştur (Demokrat Parti Programı, 1946: 3). Parti tüzüğüne bakıldığında da DP'nin temel hedeflerinden biri; sosyal güvenliği güçlendirmek, sosyal adaleti sağlamak ve fırsat eşitliğini yaygınlaştırmak olarak belirlenmiştir. Parti, hem bireyin hem ailenin hem de toplumun özgürlük temelinde refah ve mutluluğa ulaşmasını amaç edinmiştir. Bu kapsamda işsizliğin ortadan kaldırılması, yoksulluğun bitirilmesi ve gelir dağılımındaki dengesizliklerin çözülmesi öncelikli hedefler arasında yer almıştır. DP'ye göre, yurttaşların ülkenin her bölgesinde, hiçbir ayrım gözetilmeksizin insan onuruna yaraşır bir hayata standardına kavuşması, demokratik toplum anlayışının temel

gereğini oluşturmaktadır. Ancak bu yüksek ideallerle ifade edilen sosyal hedeflerin pratikte ne ölçüde gerçekleştiği ve kadınlar gibi toplumsal gruplara ne derece yansıdığı tartışmalı olduğu söylenebilir. Program metinlerinde sıkça dile getirilen “her yurttaş” ifadesi cinsiyet ayrımı gözetmiyor gibi görünse de uygulamada kadınların karşılaştığı yapısal eşitsizlikler dikkate alınmadığı sürece bu hedeflerin kapsayıcılığı sınırlı kalmıştır (Demokrat Parti Tüzüğü, 1949: 3). Bu dönemde kadın hakları hususu, büyük ölçüde “annelik” kimliği çerçevesinde biçimlendirilmiş ve kadının toplumsal roller açısından görev ve sorumlulukları ev içiyle sınırlandırılma sürdürülmüştür. Birey olarak değil, daha çok aile yapısının temel direği, çocuk yetiştiricisi ve eş rolüyle tanımlanmıştır. Dönemin basın organlarında, kadınlara yönelik yayımlanan içerikler, onların belli normlara uymasını dayatır nitelikte olmuştur; (Çelik, 2019: 42). Örneğin: Candan'ın "Evimiz ve Dünyamız" (Akis, 10.09.1955) yazısında bir kadının yaşam alanının evi olduğu, bu dört duvar arasında “hem manevi hem de maddi anlamda pek çok şey başarabileceği” sıkça dile getirilmiştir. Ancak bu söylem, kadının potansiyelini yalnızca ev içi üretkenlikle sınırlandırmakta, onu kamusal alanın dışına itmiştir. Üstelik “yarının umudu” olarak tanımlanan çocukların yetiştirilmesindeki rolü yüceltilirken, kadının kendi geleceğini belirleme hakkı arka planda kalmıştır. Bu bakış açısı, kadının kendi hayalleri, yetenekleri ve toplumsal potansiyelini görmezden gelirken, onu sadece başkalarının geleceğine hizmet eden bir arka plan öznesine dönüştürmüştür. Zaten söz konusu dönemde (1950-1960) yayımlanan kadın dergileri, her ne kadar biçimsel olarak farklı temalar sunsalar da içerik bakımından tek tip ve homojen bir söylemi yansıtmışlardır. Bu yayınlar, kadınların çok boyutlu kimliklerini tanımak yerine, onları belirli kalıplar içinde tanımlayarak toplumsal yaşamda edilgenleştiren bir rol üstlenmiştir. Kadını, daha çok ev içi sorumluluklarıyla tanımlayan bu dergiler, onun kamusal ve entelektüel alandaki varlığını görünmez kılmış; birey olma hakkı yerine “iyi eş, fedakâr anne” rollerini öne çıkarmıştır. Bu bağlamda söz konusu yayınların dili ve ideolojik yönelimi, DP'nin muhafazakâr ve geleneksel değerleri önceleyen politikalarıyla büyük ölçüde örtüşmüştür. Yapılan incelemenin, kadın dergilerinin bu geriletici ve sınırlandırıcı yaklaşımını, dönemin iktidar anlayışıyla paralel bir çizgide ilerlediğini ortaya koymuştur (Koçer, 2009: 154). Aynı yıllarda muhalif basın, Başbakan Menderes'i sıkça kadınsı nitelikler üzerinden karikatürize ederek eleştirmeye devam etmiş ve bu karikatürlerde Menderes'in nezaketi, ince ses tonu ya da duygusal

tepkiler vermesi gibi “kadınsı” olarak kodlanan özellikler öne çıkarılarak alay konusu hâline getirilmiştir. Ancak bu hicivlerde hedef doğrudan Menderes’ten çok, kadınlık ve kadınsı özelliklerin kendisi olmuştur. Çünkü kadınlarla özdeşleştirilen zarafet, duygusallık ya da hassasiyet gibi nitelikler, zayıflık ve küçümsenme sebebi olarak sunulmuş; kadın olmak toplumsal anlamı aşağılayıcı bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bu karikatürler de dönemin toplumsal zihniyetini ve kadınlığa yönelik örtük aşağılama biçimlerini gözler önüne sermiştir (Bora, 2009: 819). Tüm bunlarla beraber, 1950’li yıllarda genel olarak geleneksel kadın tasvirlerine sahne olmuş; fakat bu kalıplara karşı alternatif söylemler geliştiren yayın organları da içerisinde barındırmıştır. Örneğin: 1952 yılında yayımlanan *Misafir* dergisi, kadınların yalnızca yasal ya da sembolik anlamda eşit kabul edilmelerinin yeterli olmadığını vurgulayan önemli bir duruş sergilemiştir. Dergide yer alan feminist bakış açısı, gerçek özgürlüğün ve eşitliğin, ancak kadının ekonomik bağımsızlığını elde etmesiyle mümkün olabileceğini savunarak dönemin hâkim anlayışına meydan okumuştur. Benzer şekilde, 1957’de çıkan *Resimli Hayat* dergisi, kadını sadece evin sınırları içine hapseden geleneksel rolleri reddederek; onu aktif bir yurttaş, üretken bir birey ve iş hayatında yer alan kariyer sahibi bir figür olarak tasvir etmiştir. Bu tür yayınlar, kadınları kamusal alanda daha görünür ve etkili kılma çabasıyla, dönemin cinsiyetçi yapısına karşı eleştirel bir perspektif sunmuştur (Koçer, 2009: 71-170).

Tek partili rejiminin ardından kadınların kamusal alanda daha görünür hâle gelmesi ve örgütlü yapılar içinde varlık göstermeleri açısından da kritik bir aşama, 1946 yılında *Cemiyetler Kanunu*’nda yapılan yasal değişiklik olmuştur. Bu değişiklik, "aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına dayalı" derneklerin kurulmasını engelleyen madde yürürlükten kaldırılmış, böylece kadınların kendi kimlikleriyle örgütlenmesinin önündeki yasal engel resmen ortadan kalkmıştır. Bu hukuki açılım, özellikle 1950’li yıllarda kadınların sivil toplum alanında daha aktif olmalarının önünü açmış; kadın derneklerinin sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde kurulan birçok kadın örgütü, sadece sosyal yardım ve hayırseverlik etkinlikleri yürütmekle kalmamış, aynı zamanda kadınların siyasal haklarını kullanabilmeleri için önemli baskı grupları hâline gelmiştir. Böylece 1950’li yıllar, kadınların örgütlü yapılar aracılığıyla kamusal alanda daha fazla yer talep ettiği, hak arayışını kolektif bir mücadeleye dönüştürdüğü bir dönem olarak öne çıkmıştır <<https://kockam.ku.edu.tr/1950lerde-kadin-hareketi-ve->

[siyasi-parti-kurma-girisimi/](#)> (25.04.2025) Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse liberal politikaların sunduğu bu görece özgürlükçü atmosfer, kadınlar bakımından yalnızca bireysel ifade imkânı değil, aynı zamanda kolektif olarak düşüncelerini belirtebilecekleri, taleplerini görünür kılacakları yeni bir toplumsal alan yaratmıştır. Bu dönemde kadınların yalnızca izleyici değil, doğrudan özne olarak siyasal ve toplumsal sürece dâhil olmaları yönünde bir zemin oluşmuştur. Ancak neticede bu dönemde çabaların görünürlüğü oldukça sınırlı kalmaya devam etmiş ve kadınların kurduğu bu derneklerin çoğunun kendi yayın organları olmasına rağmen, dönemin diğer kadın dergilerinde bu kuruluşlara ya hiç yer verilmemiştir. Bu durum, kadınların kamu alanına katılma isteği -ki kadınların kamusal alandaki görünürlükleri ile yayın dünyası arasında doğrusal ilişki olduğu söylenebilir- basın-yayın dünyasında temsili arasında belirgin bir dengesizlik, hatta olumsuz bir ilişki olduğunu da ortaya koymuştur (Koçer, 2009: 70-74).

DP'nin il kongreleri de zaman zaman gerici eğilimlerin açıkça dile getirildiği platformlara dönüşmüştür. Özellikle 12 Mart 1951 Demokrat Parti Konya İl Kongresi'nde bazı milletvekilleri, Cumhuriyet döneminin en önemli reformlarından biri olan Medeni Kanun'un yürürlükten kaldırılmasını ve onun yerine şeriat hukukunun yeniden getirilmesini talep etmiştir. Bu talepler arasında çok eşliliğin meşrulaştırılması da yer almıştır. Afyonkarahisar Kongresi'nde ise başka bir grup milletvekili, kişisel haklar ve toplumsal statüler konusunda eski rejime, yani geleneksel-dinsel düzenlemelere dönüşmesini istemiştir. Medeni Kanun'un kadınlara tanıdığı eşitlik, tek eşli evlilik düzeni, boşanma hakkı ve miras gibi birçok temel kazanım, bu gerici söylemler karşısında tartışmaya açılmış; kadınların toplumsal alandaki statüsü yeniden sorgulanır hâle gelmiştir. Bu durum, DP içinde bazı kesimlerin kadınların kamusal görünürlüğünü ve bireysel haklarını hâlâ tehdit olarak gördüğünü ve toplumsal cinsiyet eşitliğini içselleştiremediğini göstermektedir (Tatlı, 2008: 52). Bunun yanı sıra o dönemlerde, parti içerisinde yer alan bazı parlamenterler Atatürk ilke ve devrimlerine aykırı düşünceler taşıyan dini tarikat ve cemiyetlerle yakın ilişkileri olmuştur. Tarikatlarla bağlantılı olan bu çevreler, kadın haklarının önünü açan devrim yasalarının kaldırılmasını talep etmekte ve bu doğrultuda toplumun da etkilemesi için çaba göstermişlerdir. Bu yapılar, laiklik karşıtı söylemleriyle kamuoyunu şekillendirmeye çalışırken, kadınların toplumsal kazanımlarına da tehdit oluşturan bir tavır sergileyerek

Cumhuriyet'in getirdiği her alanda demokratikleşme hareketine de ket vurmaya çalışmışlardır. 1951 yılının Haziran ayında Adana'da, bir grup kadın, çarşaf giyerek kamusal alanda bir gösteri düzenlemiştir. Aynı dönemde tarikatların içerisinde gelen ve Kırıkkale'de önde gelen isimlerinden biri, medeni kanunun çok eşliliğe açıkça karşı olmasına rağmen, müridelerinden üçünün kızlarıyla aynı anda evlenerek hukuk dışı bir tavır sergilemiştir. Parti içerisindeki bu bazı milletvekillerinin tarikatlarla olan bağlantıları, Cumhuriyet'in kazanımlarına gölge düşürmüş ve kadının birey olarak tanınmasını engelleyen anlayışlara alan açmıştır. Kadınların kamusal alandaki kazanımları, özellikle Medeni Kanun'un kabulüyle ivme kazanmışken, bu tür gerici girişimler kadınları yeniden geleneksel rollere hapsedmeye yönelik bir tehdit olarak belirlemiştir (Tatlı, 2008: 33)

Çok partili sisteme geçişle birlikte demokratikleşme yönünde atılan adımlar, yalnızca siyasetle sınırlı kalmamış; aynı zamanda ekonomik yapıda da belirgin bir değişim yaşanmıştır. Bu yıllarda devletin yönlendirici rolünü ön planda tutan iktisat anlayışının yerini, özel sektörün teşvik edildiği ve sanayileşmeye dayalı büyümenin esas alındığı bir ekonomik model almıştır. Bu dönüşüm, çalışma yaşamını da doğrudan etkilemiş; ücretli emek gücünün hem sayıca artmasına hem de işgücü içindeki payının genişlemesine sebebiyet vermiştir (Makal, 2012: 71). Bu süreçte kadınlar açısından da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sanayileşme ve kentleşmenin hız kazanması, kadınların geleneksel rollerinden sıyrılarak üretim süreçlerine katılmalarına olanak tanımıştır. Fakat kadınların iş gücüne katılım oranı tarihsel olarak oldukça düşük seviyelerde seyretmiştir. Ancak 1950'li yıllarda, özellikle alt gelir gruplarındaki kadınların istihdam oranlarında belirgin bir yükseliş gözlemlenmiştir. Bu yükselişin temel nedeni, kırsal alanlardan kent merkezlerine yönelen yoğun göç hareketleri ve bu göçün sonucunda kadınların, çoğunlukla düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalıştırılmalarıdır. Bununla beraber, yüksek statülü ve saygın mesleklerde kadın temsili oldukça sınırlı kalmıştır. Kadınların bu alanlardaki varlığını anlamak adına elimizdeki istatistiksel veriler yetersiz kalsa da Batı ülkeleriyle Türkiye arasında bazı benzerliklerin bulunduğu söylenebilir. Ancak bu benzerlikler yüzeysel olup, ardında farklı toplumsal dinamikler yatmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında Batı toplumlarında kadınların savaş döneminde edindikleri iş rollerinden uzaklaştırılarak yeniden eve dönmeleri teşvik edilirken; Türkiye'de DP döneminin etkisiyle yaşanan sosyo-ekonomik dönüşüm, kadınların iş hayatına dahil

olmalarını destekleyen bir zemin oluşturmıştır. Bu süreçte kadınlar, aile bütçesine katkı sağlama sorumluluğu ile birlikte toplumsal hayata daha aktif katılma imkânı da bulmuşlardır. Ancak bu katılımın çoğu zaman eşitsizlikler ve ayrımcılıkla gölgelendiği unutulmamalıdır (Koçer, 2009: 79). Makal’ın araştırmasında ortaya koyduğu verilere göre, 1950-1960 yılları arasında erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitsizliği oldukça belirgindir. Her ne kadar kadın işçilerin aldıkları ücretlerde dönem dönem kısmi yükselişler gözlemlense de bu yükselişler erkek işçilerin kazanç düzeyine ulaşmakta yetersiz kalmıştır. Aynı işi yapmalarına rağmen, kadınların emekleri daha az değer görmüş; bu durum, cinsiyete dayalı yapısal eşitsizliklerin bir yansıması olarak karşımıza çıkmıştır. Ne yazık ki bu dönemde, kadın emeği çoğu zaman "ikinci derecede" görülmüş ve onların katkıları maddi anlamda yeterince karşılık bulamamıştır (Makal, 2012: 94). Söz konusu dönemde ILO, 1951 yılında kabul edilen ve 100 sayılı sözleşme olarak bilinen “Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliği” konulu uluslararası belgeyle, kadın ve erkek arasında ücret ayrımcılığına karşı küresel düzeyde hukuki bir çerçeve oluşturmıştır. Bu sözleşme, ücret eşitliğini temel bir insan hakkı olarak uluslararası çalışma hukukuna kazandırmıştır. Türkiye’de ise bu alandaki ilk yasal düzenleme, 1950 yılında yürürlüğe giren ve İş Kanunu’nun bazı maddelerini değiştiren 5518 sayılı yasa ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu düzenleme, “eşit işe eşit ücret” ilkesini ilk kez yasal zemine taşımıştır. Ancak bu dönemde, yani DP’nin iktidarda olduğu 1950’li yıllarda, yapılan yasal düzenleme her ne kadar önemli bir adım olsa da, kadınlar açısından uygulamada ciddi sınırlılıklarla karşılaşmıştır. Yasal metinlerdeki eşitlik ilkesi, pratikte ancak bazı tamamlayıcı koşullar sağlandığında etkili olabilmiştir. Özellikle işletmelerde cinsiyet ayrımcılığını önleyecek nesnel ve sistematik bir iş değerlendirme mekanizmasının geliştirilmesi büyük önem taşımakta ayrıca, bu sistemin kamu kurumları tarafından etkili bir şekilde denetlenmesi ve uygulanabilirliğinin izlenmesi, kadınların iş gücünde adil bir şekilde temsil edilmesi açısından kritik bir gereklilik taşıdığı da söylenebilir. Dolayısıyla ilgili dönemde yaşanan bu gelişme kadınlar açısından umut verici bir başlangıç olmuş ancak eşitliği gerçek anlamda sağlanabilmesi için yapısal reformlara ve zihniyet dönüşümüne de ihtiyaç duyulmuştur (Makal, 2012: 104). Aynı dönemlerde 1951 yılında İstanbul Valiliği görevini yürüten Fahrettin Kerim Gökay da kadınların çalışmasına prensipte olumlu yaklaşıp da fiziksel zarafetlerine zarar verecek zor işlerden uzak durmaları gerektiğini ifade etmiştir.

Yalnızca bir yıl sonra da 1952’de bir köyde konuşma yapan DP delegesinin “çocuk doğurmayan kadın memurlardan her ay 200 TL vergi alınmalı ve bu kadınlar görevlerinden derhal uzaklaştırılmalı” şeklindeki sert ve ayrımcı açıklamaları, halktan büyük bir destek ve alkış almıştır. Bu tür söylemler, kadının toplumdaki yerini yalnızca annelik ve ev içi rollerle sınırlamaya çalışan zihniyetin açık bir tezahürünü gözler önüne sermiştir. Aynı yılın Eylül ayında gerçekleştirilen DP’nin Ankara İl Kongresi’nde dile getirilen “ihtiyaç olmadıkça kadın memur çalıştırılmasın” önerisi ise kadınların kamusal alandaki varlıklarının sistemli bir şekilde sınırlandırılmak istendiğini ortaya koymuştur. Sadece siyasetçiler değil, dönemin dergi ve gazetelerinde de kadın ve erkek rollerine dair yapılan iş bölümlerinde kadınlar çoğunlukla ev işleri gibi geleneksel rollerle tanımlanmış, erkeklere ise dış dünya ve ekonomik faaliyetler alanı ayrılmıştır. Bu gelişmeler kadınlar açısından değerlendirildiğinde; dönemin siyasal ve toplumsal yapısı, kadınları kamusal alandan dışlayan, üretkenliklerini yalnızca aile içi rollerle sınırlayan bir bakış açısını göstermiştir (Onur, 2019: 136). DP’nin Ocak 1953’te gerçekleştirilen Maraş İl Kongresi sırasında da kadın kamu görevlilerinin görevlerinden alınmaları meselesi gündeme gelmiştir. Bu gelişme, dönemin siyasi atmosferinde kadınların çalışma hayatındaki yerinin tartışmaya açıldığı, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden şekillendirilmeye çalışıldığı bir sürecin parçası olarak değerlendirilebilir (Tatlı, 2008: 55). Bunların yanı sıra TBMM’nin 10. döneminde, DP Ankara milletvekili Aliye Temuçin ve Nazlı Tlabar, Emekli Sandığı Kanunu’na iki maddenin eklenmesini içeren bir kanun teklifi sunmuştur. Yapılan müzakereler sonucunda bu maddelerden biri kabul edilmiştir. Söz konusu teklif, özellikle dul kadınların emekli maaşlarının düzenli bir şekilde ödenmesini güvence altına alan ve onların sosyal güvencelerini muhafaza edilmesine yönelik bir nitelik taşımaktadır (Güveloğlu, 2016: 16).

Çok partili yaşama geçişle birlikte, bilhassa kent merkezlerinde hayatlarına devam eden kadınlar için toplumsal ve ekonomik yaşamda daha görünür bir yer edinme süreci başlamıştır. Eğitim olanaklarına erişim, kadınların bireysel gelişimlerini desteklemiş; bu durum onların yalnızca ev içi rollerle sınırlı kalmadan, çalışma hayatına adım atmaları açısından da yeni fırsatlar yaratmıştır. Kadınların en yoğun olarak yer aldığı sektörler ise, dönemin sanayileşme stratejisine paralel biçimde gelişen hafif sanayi kolları olmuştur. Özellikle hazır giyim, gıda, tütün işleme ve dokuma gibi sektörlerde kadın iş gücüne olan ihtiyaç artmış; böylece bu alanlar, kadın istihdamının yoğunlaştığı çalışma

sahaları haline gelmiştir. Aynı zamanda, devletin kamu hizmetlerini genişletmesi ve yeni kamu kurumlarının açılmasıyla birlikte, kadınlar memuriyet ve hizmet sektörü gibi alanlarda da iş bulma imkânı elde etmiştir. Bu gelişmeler, DP döneminde kadınların ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirecek bir zemin oluşturduğu ve çalışma hayatında kısmen de olsa görünürlüklerinin arttığı bir dönem olarak değerlendirilebilir (Çelik, 2019: 61-62). Diğer taraftan bu iktidar süresince kadınların çalışma hayatına katılımını düzenleyen yasal çerçevede bazı sınırlayıcı hükümler de göz önündedir. Bu dönemde, kadın işçilerin fiziksel olarak ağır ve tehlikeli kabul edilen iş kollarında çalışmaları yasaklanmıştır. Özellikle kanalizasyon, tünel inşaatları, maden ocakları ve yer altı kablo döşeme işleri gibi zorlu ve riskli çalışma alanlarında kadınların istihdamına izin verilmemiştir. Bununla birlikte, 16 yaş ve üzeri kadınların gece vardiyalarında çalışabilmelerine yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Bu uygulama, kadın iş gücünün sanayi ve hizmet sektörlerinde daha esnek biçimde kullanılmasını mümkün kılmıştır. Ancak, bu durum kadınların gece çalışmasına dair çelişkili bir tabloyu da beraberinde getirmiştir: Bir yandan kadınlar bazı alanlardan tamamen uzak tutulurken, diğer yandan bazı işlerde gece saatlerinde çalışmaları yasal olarak mümkün hale getirilmiştir. Kadınların çalışma hayatına katılımı teşvik edilirken, toplumsal cinsiyet rolleri ve "kadını koruma" anlayışı çerçevesinde biçimlenen bu düzenlemeler, onların iş gücü piyasasındaki yerini ikincil ve tali konumda tutmaya devam etmiştir (Çelik, 2019: 62-63). DP döneminde, kadın işçilerin çalışma koşullarına yönelik düzenlemeler arasında özellikle annelik sürecini kapsayan yasal bir adıma değinmek de yerinde olacaktır. Çünkü 1953 yılında yürürlüğe giren “Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Kreşler Hakkında Nizamname”, bu alanda atılmış önemli bir düzenleme olarak öne çıkar. Bu mevzuat ile, doğum öncesi ve sonrası dönemlerde kadın işçilerin korunması amaçlanmış; özellikle annenin ve çocuğun sağlığı gözetilerek iş yerinde çalışma koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Kadın emeğinin korunmasına yönelik bu tür düzenlemeler, dönemin sosyo-politik yapısı içinde kadınların yalnızca üretken değil, aynı zamanda annelik rollerinin de dikkate alındığını gösterir (Çelik, 2019: 70). Benzer şekilde aynı dönemlerde, işçi haklarının sosyal güvenlik boyutuyla ele alındığı önemli yasal düzenlemelerden biri olan Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu, özellikle kadın çalışanlar açısından kayda değer bir gelişme olarak öne çıkmaktadır. Bu yasa, İş Kanunu kapsamındaki iş yerlerinde çalışan

ve sigortalı sayılan bireylerin hastalık ve analık durumlarında hangi tür yardımlardan yararlanabileceklerini ayrıntılı biçimde düzenlemiştir. Kanun kapsamında, sağlık hizmetlerinin temini, yalnızca hastalık durumlarını değil, aynı zamanda gebelik ve doğum sürecini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (TBMMD, 1949: 437).

Çok partili hayata geçişle beraber, Türkiye'de demokratikleşmenin yalnızca anayasal haklarla sınırlı olmadığı, toplumsal ve siyasal yaşamın farklı alanlarında da derinleşmesi gerektiği anlaşılmaya başlamış ve bu dönemde kadınlar, artık yalnızca “demokrasi vitrini” olarak görülen sembolik rollerini büyük ölçüde kaybetmişlerdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınlara tanınan siyasal haklar, başlangıçta rejimin ilerici ve çağdaş yüzünü yansıtmak adına bir araç olarak değerlendirilmiş ancak çok partili döneme girildiğinde, kadınların siyasetteki temsili, toplumun gerçek anlamda demokratikleşme seviyesiyle, kadın-erkek eşitliğine dayanan toplumsal yapıların varlığıyla ve kadınların toplumsal yaşamda edindikleri somut rollerle daha doğrudan ilişkili bir hale bürünmüştür. Zira her ne kadar Cumhuriyet'in ilk on yılında kadınlar lehine önemli yasal reformlar hayata geçirilmiş olsa da bu reformlar kadınların aile içindeki statüsünü ya da erkeklerle olan toplumsal ilişkilerini köklü biçimde dönüştürememiştir. Üstelik dönemin baskın söylemleri, toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretmeye devam etmiştir. Toplumun önde gelen siyasi ve sosyal aktörleri, kadınların ev dışında aktif bir yaşam sürmelerini teşvik etmek yerine, **“kadının yeri evidir”** anlayışını ısrarla savunmuş, çalışma hayatına atılmaları ya da kamusal görünürlük kazanmaları çeşitli şekillerde engellenmiştir (Tekeli, 1988: 293). Bu bağlamda, kadınların siyasal yaşamda etkin roller üstlenmesinin önündeki engeller, çok partili rejimin ilk ve en kritik aşamalarından biri olan 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde daha da görünür bir hale gelmiştir. Türkiye siyasal tarihinde demokratikleşme sürecinin bir dönüm noktası kabul edilen bu seçimler, aynı zamanda kadınların daha önce dolaylı biçimde faydalandıkları “sembolik kota” anlayışından sıyrılıp, ilk kez serbest siyasi rekabetin kurallarına tabi oldukları bir dönem olmuştur. Ancak, bu özgürlük ortamı kadınlar açısından beklenenin aksine bir ilerlemeye değil, temsil düzeylerinde dramatik bir düşüşe yol açmıştır. Seçim sonuçlarına göre, Meclis'te yer alan kadın parlamenter sayısı yalnızca üçe inmiş; bu da kadınların meclis hayatında en düşük temsil oranlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Bu durumun arkasındaki nedenlerinden biri 1930'lu yıllarda yasal hakların elde edilmesinin ardından, kadın hareketinin belirgin bir

durgunluk sürecine girmesi olmuştur. Kadınlar hakların kazanımı ile toplumsal dönüşümün kendiliğinden gerçekleşeceği gibi iyimser ama gerçek dışı bir beklentiye kapılmışlardır. Ne yazık ki bu geri çekilme, kadınların siyasal alandaki niteliksel etkisizliğe ve niceliksel azlığına zemin hazırlamıştır (Yaraman, 1999: 82).

DP döneminden biraz önce yani 5 Aralık 1934'te yürürlüğe giren yasa ile kadınların politik hakları büyütülmüş, kadınlar ilk kez 1935 genel seçimlerinde milletvekili adayı olma ve mecliste temsil edilme hakkına kavuşmuşlardır. Bu gelişme, Türkiye'de kadın hakları mücadelesi açısından tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Ancak, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması yasal bir kazanım olarak gerçekleşmiş olsa da bu hakların toplumsal ve siyasal düzlemde etkili biçimde kullanılabilmesi birçok engelle karşılaşmıştır. Özellikle derin kökleri olan ataerkil değerler sistemi, kadınların aktif siyaset yapmasının önünde görünmez ama güçlü bir engel olarak varlığını sürdürmüştür (Yaraman, 1999: 51). 1950 genel seçimleriyle ise Türk siyasal hayatında çok partili dönemin gerçek anlamda başladığı bir dönüm noktası olmuş, DP büyük bir zaferle iktidara gelmiştir. Ancak bu siyasal değişim, kadınların parlamentodaki temsili açısından beklenen ilerlemeyi sağlayamamıştır. Yeni seçim kanununun uygulandığı bu seçimlerde, toplam parlamenter sayısı 487'ye yükselmesine rağmen, parlamentoya yalnızca 3 kadın parlamenter dahil olabilmıştır. Bu sayı, %0.6 gibi son derece düşük bir orana tekabül etmekte olup, kadınların temsili bakımından ciddi bir gerilemeyi göstermektedir. Dolayısıyla, toplam sandalye sayısında artış yaşanmasına karşın, kadın milletvekili sayısındaki azalma dikkat çekici bir çelişki yaratmıştır. 1954 seçimlerinde de benzer bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu seçimler sonucunda oluşan onuncu dönemde, milletvekili sayısı 487'den 535'e yükselmiş, ancak parlamentoya dahil olabilen kadın parlamenter sayısı yalnızca 4 olmuştur. Kadın temsil oranı bu dönemde %0.7'de kalmıştır. DP'nin ikinci kez iktidara gelmiş olmasına rağmen, kadınların siyasal temsili konusunda kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu durum, DP iktidarının toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki duyarlılığının sınırlı kaldığını ve kadınların siyasi alana katılımının önündeki yapısal engellerin devam ettiğini göstermektedir. 1957 seçimleriyle birlikte başlayan on birinci dönemde ise toplam milletvekili sayısı 610'a yükselmiş, kadın milletvekili sayısında önceki dönemlere göre görece bir artış yaşanmış, 8 kadın milletvekili Meclis'e girebilmiştir. Buna rağmen, temsil oranı sadece %1.3 seviyesinde kalmıştır (Sümer, 1999: 79-83). Bu

sayısal artış, ilk bakışta sınırlı gibi görünse de kadınların siyasi temsili açısından önemli bir gelişmeyi işaret etmektedir. Zira kadınların toplam milletvekilleri içindeki oranı her dönemde küçük de olsa artış göstermiştir: ilk dönemde %0,6, ikinci dönemde %0,7 ve son dönemde %1,3 olarak kayıtlara geçmiştir (Arslan, 2013: 15). Fakat bu artış, yüzdeler olarak bakıldığında hâlâ yetersizdir ve kadınların parlamentoda etkin biçimde yer alamadığını ortaya koymaktadır. DP döneminde kadın temsiline yönelik politikaların öncelikli bir konu olarak ele alınmadığı görülmektedir. DP, halktan geniş destek almasına ve reformcu bir söylemle iktidara gelmesine karşın, kadınların siyasi yaşama katılımını artıracak somut adımlar atmamıştır. Bu durum, Türkiye’de kadınların siyasi temsili konusundaki yapısal sorunların çok partili hayata geçişle birlikte kendiliğinden çözülmediğini, aksine yeni iktidar dönemlerinde de göz ardı edildiğini göstermektedir. Kadınların Meclis'teki temsil oranları, bu dönemde hem niceliksel hem de niteliksel anlamda son derece sınırlı kalmıştır (Sümer, 1999: 79-83).

DP tüzüğünde de kadınlarla ilişkili olarak şu ifadelerle yere verilmiştir; parti faaliyetlerine aktif biçimde dahil olmayı taahhüt eden ve belirlenen üyelik aidatını ödemeye razı olan her Türk vatandaşı, partiye üye olma hakkına sahip olduğu dile getirilmiştir. Akabinde de kadın ya da erkek fark etmeksizin 21 yaşını doldurmuş ve sorumluluk bilinci taşıyan her birey partinin bir parçası olabileceği ifade edilerek kadınlarla ilgili olarak doğrudan bir söyleme yer verilmiştir. Bu madde, partinin kapsayıcılığını ve kadın vatandaşların siyasi yaşama katılımını teşvik edici yönünü ön plana çıkarırken aynı zamanda yeterlilik ve uygulamalar açısından tartışmalıdır (Demokrat Parti Tüzüğü, 1949: 4). Yine aynı tüzükte genel başkan ve yardımcılarının unvan ve sorumlulukları başlığı altında kadınlara ilişkin olarak, toplumla ilişkilerden sorumlu Genel Başkan Yardımcısının, kadınlar ve gençlerin siyasi hayata katılımını artırmak ve seslerini daha etkin duyurabilmelerini sağlamak adına kadın ve gençlik komisyonları kurma yetkisi de kendisinde olduğu ve bu komisyonların işleyişini denetlemek, koordinasyonunu sağlamak ve politikaların toplumla uyumlu şekilde hayata geçirilmesini gözetmekle görevlendirildiği belirtilmiştir. Bu durumda kadın komisyonlarının kurulması, kadınların sadece seçmen değil, aynı zamanda karar verici pozisyonlarda da yer almalarının önünü açabileceği söylenebilir (Demokrat Parti Tüzüğü, 1949: 18).

1950 yılı genel seçim süreci çoğunlukla incelendiğinde, politik tartışmalarda ya da

kamuoyunda kadınların politikadaki yeriyle ilgili ciddi bir gündem oluşmadığı belirginleşmektedir. Bu durumun arka planında, kadınların elde ettiği seçme ve seçilme hakkı gibi anayasal kazanımların ardından içine girdiği duraksama dönemi etkili olmuştur. Yasal eşitliğin sağlanmasıyla birlikte, kadınların siyasal temsiline yönelik talepler ve mücadeleler büyük ölçüde geri planda kalmış; sanki hakların tanınmasıyla sorunların çözüldüğü varsayılmıştır. 1954 seçim sürecinde de kadınların siyasal temsili ne basının gündeminde ne de genel kamuoyunun ya da siyaset arenasının öncelikli meseleleri arasında yer almıştır. Kadınların politik alandaki görünürlüğü neredeyse tamamen gölgede kalmış, bu konuya yönelik herhangi bir toplumsal duyarlılık ya da tartışma ortamı oluşmamıştır. Sonuç itibarıyla bu ilgisizliğin sonuçları seçim sonuçlarına da yansımış; 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerde TBMM'ye sınırlı sayıda kadın milletvekili seçilebilmiştir (Yaraman, 1999: 82-93). 1954 genel seçimleri hemen öncesinde de DP, kadın seçmenlerin desteğini kazanmak amacıyla özel olarak bir kadınlar kolu oluşturmuştur. Fakat bu teşkilatın temel hedefleri arasında, parti politikalarının tanıtımını yapmak ve seçim sürecinde kadınlar arasında partiyi destekleyecek bir kamuoyu yaratmak gibi hedefler ön planda iken, kadınların doğrudan siyasal alandaki konumu ve faaliyetleri gibi amaçlar arka planda kalmıştır. Söz konusu yapılanma, DP'nin kadın seçmenleri doğrudan hedef alan stratejik bir propaganda hamlesi olarak değerlendirilebilir. Bu çabanın bir uzantısı olarak Adana'da 4 Nisan 1954 tarihinde *Demokrat Kadın* adlı bir dergi yayımlanmaya başlamıştır (Koçer, 2009: 84).

1950 genel seçimleri kadınlarda, siyasal hayatta daha fazla temsil edilme umuduyla bir hoşnut bir durum oluşmuştur. Toplumda, bu seçimlerin kadınların siyasete iştirakinde bir dönüm noktası olabileceğine dair iyimser bir hava hâkimdir. Ancak bu beklentilerin aksine, siyasi partiler kadın adaylara yeterince yer vermemiştir. Özellikle aday listelerinde kadınların sayısının azalması, seçilen kadın milletvekili sayısında ciddi bir düşüşe neden olmuştur; önceki döneme kıyasla bu sayı üçte bire gerilemiştir. 1957 seçimleri evvelinde de benzer bir umut dalgası oluşmuş, kamuoyunda ve bazı siyasi çevrelerde kadın temsiliinin artırılacağına dair söylemler yaygınlaşmıştır. Özellikle DP'nin kadın aday sayısını yükselteceği yönünde haberler çıkmış; Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın eşi Reşide Bayar'ın da bu yöndeki çabalara destek verdiği ve kadın parlamenter sayısının yükselmesi için aktif rol oynadığı belirtilmiştir. Ne var ki, seçim

sonuçları yine kadınlar açısından tatmin edici olmamış; beklentilerin aksine Meclis'e giren kadın milletvekili sayısında yalnızca sınırlı bir artış yaşanmıştır <<https://kockam.ku.edu.tr/1950lerde-kadin-hareketi-ve-siyasi-parti-kurma-girisimi/>> (25.04.2025). Bu dönemlerde kadınların siyasal temsili konusunda en çok dile getirdiği eleştirilerden biri, çok partili hayata geçilmesinin ardından kadın milletvekili sayısının 1935-1946 dönemindeki düzeye bir daha yükselememesi olmuş ve tek parti döneminde kadınlara yönelik temsil çabalarının sınırlı da olsa belirgin olduğu görülürken, çok partili sistemle birlikte bu kazanımların geriye gittiği belirtilmiştir. Nitekim 1935-1939 yılları arasında parlamentoda 18 kadın milletvekili bulunurken, bu sayı 1939-1943 ve 1943-1946 dönemlerinde 16'ya gerilemiştir. 1946'da çok partili yaşama geçişle birlikte kadınların parlamentodaki temsili dramatik biçimde azalmış; 1946-1950 döneminde sadece 9 kadın milletvekili görev alabilmiştir. Bu sayı 1950-1954 yılları arasında 3'e kadar düşmüş, 1954-1957 döneminde 4'e çıkmış ve nihayet 1957-1960 aralığında 8'e ulaşabilmiştir. Ancak bu artış, önceki yılların seviyesine hâlâ yaklaşmamaktadır <<https://kockam.ku.edu.tr/1950lerde-kadin-hareketi-ve-siyasi-parti-kurma-girisimi/>> (25.04.2025)

1950-1960 yılları arasındaki dönemde, kişisel siyasal katılım açısından kadın seçmenlere özgü doğrudan ifadeler, DP programlarında yer verilmemesi dikkat çekicidir. Bu suskunluk, kadınların siyasal kimliğinin partiler üstü bir biçimde göz ardı edildiğini ortaya koyarken; aynı yıllarda ideolojik kökenli partilerin kadın seçmeni belli değerler ve roller üzerinden tanımlamaya yönelmeleri dönemin mühim niteliklerinden biri olmuştur. Çok partili hayata geçişle beraber, kadınların TBMM'deki kısıtlı temsiliyetlerinin neredeyse tamamen ortadan kalkması ise, siyasette kadınların 'seçilen' olarak varlık gösterme alanlarının daraldığını gözler önüne sermektedir. Özellikle DP'nin yönetime gelişiyse beraber toplumsal yaşamda dini referansların ve geleneksel normların yeniden etkinliğini arttırması, kadınların kamu alanındaki görünürlüğünü ve siyasal temsiliyetini zayıflatmıştır. Bu süreç, kadınların yalnızca seçmen olarak değil, aynı zamanda seçilebilen bireyler olarak da geri plana itilmelerine neden olmuştur. Günümüzde hâlâ tartışılmaya devam eden laiklik ile dindarlık eksenindeki kadın kimliği sorunsalının, köklerinin bu dönemde atıldığı söylenebilir. Bu çerçevede, siyaset sahnesinden giderek silinen kadınlar, yalnızca temsil düzeyinde değil, siyasal karar süreçlerine katılım ve etki etme bağlamında da ciddi biçimde dışlanmışlardır (Tokgöz,

1994: 102).

3.2. Adalet Partisi ve Kadın

27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinin ardından kapatılan DP'nin siyasi mirasını üstlenme iddiasıyla sahneye çıkan AP, toplumsal taban olarak da selefiyle benzerlikler taşıyordu. Parti, DP gibi halkın esas hak ve hürriyetlerine öncelik veren bir anlayışı savunuyor ve bunu siyasal varlığının merkezine yerleştiriyordu. AP halkın iradesiyle iktidara gelmiş olmasına rağmen, kendisini millet adına neyin doğru ve faydalı olduğunu tayin etme yetkisini elinde tuttuğunu düşünen, vesayetçi zihniyeti temsil eden elit yapılara karşı konumlandırırdı. Bu bağlamda, demokratik rejimin asli unsurlarını – özgürlük, temsil ve hukuk devleti ilkeleri– yeniden işler kılmayı temel görev olarak benimsemişti. 1960'lı yıllar boyunca AP, demokratik meşruiyetin tesisi yönündeki çabasıyla öne çıkmış; bu da onun kendine biçtiği siyasal rolü ve ideolojik yönelimi açık bir biçimde ortaya koymuştur (Demirel, 2004: 548). AP Türkiye'nin siyasi ve toplumsal açıdan çalkantılı bir süreçten geçtiği 1960 ile 1980 yılları arasındaki kriz döneminde, zaman zaman tek başına, zaman zaman ise koalisyon hükümetleri aracılığıyla yönetimde olmuş ve bu süreçte özellikle muhafazakâr eğilimli seçmen kitlesinin yoğun desteğini alarak, sağ siyasetin en güçlü temsilcisi konumuna yükselmiştir (Kurt, 2010: 217).

1960 askeri müdahalesiyle sona eren DP iktidarının ardından, 1961 Anayasası ile Türkiye yeniden demokratik yönetime geçiş mücadelelerine eğilmiştir (Tokgöz, 1994: 102-103). Demokratik düzene geçiş 1961 Anayasası ile amaçlanmış olsa da bu gelişme kadın hakları açısından somut bir değişim yaratmamıştır (Arslan, 2017: 415-416). 1924 Anayasası'na kıyasla bireysel hak ve hürriyetler daha kapsamlı ve ayrıntılı biçimde düzenleyen 1961 Anayasası, temel hakların güvence altına alınması açısından önemli bir adım teşkil etmiştir. Ancak anayasal düzeydeki bu ilerlemelere rağmen, 1961-1969 yılları arasında görev yapan koalisyon hükümetlerinin hazırladığı hükümet programlarında kadınlara yönelik herhangi bir politika ya da hedefin bulunmaması dikkat çekmektedir. Bu durum, kadınların toplumsal ve siyasal yaşamda karşılaştıkları sorunların, dönemin siyasal aktörleri tarafından görmezden gelindiğini ve kadın haklarının kamu politikalarının öncelikleri arasında yer almadığını göstermektedir (Tokgöz, 1994: 102-103). Dönemin siyasi söylemlerinde ise kadın, hâlâ bağımsız bir

bireyden ziyade, eşi üzerinden tanımlanan, korunmaya muhtaç bir varlık olarak konumlandırılmış; dul kadınlar ise neredeyse yetimlerle aynı 'yardıma ihtiyaç duyan' kategoriye dahil edilmiştir. Toprak reformu, grev ve toplu sözleşme hakkı gibi işçi haklarının anayasal güvence altına alınması, özgür sendikacılığın teşvik edilmesi, sosyal güvenlik ağının genişletilmesi ve kamu sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi birçok ilerici hedef gündeme gelmiştir. Ancak, bu demokratikleşme ve kalkınma yönelimli reformlar içinde kadınların konumu çelişkili bir şekilde ele alınmış ve toplumsal eşitliğin inşası hedeflenirken, kadınların hâlâ edilgen, pasif ve bağımlı bir kimlikle temsil edilmiştir. Böylece, kadınlar için hakların genişletilmesi yerine, geleneksel rollerin yeniden üretildiği bir çerçeve içinde yer bulmuşlardır (Yeşiltuna, 2007: 162). 3 Kasım 1965 tarihinde TBMM’de ifade edilen birinci AP hükümet programında da kadınlara yönelik doğrudan bir politika ya da hedefe rastlanmaması söz konusu durumu doğrular niteliktedir. Çünkü kadınları dolaylı olarak ilgilendiren tek ifade, toplumun korunmaya muhtaç kesimlerine dair genel bir taahhüt içermektedir; yaşlı, engelli, yetim, emekli, kimsesiz çocuklar ve dul bireylerin yaşam koşullarıyla dikkatle bakılacağı, bu grupların yaşadığı sorunların giderilmesi amacıyla lüzumlu görülen önlemlerin alınacağı dile getirilmektedir. Bu ifade, sosyal devlet anlayışına yönelik genel bir duyarlılığı işaret etmekle birlikte, kadınların toplumsal konumu, hakları veya ihtiyaçlarına özgü bir vizyonun eksikliği dikkat çekicidir. Dolayısıyla, dönemin hükümet programında kadın meselesi spesifik bir politika alanı olarak değil, ancak dolaylı bir şekilde sosyal yardıma muhtaç bireyler bağlamında ele alınmıştır (CSTD, 1965: 24). Bunların yanı sıra AP’nin İkinci Büyük Kongresi’nde kabul edilen tüzük ve programda yer alan 23. maddeye göre, parti kadınlara tüm alanlarda erkeklerle eşit haklar tanımayı da taahhüt etmiştir. Kadınların özellikle aile içinde ve toplumsal yaşamda üstlendikleri rollerin kolaylaştırılması gerektiği vurgulanmakta; kadınların eğitime, gelişimine ve toplumsal hayatta yükselebilmelerine destek verilmesinin, gelecek nesillerin daha sağlıklı yetişmesi açısından hayati öneme sahip olduğu dile getirilmiştir. Ancak kadın perspektifinden bakıldığında, bu yaklaşımın çelişkili bir yapı taşıdığı da göz önündedir. Her ne kadar kadınlara eşit haklar verilmesinden söz edilse de metnin odak noktası kadının bireysel özgürlüğü ya da kamusal alandaki eşit temsiliyeti değil, kadının aile içerisindeki “doğal” görevlerini daha iyi yerine getirebilmesini sağlamak üzerinedir. Kadının gelişimi, bireysel bir hak olarak değil;

nesillerin yetişmesinde bir araç olarak görülmeye devam etmiştir (Adale Partisi Tüzük ve Program, 1964: 9).

Altmışlı yılların sonuna kadar görev yapan koalisyon hükümetlerinin programlarında kadınlara yönelik herhangi bir politika ya da vurguya rastlanmamıştır. Aynı yıl içerisinde yapılan genel seçimlerin ardından iktidara AP gelmiştir (Terkan, 2013: 122). Yetmişli yıllara dek yönetimde kalacak olan Süleyman Demirel liderliğindeki hükümet, kadınların sosyal rollerini tanımlarken milli ve dini değerleri öne çıkaran bir söylem benimsemiş, bu bağlamda geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına dayalı anlayışı sürdürmüştür. Kadın, bu dönemde de büyük ölçüde eşinin statüsü üzerinden anlamlandırılmış, 'dul' kimliğiyle korunması gereken bir figür olarak görülmüş ve bağımsız birey olma niteliğinden çok, bakıma muhtaç bir pozisyona yerleştirilmiştir. Eğitim politikalarında kadının geleneksel aile içi rollere yönlendirilmesi desteklenmiş, kırsal kesimde 'gizli işsiz' konumundaki kadınların durumu ise ev ve el becerilerinin geliştirilmesiyle 'faydalı' hâle getirilmek istenmiştir. Kadının doğurganlığı sağlık hizmetleri kapsamında değerlendirilmiş, aile içinde 'yüce veya mukaddes' bir rolü olduğu vurgulanarak, onun asli görevi ev içi sorumlulukları mutluluk içinde yerine getirmek olarak tanımlanmıştır. Bu 'huzur' ise sosyal ve kültürel desteklerle pekiştirilmeye çalışılmıştır. Kadın; fedakâr, acıya dayanıklı, sevecen bir anne ve eş olarak idealize edilmiştir. Ancak bu dönemde ilk kez 'çalışan kadın' tanımlamasının siyasi belgelerde yer alması, toplumsal yapıda yaşanan değişimlerin iktidar tarafından da fark edilmeye ve kısmen tanınmaya başladığını göstermektedir. Yine de bu tanıma, kadınların üretken bireyler olarak değil, toplumsal rollerini sürdürürken ekonomik katkı da sunan varlıklar olarak görülmesinden öteye geçememiştir (Yeşiltuna, 2007: 163). Yani Demirel liderliğinde kurulan ikinci kabinenin programında da kadın, toplumsal konumundan ziyade ev içi sorumlulukları ve geleneksel aile yapısı içindeki rollerine odaklanılarak ele alınmıştır (Terkan, 2013:122). İlgili dönemlerde de DPT tarafından hazırlanan dört ayrı kalkınma planında, kadınlara yönelik somut ve bütüncül politikalara yer verilmemiştir. Her ne kadar ifadelerde kadınların toplumsal kalkınmadaki önemine dikkat çekilmiş olsa da bu ifadeler planların uygulama hedeflerine yansımamış; kadınlar kalkınma süreçlerinde büyük ölçüde arka plana atılmıştır Kadının toplumsal hayattaki rolü yalnızca genel ilkeler düzeyinde anılmış, bu rollerin geliştirilmesine yönelik yapısal adımlar

atılmamıştır. Bununla birlikte, söz konusu kalkınma planlarında kadınlar yalnızca aile planlaması politikaları çerçevesinde kısmen gündeme gelebilmiştir. Bu durum, kadınların birey olarak değil, daha çok annelik rolleri üzerinden değerlendirilmesinin bir yansımasıdır (Köker, 1988: 233; Tokgöz, 1994: 103).

7 Kasım 1969'da TBMM'ye sunulan hükümet programında kadınlarla ilgili olarak sınırlı fakat dikkat çekici bazı ifadeler yer verilmiştir. Programda, Türk kadının, ev içerisindeki sorumluklarını mutlu bir şekilde tamamlayabilmesi için bu doğrultuda gerçekleştirecek politikaların hükümetin öncelikleri arasında olduğu belirtilmiş ve aile içerisindeki yüce konumuna vurgu yapılmıştır. Ekonomik kalkınma ve refahın, toplumun tüm kesimlerine yayılması hedeflenirken, özellikle ev kadınlarına yönelik sağlık, sosyal hizmetler ve kültürel imkânların artırılacağı; bu hizmetlerin erişilebilirliğinin kolaylaştırılacağı ifade edilmiştir. Millî gelir artışının her aileye yansması ve böylece hane halkının alım gücünün yükseltilmesi amaçlanmış; piyasada mal ve hizmetlerin uygun fiyatlarla sunulması sayesinde yaşam standardının genel olarak iyileştirileceği belirtilmiştir. Tüm bu hedeflerin nihai amacı ise, yoksulluk nedeniyle en fazla zorluk çeken kesimlerden biri olarak tanımlanan ev kadınlarını, özellikle de Türk annesini, gönenç ve huzura ulaştırmaktır. Bu programdaki kadın temsili, dönemin toplumsal cinsiyet anlayışını yansıtır biçimde oldukça gelenekseldir. Kadın, büyük oranda "anne" ve "ev kadını" rollerine indirgenmiş; kamusal hayattaki varlığına, çalışma hakkına ya da bireysel özgürlüklerine dair bir söylem geliştirilmemiştir. Kadının refahı, ekonomik büyümenin ve sosyal hizmetlerin hane bazlı yayılmasıyla sınırlı düşünülmüş, birey olarak kadın değil, ailenin bir unsuru olarak kadın ön plana çıkarılmıştır. Bu durum, dönemin siyasal söylemlerinde kadınların ne ölçüde özne olarak görüldüğüne dair önemli bir ipucu sunmaktadır (CSTD, 1969: 138-166). Köker'in de belirttiği gibi o dönemlerde "kadın" figürü, yalnızca aile içindeki geleneksel roller üzerinden tanımlanmakta; kadının hedef kitle olarak ev kadınlarıyla sınırlandırıldığı açıkça görülmektedir. Bu yaklaşım, kadını ev içi sorumluluklarıyla özdeşleştiren geleneksel anlayışın siyasal dile yansımından başka bir şey değildir. Kadınlı evi özdeşleştiren bu dar bakış açısı, kadının birey olarak kamusal alandaki varlığını görünmez kılmakta ve kadınların toplumsal yaşamdaki yerlerini iyileştirmeye yönelik geliştirildiği iddia edilen politikaların, aslında mevcut eşitsizlikleri yeniden ürettiğini sergilemektedir. Böylece II. Demirel Hükümeti'nin kadın politikaları da

kadınların güçlenmesini hedeflemekten çok, onları geleneksel rollerle sınırlayan bir zihniyetin yansıması olarak değerlendirilebilir (Köker, 1988: 207). Aynı şekilde kadınlara ve kadınlara özgü sorunlara doğrudan bir yer verilmediği 1969 yılında yayımlanan AP programında da açıkça gözlemlenmektedir. Programda kadın, bilhassa annelik veya aile yapısının bir unsuru olarak ele alınmıştır. Kadın doğrudan değil dolaylı yollardan ifadelerde belirtilmiş fakat kadınların istihdamdaki yerleri veya kamusal alandaki yerleri vb. gibi konular program içerisine dahil edilmemiştir (Adalet Partisi Programı, 1969: 3-43). Sadece programda çalışma koşullarının adil bir şekilde düzenlenmesi ve emeğin karşılığının layıkıyla ödenmesini sağlamak amacıyla asgari ücret gibi yöntemlerin uygulanması gerektiği ifade edilmiş aynı zamanda çalışan yurttaşların korunması adına özellikle çocuklar ve kadınlar için özel düzenlemeler içeren sözleşmelerle güvence altına alınması durumunu haklı ve yerinde bulduklarını dile getirmişlerdir. Ne yazık ki bu durum kadınların istihdam ve kamusal alandaki konumları bakımından ele alındığında oldukça yüzeysel bir söylem olarak yerini koruduğu söylenebilir (Adalet Partisi Programı, 1969: 31). Aynı programda kadınlara ve aile bireylerine yönelik çeşitli sosyal politikalar da yer almaktadır. Programda, özellikle kadınların mesleki beceriler kazanmasını hedefleyen kız teknik öğretim kurumlarının yaygınlaştırılacağı; gezici kadın kursları aracılığıyla bu hizmetlerin ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaştırılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca devlet memurlarının aile fertleri ile emekliler, dul ve yetim aylığı alan bireylerin sağlık hizmetlerinden devlet güvencesiyle yararlanması konusu da gündeme getirilmiştir (CSTD, 1969: 138-166). Bunlarla beraber toplumun üretken kesimini oluşturan tüm çalışanların sağlıklarını ve yaşam güvencelerini koruma amacıyla; sakatlık, yaşlılık, hastalık, annelik vb. gibi durumları kapsayan kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemi geliştirilmesi gerektiği ve bunun içinde devletin bu yapıya destek vermesinin lüzumlu görüldüğü ifade edilmiştir (Adalet Partisi Programı, 1969: 32). Ayrıca kasaba ve köylerde yaşayan kadın ve genç kızların yaşam kalitesini artırmak, onların hem bireysel gelişimlerine katkı sağlamak hem de aile içinde daha etkin roller üstlenmelerini desteklemek amacıyla; ev ekonomisi, çocuk eğitimi ve geleneksel el sanatları gibi alanlarda eğitim ve beceri kazanmalarını teşvik edileceği de 1965 yılında yayımlanan seçim beyannamesinde dile getirilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1965: 9). Diğer taraftan kadınların iş hayatında aktif olarak yer alabilmeleri amacıyla halkın

gereksinimlerine çözüm olabilecek bir biçimde, gençlerin ve çocukların oyun alanlarının, parkların veya kreşlerin yeniden organize edileceği ifadeler arasında yer almıştır. Yapılan bu uygulamalara da devlet tarafından yardım edilmesini makul görüldüğü belirtmiştir. Akabinde de doğum ve çocuk bakım evlerinin yanı sıra okul öncesi eğitim kurumlarının sayısının artırılmasına devletin öncelik vermesi gerektiği ifade edilmiş ve iş hayatında yer alan annelerin çocuklarına bir bakım ortamı sunulabilmesi amacıyla, gündüz bakım merkezleri ve kreşlerin nicelikleri hızla çoğaltılacağı dile getirilmiştir. Bahsedilen öneriler, kadınların kamusal alandaki rollerinin artışıyla doğrudan ilişkili olup aynı zamanda bu durum, annelerin iş hayatına daha etkin bir şekilde katılım göstermeleri desteklenebilmesi açısından önem arz edebilir düzeydedir. Bu politikalar yukarıda sözü edilen politikaların yanı sıra, annelerin yalnızca ev içi rolleriyle sınırlı kalmayıp, ekonomik yaşama katılımlarının da teşvik edildiği ve gösterdiği söylenebilir (Adalet Partisi Programı, 1969: 28-29; CSTD, 1969: 162).

O dönemlerde, 1965 yılında yürürlüğe giren, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile kamu sektöründe çalışma koşulları yeniden yapılandırılmış ve memurların hakları yasal güvence altına alınmıştır. Kanunda kadın ve erkek memurlar arasında açık bir cinsiyet ayrımı yapılmamakta; her iki cinsiyetin de eşit statüde değerlendirildiği ilkesel bir yaklaşım benimsenmiştir. Ancak yasa metninde yer alan bazı özel düzenlemeler, kadın memurlar açısından hem koruyucu hem de sınırlayıcı bir çerçeve çizmektedir. Örneğin: Kadın çalışanlara doğumdan önce üç haftalık izin hakkı tanınmış, doğum sonrası sosyal sigorta yardımı ve doğum ödeneği gibi haklar güvence altına alınmıştır. Bu haklar kadınların doğurganlık süreçlerinde iş güvencesine sahip olmalarını amaçlasa da aynı zamanda annelik rolünün kadınla özdeşleştirilerek kamu hizmetindeki kariyer gelişimlerinin tali plana itilmesine yol açma riski taşımaktadır. Üstelik anne ve babanın her ikisinin de devlet memuru olması halinde, söz konusu yardımların öncelikle babaya verilmesi yönündeki düzenleme, kadınların bakım sorumluluklarıyla eşit şekilde desteklenmediğini, aksine bu sorumluluğun erkek üzerinden çözümlenmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu yaklaşım, görünürde tarafsız olsa da toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaktan uzak olup, kadınların kamu alanında eşit ve adil biçimde var olabilmelerine engel oluşturan yapısal bir eşitsizliğe işaret etmektedir (Kırkpınar, 1998: 209). 1969 yılı AP Seçim Beyannamesi'nde ise farklı olarak, işçi kesiminin sosyal

güvenlik haklarını genişletmeye yönelik önemli bir reform vaadine yer verilmiştir. Bu bağlamda, erkek işçiler için emeklilik yaşı 55'e, kadın işçiler için ise 50'ye düşürülecek; emeklilik maaşları %70'e çıkarılacaktır. Ayrıca, 25 yıl hizmet süresini tamamlayan işçilere emeklilik hakkı tanınacak ve emekli olanların eşleri ile çocukları, devlet tarafından ücretsiz sağlık hizmetlerinden yararlanabileceği söylemler arasında yer almış ve söz konusu düzenlemenin en kısa sürede yasalaşması öngörüldüğü belirtilmiştir. Bu politika önerisinin, özellikle kadın işçiler açısından anlamlı olduğu söylenebilir. Çünkü kadınların hem iş gücü piyasasında karşılaştıkları zorluklar hem de geleneksel olarak üstlendikleri ev içi sorumluluklar düşünüldüğünde, 50 yaşında emeklilik hakkı bir noktada önemli bir sosyal kazanım niteliği taşımaktadır. Emeklilik maaş oranlarının yükseltilmesi ise kadınların genellikle daha düşük ücretlerle ve kesintili sürelerle çalışma eğiliminde oldukları gerçeği göz önüne alındığında, gelir eşitsizliklerinin azaltılmasına katkı sağlayacak bir adım olmaktadır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1969: 58)

1961 Anayasası da birtakım yenilikler getirmiştir. Bu yenilikler ile temel hak ve hürriyetler alanında önemli bir genişleme yaşanmış akabinde de özgürlükçü bir ortam oluşmuştur. Bu durum toplumun çeşitli kesimlerinde demokratik taleplerin artmasına zemin hazırlamıştır. Ancak zamanla, siyasal iktidarın ve meclisin uygulamaları, özellikle rejimin istikrarı ve anayasal düzen açısından bazı çevrelerde rahatsızlık yaratmıştır. Bu endişelerin bir sonucu olarak, 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, mevcut iktidarın ve meclisin hareketleri rejimi tehlikeye soktuğu gerekçesiyle bir muhtıra vermiştir. Bu gelişme, Türkiye'nin siyasal tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, ardından üç yıl boyunca çeşitli reform hükümetleri kurulmuştur. Ancak bu reform hükümetlerinin politik belgelerine ve programlarına bakıldığında, kadına yönelik özgül ve kapsayıcı sosyal politikaların yer almadığı görülmektedir. Kadının toplumsal ve siyasal alandaki konumu ile ilgili reformist bir vizyon ortaya konulmamış, bunun yerine daha önceki dönemlerden devralınan "anne ve çocuk sağlığı" konularına odaklanılmıştır (Köker, 1988: 208).

1973 yılında yapılan genel seçimlerin ardından AP, I. Milliyetçi Cephe koalisyonu olarak isimlendirilen iktidarda 1975-1977 yılları arasında yer almıştır. 1977 seçimlerinden sonra ise, 21 Temmuz-31 Aralık 1977 tarihleri arasında kısa ömürlü II. Milliyetçi Cephe Koalisyonu'nun büyük paydaşı olarak görevde bulunmuştur. Daha

sonra 1979 yılında ara seçimler gerçekleşmiş, 12 Kasım 1979'dan 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar süren bir azınlık hükümeti şeklinde yönetimi üstlenmiştir (Köker, 1988: 220). İlk kez "çalışan kadın" meselelerine, Demirel liderliğinde kurulan Milliyetçi Cephe Koalisyonları programlarında değinilmiş ve bu konu hükümet politikaları arasında ifade edilmiştir (Terkan, 2013: 122) İlk olarak 1973 yılı Adalet Partisi Seçim Beyannamesinde kadının toplumsal yaşamdaki rolüne yönelik çeşitli sosyal politika hedefler içerdiği görülmektedir. Beynamede, ev kadınlarının aile içindeki görünmeyen emeğine dikkat çekilerek, onların sosyal güvenlik kapsamına alınmasının öncelikli bir hedef olduğu vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, ev içi emeğin de toplumsal üretim sürecinin bir parçası olarak tanınmaya başlandığının göstergesi sayılabilir. Ayrıca, çalışan kadınların 20 yıl hizmet süresiyle emekli olabilmelerine dair yasal olanakların araştırılacağı belirtilmiş; bu da kadınların daha kısa sürede ekonomik güvenceye kavuşmalarına yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Devletin, yaşlı, bakıma muhtaç ve sosyal güvencesi olmayan kadınlara sahip çıkacağı yönündeki vaadi ise, kadınların yaşamın ilerleyen evrelerinde yalnız bırakılmayacağına dair toplumsal bir güvence sunmaktadır. Beynamede, ev kadınlarına yönelik sağlık, sosyal ve kültürel hizmetlerin artırılacağı; bu hizmetlerin daha erişilebilir ve düşük maliyetli hale getirileceği de ifade edilmiştir. Partinin, toplumu oluşturan tüm kesimleri –köylüden sanayiciye, gençten yaşlıya, kadından erkeğe bir bütün olarak ele alması, toplumsal birliktelik ve kapsayıcılık ilkesini ön plana çıkarmaktadır. Ancak bu bütünlük içinde kadının özel olarak anılması, o dönemin siyasal söyleminde kadına ayrı bir duyarlılık gösterilmesi açısından önemlidir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1973: 90). 31 Mart 1975 tarihinde kurulan ve AP'nin de ortak olduğu koalisyon hükümetinin 6 Nisan 1975'te TBMM'de okunan programında da benzer şekilde kadınların sosyal güvenlik, sağlık ve çalışma yaşamına kadar çeşitli alanlarda karşılaştığı sorunlara yönelik bazı önemli taahhütlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede, çalışma hayatına katılan kadınların talepleri doğrultusunda, 20 yıl hizmet süresini doldurmaları halinde emeklilik hakkı kazanabilmeleri hedeflenmiştir. Ayrıca, emekliler, işçiler, dul ve yetimlere ödenen aylıkların, yalnızca geçim sınırında kalmayıp, asgari yaşam standartlarının üzerine çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle çalışan annelerin karşılaştığı en temel sorunlardan biri olan çocuk bakımı konusunda, gündüz bakım evlerinin sayısının hızla çoğaltılması taahhüt edilerek, kadınların işgücüne katılımını teşvik eden destekleyici

yapılar kurulması hedeflenmiştir. 1975 hükümet programı, önceki yıllara kıyasla daha somut ve kadınların toplumsal yaşamına doğrudan etki eden politikalar içermektedir. Kadının yalnızca "ev içi" değil, artık "çalışan birey" kimliğiyle de ele alınması, dönem içerisinde kadın meselelerinde yaşanan dönüşümlere işaret etmektedir (CSTD, 1975: 391- 392). 21 Temmuz 1977 tarihinde kurulan koalisyon hükümetinin, 27 Temmuz 1977'de TBMM'ye sunduğu programda da sosyal refah ve korunmaya muhtaç kesimlere yönelik çeşitli politikalar öne çıkarılmıştır. Bu noktada kadın, "dul" ve "korunmaya muhtaç kesim" altında tanımlamalarla programa dahil edilmiştir. Programda, özellikle işçi ve memur emeklileriyle dul ve yetimlerin yaşam standartlarının gözden geçirileceği ve bu grupların geçim koşullarının yeniden düzenleneceği dile getirilmiştir. Sosyal güvenlik kapsamında sağlanan maaş ve gelirlerin yanı sıra dul ve yetim aylıklarının da ekonomik gelişmelere paralel şekilde otomatik olarak artırılmaya devam edileceği belirtilirken aynı zamanda engelliler, refah seviyesi düşük olanlar, dullar ve yetimler vb. grupların muhafaza edilmesi öncelikler arasında yer almıştır (CSTD, 1977: 31-40). Daha sonra 19 Kasım 1979 tarihinde TBMM'ye sunulan hükümet programında, sosyal adaletin güçlendirilmesi ve toplumun kırılgan kesimlerinin desteklenmesi adına birtakım vaatlerde bulunulmuştur. Bu kapsamda kadınlarla ilgili olarak; dul ve yetim bireylerin karşılaştığı adaletsizliklerin ortadan kaldırılması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, ekonomik olarak tamamen gelirsiz durumda olan çocuklu kadın ve dullara devletin olanakları ölçüsünde maaş bağlanması öngörülmüştür (CSTD, 1979: 89). Bu söylemlerin yanı sıra 12 Kasım 1979 ile 12 Eylül 1980 tarihleri arasında görev yapan VI. Demirel Hükümeti'nin ifadelerinde kadın, önceki dönemlerden farklı olarak yeni bir toplumsal kimlik üzerinden tanımlanmaya başlanmıştır. Bu yeni tanım, esasen dönemin yoğun siyasal şiddet, toplumsal huzursuzluk ve güvenlik endişeleriyle şekillenen olağanüstü atmosferinin bir yansımasıdır. Hükümet programında yer alan 'adaletin yerine getirilmesi uğruna görev yapan ve bu süreçte yaşamını yitirenlerin aileleri ve çocuklarına devlet tarafından şefkatle sahip çıkılacağı' yönündeki ifade, kadınları artık yalnızca 'yoksul çocuk annesi' ya da 'dul' olarak değil, 'şehit kardeşi' ya da 'şehit annesi' kimlikleriyle de devletin muhafaza kapsamına dâhil etmektedir. Ancak burada dikkat çeken nokta, kadının siyasal özne olarak değil, erkeğin kaybı üzerinden tanımlanan, dolaylı bir sosyal aktör olarak konumlandırılmasıdır. Aslında bu söylemde merkezde

yer alan, doğrudan muhatap alınan yine erkektir; 'şehit' figürüyle özdeşleşen erkek yurttaş üzerinden anlam kazanan kadın, devletin yardım ve himaye politikalarına ancak onun kaybı üzerinden dâhil olabilmektedir. Böylece devlet, kadına doğrudan değil, erkek üzerinden uzanan ve onu dolaylı olarak muhatap alan bir ilişki biçimi kurmaktadır (Yeşiltuna, 2007: 167).

1961-1980 yılları arasında yürüttüğü siyasi faaliyetler süresince Türk siyasal yaşamında önemli bir rol oynamış olan AP, Türkiye'de gerçekleşen beş genel milletvekili seçimine tanıklık etmiştir. Bu yirmi yıllık süreçte, çeşitli siyasi partilere mensup toplam 20 kadın milletvekili TBMM'de görev alma fırsatı bulmuştur (Güngör, 2022: 79). 1961 yılında toplanan Kurucu Meclis'te yalnızca 3 kadın üyenin yer alabilmiş olması, Türkiye'de kadınların siyasal temsilinin ne denli sınırlı olduğunu gözler önüne sermektedir (Kırkpınar, 1998 :196). Diğer taraftan ise bu seçimlerde Cumhuriyet Senatosu'na giren kadınlardan ikisinin, AP çatısı altında seçilmiş ve görev almış olmaları AP'nin kadın adaylara senato düzeyinde yer vermesi, partinin kadınların siyasal hayata katılımına kapı aralama çabası olarak okunabilir. Kadınların uzun yıllar kamusal alanda görünürlük mücadelesi verdiği bir dönemde, yasama organında görev almaları hem sembolik hem de pratik düzeyde önem taşımaktadır. Bu temsil, kadınların yalnızca seçmen değil, aynı zamanda karar alma süreçlerinde söz sahibi bireyler olarak da kabul görmeye başladığının bir göstergesidir (Güngör, 2022: 25). Ardından 1962 yılında hem Cumhuriyet Senatosu'na hem de TBMM'de sadece 5 kadın üye girebilmiş, bu sayı 1964'te 6'ya yükselmiştir (Kırkpınar, 1998: 196) AP'nin büyük bir başarı elde ettiği ve tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğa ulaştığı 1965 Genel Seçimleri birlikte uzun süredir devam eden koalisyonlar dönemi de bertaraf edilmiştir. Aynı seçimlerde, toplam 450 milletvekilinden yalnızca 8'i kadın olmuş; böylece kadınların Meclis'teki temsil oranı %1.78 gibi oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. Seçilen kadın milletvekillerinden 3'ü ise AP listesinden Meclis'e girmiştir. Bu rakamlar, 1965 yılında kadınların siyasal temsiliyetinin hâlâ çok sınırlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Güngör, 2022: 39). 1965 genel seçimlerinde kadın milletvekili sayısı 8'e çıkarak o döneme göre göreceli bir artış gösterse de bu ivme sürdürülememiş ve 1969'da sayı tekrar 5'e düşmüştür. 1973 seçimlerinde yeniden 6 kadın parlamentoya girebilmiş; ancak 1977 seçimlerinde temsil daha da azalarak sadece 4 kadın milletvekili mecliste yer bulabilmiştir. Bu veriler, kadınların siyasal alanda süreklilik arz eden bir temsile

sahip olamadığını açıkça ortaya koymaktadır (Kırkpınar, 1998: 196). Başka bir ifadeyle 1977 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimleri, siyasi partiler bakımından dengelerin kısmen değiştiği bir dönem olarak kayıtlara geçse de kadınların parlamentodaki temsili bakımından incelendiğinde ciddi bir gerilemeye sahne olmuştur. Meclise giren kadın milletvekili sayısı, zaten düşük olan bir önceki dönemin de altına inerek yalnızca 4'e düşmüştür. Bu 4 kadın vekilin ikisi AP içerisindeydir. Kadınların seçme hakkını 1930'larda kazanmış olmasına rağmen, seçilme hakkının etkin kullanımı ve gerçek anlamda temsil edilme süreci ciddi engellerle karşılaşmıştır. AP'nin Meclis'e 3 kadın milletvekili taşıması, sembolik bir adım olmakla birlikte, dönemin erkek egemen siyaset yapısında kadınlara ayrılan yerin ne denli sınırlı olduğunu da göstermektedir (Güngör, 2022: 39 -67).

AP'de 1964-1965 yılları arasında kadın kolları resmi olarak kurulmuş ve bu birimlerin varlığı, kadınların siyasal hayata katılımı açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. 1965 tarihli yönetmelikte, kadın kollarının amacı yalnızca siyasal haklarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyal ve ekonomik hakları da içerecek biçimde tanımlanmış; devlet yararına çalışmak temel hedef olarak belirtilmiştir. Bu dönemde kadın kollarına, çeşitli toplantı ve gezilere katılım sağlamak ya da yurtiçi ve yurtdışındaki kuruluşlarla ilişki kurmak gibi görevler yüklenmiştir. Ancak 1967'de yönetmelikte yapılan değişikliklerle, kadın kollarının işlevi önemli ölçüde daraltılmıştır. Bu yeni düzenlemeyle kadın kolları, 'yardımcı teşkilat' olarak tanımlanmış; temel amacı ise partinin propagandasını yapmak ve seçmen desteğini artırmak olarak yeniden belirlenmiştir (Altındal, 2007: 93-94). Kadın kolları daha çok seçim dönemlerine odaklanan, süreklilikten yoksun, dar kapsamlı etkinliklerle sınırlı kalmıştır. Bu birimler, esasen seçmenle temas kurma, oy potansiyelini artırma ve partiye mali katkı sağlama amacıyla işlev görmüş; kadınların siyasetin merkezine taşınmasına yönelik kalıcı ve yapısal bir katkı sunamamıştır (Çadır, 2011: 57). Kadınlara verilen görevleri yerine getirme ve ülke genelinde çalışma sorumluluğu yüklenmiş olsa da parti karar alma mekanizmalarına katılımlarından açıkça söz edilmemesi, kadınların parti içindeki konumunun sınırlı ve edilgen bir düzeyde kaldığını göstermektedir. Bu tür uygulamalar, kadınların siyasette sadece vitrin görevi görmelerine yol açarken, karar alma pozisyonlarından uzak tutulmaları, siyasal temsilin cinsiyetler arası dengesizliğini pekiştirmiştir (Altındal, 2007: 93-94). Bu durum, kadınların yalnızca destekleyici ve tali

rollerle sınırlı bırakıldığını, siyasal alanın erkek egemen yapısının aşılmasına yönelik bir irade ortaya konmadığını göstermektedir (Çadır, 2011: 57). Türkiye’de siyasal yaşamda kadınların daha çok sembolik bir konumda tutulduğu gerçeği, yalnızca Tek Parti dönemine özgü kalmamış; çok partili hayata geçişin ardından da benzer biçimde varlığını sürdürmüştür. Siyasal sistemde kadınlara genellikle temsilî roller biçildiği, karar alma mekanizmalarından büyük ölçüde dışlandıkları açıkça AP döneminde kadın kollarının görev alanının daha sonra daraltılmasıyla da açıkça görülmektedir (Kırkpınar, 1998: 197). Aynı zamanda Demirel liderliğinde kurulan, AP'nin ikinci hükümetinde de görüldüğü gibi kadın seçmen her zaman 'aile kadını' kimliğiyle tanımlanmıştır. Siyasal söylemlerde kadının öncelikle eş ve anne rolleri öne çıkarılmış, birey olarak varlığı geri planda bırakılmıştır. Toplumsal kabul gören geleneksel roller etrafında şekillenen bu yaklaşım, kadının sosyal yaşamda ikincil konumunu sürekli olarak yeniden üretmiş ve meşrulaştırmıştır. Ancak Türkiye kadın seçmenin toplumsal algısında önemli bir dönüşüm süreci de yaşamış ve bu süreç çalışan kadın kimliğinin kadın seçmen profiline dahil olmasıyla birlikte başlamıştır. Çünkü geleneksel olarak ev içi rollerle tanımlanan kadın, artık yalnızca bir aile bireyi ya da eş olarak değil; aynı zamanda üretime katılan, ekonomik katkı sunan ve siyasal tercihleriyle karar süreçlerine etki eden bir özne olarak da değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu durum, kadın seçmen imajına daha modern, aktif ve kamusal bir boyut kazandırmıştır (Tokgöz, 1994: 103). Yaşanan bu dönüşüm süreciyle kadınların siyasal alanda daha etkin bir rol oynaması, bu dönemde aktif siyasette yer alan kadınlar siyaset bilimciler tarafından incelenmiştir. Yapılan incelemelere göre dönüşüm süreci birtakım kolaylıklar getirirken aynı zamanda zorlukları da beraberinde getirmiştir. Zira milletvekili ya da belediye meclis üyesi gibi temsil makamlarında bulunan kadınların, genel kadın nüfusuyla kıyaslandığında çok daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip olduklarını, büyük çoğunluğunun meslek sahibi olduğunu ve kendi alanlarında önemli başarılar elde ettiklerini tespit etmişlerdir. Hatta bu kadınların bir kısmı, kamu ya da özel sektörde üst düzey yöneticilik gibi güçlü pozisyonlarda görev almış, toplumda uzmanlıkları ve birikimleriyle seçkin bireyler olarak kabul görmüşlerdir. Siyasete, yerel tabandan ve parti içi örgütlenmelerden gelen erkeklerin aksine, bu kadınlar çoğunlukla toplumsal başarılarını kanıtladıktan sonra, 'dışarıdan' bir meşruiyetle girmişlerdir. Bu durum, kadınların siyasette var olabilmek için sadece ehliyetli değil aynı zamanda toplumun onayını fazlasıyla almış olmalarını

zorunlu kıldığını gösterirken; siyasal arenada kadınların erkeklere kıyasla çok daha yüksek bir eşiği aşmak zorunda bırakıldığını da ortaya koymuştur (Ayata, 1998: 246).

Sonuç olarak altmışlı yıllar, dünya genelinde toplumsal adalet, eşitlik ve özgürlük taleplerinin sosyalist ideolojiler çerçevesinde güç kazandığı bir dönem olmuştur. Türkiye’de ise bu süreç, 1960 Askerî Müdahalesi ile DP iktidarının sona ermesinin ardından, 1961 Anayasası’nın kabulüyle yeni bir demokratikleşme hamlesiyle karşılık bulmuştur. 1924 Anayasası’na kıyasla bireysel hak ve hürriyetlere daha fazla yer veren bu yeni anayasal düzen, siyasal zemini görece daha açık hale getirse de kadın hakları açısından aynı ölçüde ilerici bir dönüşüm sağlayamamıştır. 1960’lar boyunca kurulan koalisyon hükümetlerinin programlarında kadınların toplumsal taleplerine ve cinsiyet temelli eşitlik meselesine yeterince yer verilmemiştir (Arslan, 2022: 410). Kadınlara dair politika ve amaçlara önceki zamanlara göre 1960-1980 yılları arasında daha çok yer verildiği gözlemlense de ancak bu artış niceliksel düzeyde kalmış, kadın sorunlarına yönelik bütüncül ve kapsayıcı bir perspektif geliştirilememiştir. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gibi temel ve yapısal meseleler programlarda ya hiç ele alınmamış ya da yüzeysel biçimde geçirtilmiştir. Kadına yönelik politikaların arka planında, kadını hâlâ öncelikli olarak anne ve eş kimlikleri üzerinden tanımlayan geleneksel zihniyetin sürdüğü görülmektedir. Kadının birey olarak toplumsal ve siyasal yaşamda eşit haklara sahip bir özne olduğu düşüncesi, bu dönemin siyasi anlayışında yeterince yer bulamamıştır. Bu bağlamda, farklı ideolojik yaklaşımlara sahip olsalar da dönemin Cumhuriyet Hükümetleri arasında kadının toplumsal statüsünü dönüştürme konusunda derin farklılıklar olmadığı söylenebilir (Köker, 1988: 210).

3.3 Anavatan Partisi ve Kadın

1980’de gerçekleşen 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında Türkiye’de devlet yeniden şekillendirilmiş ve kadın hususu görüşme konuları arasında daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Bu dönemde sosyalist fikirlerin etkisi zayıflamış, milliyetçi düşünce etkisini arttırmış ve feminizm ikinci dalga sürecine geçiş yapmıştır. Aynı zamanda feminist hareket, bu süreçlerde devletten özerk bir biçimde ilerleme katederek yola devam etmiştir. 1983 yılından sonra ortaya çıkan siyasi partiler de küresel kadın hareketlerinin tesiriyle kadın haklarını politik programlarına öncekine göre daha fazla önemseyerek

dahil etmişlerdir. Bununla birlikte, Türk kadınının yaşıamı; uluslararası ilişkiler, hukuk sistemi ve kamu politikalarının etkisiyle yeniden şekillenmeye başlamış, artık Türk kadının hayatı sadece din, gelenek ve kültürel öğelerin etrafında şekil almamıştır (Arslan, 2022: 411). Yine bu yıllarda yeni bir feminist bilinç oluşmuş, kadın örgütlerinin sayısında artmalar meydana gelmiştir. Genişleyen sivil toplumun yapısı ile kadına ilişkin yaklaşımlar çeşitlenmiş, farklı meseleler kamuoyuna taşınmıştır <<https://bianet.org/haber/turkiyede-kadin-tarihi-calismalari-1-78369>> (16.03.2025). Schroeder'in (2007: 139-140) de değindiğı gibi seksenli yıllarda, kadının geleneksel rolleri olan yemek, nakış ve örgü örme vb. gibi konulardan ziyade kadın rollerinde ve kadınsılık tasvirlerinde dönemin şartlarına paralel olarak mühim birtakım farklılıklar görölmüştür. Bu durumun kadın dergilerine yansıması, kadının kamusal alandaki görüntüsünün bazı değışikliklere uğramasına da sebebiyet vermiştir. Ancak kadın hakları mücadelesi, isteklerini kamu politikalarına, kamuoyuna, yasalara ve halkın her bölümünün demokratik katılım arzularının içine alırken, destek alabileceğı demokratik siyasal örgütlenmelerin zayıfladığı veya yasaklandığı bir atmosfer içerisinde filizlenmiştir. Bu durum, hareket için hem bir avantaj hem de bir dezavantaj olmuştur. Çünkü kadın hakları isteklerine meşruiyet kazandıracak ve toplumsal düzeyde destekleyecek eşitlikçi ve özgürlükçü siyasi eylemlerin eksikliği nedeniyle, kadın hareketlerini, erkek egemenliğine karşı yalnız başına mücadele etmek mecburiyetinde bırakmıştır. Demokratik katılım haklarını savunan özgürlükçü entelektüel polemiklerin ve güçlü taban hareketlerinin neredeyse tamamen yok olduğu bir dönemde ilerlemek zorunda kalan kadın hakları mücadelesi, mecburi olarak, kısıtlı toplumsal ortamlarda tesir yaratabilmiştir. Bu nedenle toplumun cinsiyet eşitliği problemlerine duyarsız kaldığı bir kamusal atmosferde varlık göstermeye çalışan kadın hareketi, en temel kadın sorunlarının sonuca varabilmesi için bile muazzam mücadele gerektiren bir ilerleme döneminden geçmiştir (Üşür, 2008: 245).

Kendisini muhafazakar ve milliyetçi bir çizgide tanımlayan, aynı zamanda sosyal adalet anlayışıyla birlikte rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini temel alan bir hükümet olarak ifade eden ANAP, kadına ilişkin ifadelerinde de belirgin bir şekilde geleneksel bir yaklaşım öne çıkmıştır (Yeşiltuna, 2007:168). Bu dönemde kadınlarla ilgili en dikkat çekici gelişme, KSGM'nin kurulması ve CEDAW'ın imzalanması olmuştur. Bu adımlar, kadın hakları ve sorunlarının devlet politikaları içinde resmen

tanınmasını sağlamış, kadın meselelerinin kamu kurumları aracılığıyla ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Böylece kadınların karşılaştığı sorunlar, devlet mekanizması içinde daha görünür hale gelmiş ve çözüm üretme çabaları kurumsal bir boyut kazanmıştır (Ayata, 1998: 237-249).

13 Aralık 1983 ile 21 Aralık 1987 yılları arasında iktidarda kalan ANAP Hükümeti'nin, 19 Aralık 1983'te parlamentoda okunan hükümet programında, kadın sözcüğü açıkça belirtilmemiş olsa da kadınlarla ilgili konuları kapsayan şu maddeler yer almıştır: Toplumun esasını oluşturan aile yapısındaki saygı, sevgi ve merhamet gibi doğal sosyal dayanışma unsurlarını korunacağı ve destekleyecek adımların atılmasının yararlı olacağı belirtilmiş aynı zamanda toplumsal birlikteliğin önemine dikkat çekilmiş ve özellikle bu doğrultuda oluşturulan kurumlara arka çıkmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Gelenek ve görenekle şekillenmiş, tarihsel ve doğal özellikleri yansıtan kurumun, ulusun yapı taşı olduğu belirtilmiştir. Milli ve manevi değerlerin muhafaza edilmesi, gençlerin bilinçli ve erdemli bir şekilde yetiştirilmesi, toplum hayatının sağlam ve güçlü bir zeminde devamlılığı açısından son derece kritik bir rol oynadığı itimat edilmiştir. Bununla birlikte hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sosyal güvenliğin en güçlü ve ilk dayanağı aile kurumu olduğu da ifade edilmiştir (Kaplan, 1999: 98; Dağlı ve Aktürk, 1988: 5-54). Akabinde de doğum öncesi döneminden itibaren, çocukların, büyümelerinin bütün aşamalarında gerekli görülen tüm çocuk ve anne sağlığı hizmetlerine azami bir önem verileceği söylenmiş ve gelecekte ruh ve beden sağlığı bakımından sağlam nesiller yetiştirmeleri amacıyla dar gelirli ailelere yönelik sosyal destekler sağlamanın temel hedeflerden biri olduğu belirtilmiştir (Dağlı ve Aktürk, 1988: 56) Fakat kadınlar çağdaş toplumların oluşumuyla birlikte, aile ve evlilik bağlarının oluşturduğu özel alanın içine hapsedilerek, başlıca temel insan haklarına eşit erişim ve vatandaşlık imkânlarından eksik kalmıştır. Bu vaziyet, git gide hız kazanan kadın hakları mücadelesi ile değiştirilmek istenmiştir. CEDAW, bu mücadelelerin somut bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kadın hakları evrensel bildirgesi özelliklerini taşıyan bu antlaşmayı Türkiye, yine söz konusu dönemler içerisinde 1985 yılında imzalamış ve 1986 yılında hayata geçirmiştir (Üşür, 2008: 217).

Yukarıda da bahsedildiği gibi 21 Aralık 1987- 9 Kasım 1989 tarihleri arasında görev yapan II. ANAP hükümeti tarafından düzenlenen 5 Aralık 1987 tarihinde

parlamentoda onaylanan programda da kadınlara yönelik farklı çalışmalara değinilmemiştir. Bir önceki hükümet programında bahsedilen birtakım önlemler olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Yine Türkiye'nin 47. hükümeti olan 9 Kasım 1989-23 Haziran 1991 tarihleri arasında iktidarlık görevi yapan Yıldırım Akbulut Hükûmeti (ANAP Dönemi) tarafından 10 Kasım 1989 tarihinde parlamentoya sunulan programda da aile yapısının muhafaza edilmesi ön planda tutulmuştur (Arslan, 2022: 412). Devlet politikalarında kadına yönelik doğrudan ve kapsamlı sosyal reformlar pek görünmemiştir. Ancak kadınlarla ilgili meselelerde “aile” merkezli bir bakış açısı hâkim olmuştur. Kadını birey olarak değil, ailenin bir parçası olarak gören geleneksel politika anlayışı bu dönemde de devam etmiştir. Akbulut'un (1989-1991) yaptığı konuşmada önceki dönemlerden farklı olarak "kadın" kavramı direk olarak telafuz edilmiş; fakat yukarıda bahsedilen durumu destekleyen benzer yaklaşım bu dönemde de süregelmiştir; Kadınların, ülkenin kalkınmasında daha etkin bir şekilde katkıda bulunmalarını desteklemek, haklarını korumak ve onlara fırsat eşitliği sağlamak öncelikli hedefler arasında olduğu belirtilmiş bununla birlikte kadının aile kurumunun ve toplumun vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirilmiştir (TBMMTD, 1989: 337-366). Diğer taraftan Akbulut, ülke ekonomisinin gereksinim duyulan alanlarında mesleki uzmanlık sağlamak amacıyla, vasıfsız iş gücünü meslek edindirme programlarına yönlendirecek ve iş gücü geliştirme projelerinin sürdürüleceği belirtilmiştir. Bununla beraber de genç kızların ve ev kadınlarının istihdama kazandırılmasına yönelik başlatılan çalışmaların daha da hızlandıracağı dile getirmiştir (TBMMTD, 1989: 337-366).

III. ANAP (47. Türkiye Hükûmeti) hükümeti döneminde ise kadınlar konusu ilk kez hükümet programında ayrı ve doğrudan bir başlık olarak yer almıştır. 23 Haziran 1991-20 Kasım 1991 tarihleri arasında genel başkanlık görevi yapan Mesut Yılmaz döneminde, kadınlarla ilgili ifadeler ilk defa kamusal alanda büyük çaplı bir yer edinmiştir. Bu durum, 1980-1990 yılları arasında gerçekleşen kadın eylemlerinin bir etkisi olarak değerlendirilebilir. Bahsedilen süreçte Türkiye'de farklılıkların betimlendiği ve kadın hareketinin bir sosyal proje olarak müzakere edildiği, kadınların toplumsal cinsiyetle ilgili var olan sorunlarının daha görünür hale geldiği, kadınlık kavramının ve kadın olmanın manasının netleştiği bir süreç olduğu görülmüştür (Yeşiltuna, 2007: 168-169). Yılmaz, yine o yıllarda yaptığı bir konuşmada, kadınların

karşı karşıya kaldığı problemler için kalıcı iyileştirmeler yapılacağı ve toplumdaki rollerini güçlendirmede de istikrarlı olunacağı dile getirirken bu doğrultuda kadınların her seviyede ve kesimde sorumluluk ve görev üstlenmelerini sağlamak amacıyla gerekli adımların atılacağına da dikkat çekmiştir. Aynı zamanda karar alma süreçlerine daha fazla katılım göstermelerini teşvik etmek ve yönetim kademelerinde etkin olmaları destekleneceği de sözler arasına dahil edilmiştir. Bunları ifade ederken milli varlığın en önemli yapı taşı ve toplumun temeli olan aile kurumunun en kıymetlisi olarak görülen kadınlara özen gösterildiğine değinmeden geçmemiştir (TBMMTD, 1991: 565-585). Bu noktada kadının sosyal hayata daha etkin bir şekilde dâhil olmasını amaçlayan bir yaklaşıma rastlanılmıştır (Yeşiltuna, 2007: 169).

1991 yılında yayımlanan hükümet programında, kadınların çalışma hayatına ilişkin olarak ise iş gücüne katılımlarının artırılması hedef olarak belirlenmiştir. Çalışan kadınların, rekabetçi ve teknoloji alanlarının taleplerine makul bir şekilde istihdam edilmesi için, hizmet içi öğretim planlarına öncelik tanınacağı dile getirilmiştir. Türk kadınlarına siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda hak ettikleri statüyü kazandırmak, hukuki, siyasal ve sağlık güvenliklerini teminat altına almak, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde ekonomik açıdan daha fazla dahil olmalarını sağlamak tüm bunlarla beraber eğitim düzeyini yükseltmek gayeler arasında yer almıştır. Ev ekonomisi ve evden üretim modelleri teşvik edilerek kapsamlı hale getirilecek aynı zamanda ev hanımı olan kadınların toplumsal ve ekonomik yaşama daha aktif bir şekilde katılımını sağlamak amacıyla, part-time (kısmi süreli çalışma) olanakları geliştirilmesine yönelik zemin oluşturulacağı belirtilmiştir. Kadınların çalışma hayatına katılımını kolaylaştırmak için ana okul ve kreşlerin açılması destekleneceği ayrıca, kadınlara yönelik aile sağlığı ile planlaması ve çocuk bakımı gibi konularda tedavi ve rehberlik hizmetleri sunan merkezlerin inşa edilmesi özendirileceği açıklanmıştır (Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi, 1991: 71). Bir diğeri hükümet tarafından yeniden gözden geçirilerek olan Bağ-Kur' un, yetim, emekli ve dullar ile bağımsız çalışanlar, sanatkâr, esnaflara sağladığı sosyal sigorta hakları, ilgili yasalar üzerinde gerekli düzenlemeler yapılacağı ifadeler arasında yer almıştır (TBMMTD, 1991: 565-585). Daha öncesin de yayımlanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da (1985-1989) kadınlarla ilgili olarak sanayileşmeyle gelen toplumsal ve ekonomik değişimler neticesinde kadınlar aktif iş gücüne katılımı arttığı belirtilmiştir. Bilhassa metropollerde,

okul öncesi çocukların güvenli bir şekilde bakımları ve gelişimleri için gündüz bakım evleri ve kreşlere olan gereksinim büyük oranda yükseldiği bugün itibarıyla, bu alandaki gereksinim hızla artmaya devam ettiği söylemlere dahil edilmiştir. Planlama dönemi boyunca, gündüz bakım evlerinin ve kreşlerin hizmet verimliliklerinin artırılması ile kalite açısından talepleri karşılayabilecek seviyeye ulaşılması hedefleneceği de bu ifadeler arasına eklenmiştir (BDPTM, 1984: 156).

Türkiye’de 12 Eylül 1980 darbesinin ardından yaşanan dönem, kadın hareketlerinin hız kazandığı döneme denk gelmiştir. Bilhassa bu süreçte, siyasi partilerin kadın kolları, kadınları erkek egemen bir yapı içinde yer alacak şekilde kadınları siyasetle tanıştırıyor ve kadınları, erkeklerin katılamadığı alanlara dahil ederek, aslında erkekler için hizmet etmek gibi sınırlayıcı bir görev biçmiştir. Bu sebeple kadınlar sadece sosyal etkinlik ve kermes gibi sınırlı faaliyetlere yönlendirilmekte erkeklerin yönlendirmesiyle faaliyet gösteren gruplara evrilmiştir. Bunun yanı sıra kadın kollarında görev alan birçok kadın, ev hanımı olup, yalnızca evdeki sorumluluklarını geciktirmedeği sürece bu tür etkinliklere katılım gösterebilmiştir. Yani bu dönemdeki kadın kolları, kadınların siyasi parti içerisindeki ana alanlardan dışlanmasına yol açarken bu alanlardan daha fazla uzaklaşmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak, genel tablo, kadınların politik alanda varlık göstermediği, erkeklerin ise bu alanda var olmasının doğal karşılandığı bir durumu yansıtmıştır (Deniz, 2007: 6). Başka bir ifadeyle yaşanan darbe sonrası kadınların siyasetten tamamen çekilmesi talep edilmemiş fakat siyasi partilere bağlı kadın kolları da kapatılmıştır. Kadın teşkilatlarının sunduğu koruyucu alan ortadan kalktığına, doğrudan merkez kollarda erkeklerle mücadele etmek kadınlar için bazı zorluklar yaratmıştır. Bu dönemde kadınlar, aynı erkekler gibi partilerin merkez organlarına katılma hakkı kazanmış ve siyaset yapma fırsatını elde etmiş fakat sınırlı kalmıştır (Çelik, 2023: 231-232). 1977 seçimlerine göre 1983’te meclise giren kadın oranında üç kat artış yaşanmıştır. Bu vaziyet, kadının siyasete girişi için siyasal alanın kapılarının az da olsa aralandığını göstermiştir (Deniz, 2007: 6). 1991 yılında yayımlanan Anavatan Seçim Beyannamesi’nde de şu ifadeler yer almıştır; kadınlara kaymakamlık hakkının tanınması ve ilk kadın valinin ataması gerçekleştirmesi ile kadınların kamu yönetiminde önemli vazifelere getirilmesi kadınların kamu hizmetlerine katılımı noktasında misal oluşturduğu aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti’nin desteklediği ve imzaladığı

“CEDAW” sözleşmesi çerçevesinde hukuki düzenlemelerde gereken değişiklikleri gerçekleştireceği ifadelerde belirtilmiştir. Bu doğrultuda da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yapısında kurulan ve daha sonra Devlet Bakanlığı çatısı altına alınan KSGM’nin görev alanı genişletilerek kaynakları artırılacağı ve çeşitli bakanlıklar bünyesinde kadın sorunlarına yönelik yönetim teşkilatı oluşturulacağı söylemler arasında yer almıştır (Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi, 1991: 71-72).

II. Özal Hükümetinde tek kadın bakan olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut görev almış, I. Özal Hükümetinde, herhangi bir kadın bakan yer almamıştır. Türk siyasi tarihinde siyasi geçmişi olan ve seçimle iş başına gelen ilk bakan olarak kayıtlara İmren Aykut, geçmiştir (Kahveci, 2019: 6).

Özetleyecek olursak Türkiye’de kadının siyasal yaşama dahil olması 1980 sonrası dönemde yaşanan birtakım önemli dönüşümleri içermiştir. Bu dönüşümlerin ilki, 12 Eylül yönetimiyle doğrudan ilişkili olmuştur. Bu dönemde klasik Kemalist bakış açısıyla hareket edilmesi, 1946 sonrasında kadınların en yüksek oranını gösteren bir Danışma Meclisini oluşturmuş kadının temsili bir rolü olduğuna dair görüşü yeniden gündeme getirmiştir (Ayata, 1998: 237-249). Günümüzde kadınların toplumsal örgütlenme ve politikaya katılma şekillerinde 1930 yıllardaki tek parti hükümetinin yansımaları görülürken bunun hala yakın dönemde bile süregeldiği gözlemlenmiştir. Devlet dışında birleşmeyi ve politik hakların verilmesini destekleyen TKB ilk olmak üzere kadın teşkilatlarının faaliyetlerine son verilmiştir. Hareket etme şartının politik haklar talep etmek değil de toplumsal destek sağlamak olduğu bu seneler mühim bir dönüm noktasını meydana getirirken diğer taraftan ise kadın teşkilatlarının 1980’lerin sonuna kadar daha açık bir ifadeyle çok partili hayat geçildikten sonra da politik gayelerden ziyade toplumsal destek odaklı olarak bir araya geldiği ve bu örneğin hakimiyeti devam ettiği fark edilmiştir. Bu örneğe göre, kadınların esas görevi eş ve anne olarak ailenin devamını sağlamak olmuş; dolayısıyla Türk kadınının kamusal alandaki izlenebilirliği onaylanmış, sınırlı ve dengesiz bir durumu meydana getirmiştir. Tek parti döneminin bu anlayışı günümüzde de kadınların politikaya dahil olmalarına tesir eden geçmişe ait bir miras olarak devam etmektedir. Kamusal alanlara çağdaş toplumun bir zorunluluğu olarak izin verilen kadınlar, bir bakıma patriyarkal örgütler ve yapılarda eş ve anne olarak bütünleşmiş, bağlı ve hareketsiz olmaları istenirken diğer taraftan ise partiyi, lideri ve ideolojiyi yüksek bir bağlılıkla destekleyecek bir ortaklık

anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu değişimler, kadın hakları hareketinin hürriyetçi ve özerk haline nokta koymuş ve parti ideolojilerine, siyasal partilerin teşkilatlanma biçimlerine ve kadın kolları idarelerine iz bırakarak devamlılığını sürdürmüştür (Üşür, 2008: 218-219)

1983'ten 1991'e kadar iktidarda kalan ANAP, iktidar olduğu dönem boyunca kadın meseleleri açısından kayda değer bir dönüşüm sergilemiş; ancak eksik kalmıştır. İlk seçim kampanyasında (1983), partinin kadın konularına neredeyse hiç değinmediği gözlemlenmiştir. Bu yaklaşım, hükümetin ilk yıllarında da süregelmiştir. Nihayetinde ANAP, Turgut Özal liderliğinde kurulmuş, liberal, sosyal, adaletçi, muhafazakar ve milliyetçi görüşleri bir araya getirdiğini söyleyerek politikaya dahil olan bir parti konumunda kendini göstermiştir. Fakat parti programında kadınlar için "eşitlik" yalnızca eğitimdeki fırsat eşitliğini gerçekleştirmek maksadıyla ele alınmış ve kadın daha çok aile içerisindeki annelik rolüyle ifade edilmiş birey olarak değerlendirilmemiştir. Bu noktada partinin Türk Kadını'nı Tanıtma ve Geliştirme Vakfı, ilk kadın hareketi olarak değerlendirilebilir. Türk Kadını'nı Tanıtma ve Geliştirme Vakfı, aile içindeki erkek hakimiyetini tartışmaya açmadan, kadınların farklı problemlerine odaklanmıştır. Resmi nikahla aile içi güvence temini, sağlık, eğitim gibi konularda faaliyet gösteren kuruluş, pek çok sağ siyasal partinin savunduğu biçimde kadının kamu hayatına dahil olmasını ilk olarak sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu kuruluş, bilhassa sağlık konuları ve resmi nikahın kısırdırılması meselelerinde başarılı sonuçlar elde etmiş ve Türkiye'nin birçok bölgesine dağılmıştır (Ayata, 1998: 237-249; Kahveci, 2019: 5). Söz konusu dönemde kadın haklarına ilişkin faaliyetler gerçekleştirilse de bugün tüm bunların kâfi olduğu söylenememektedir. Bu bağlamda, gazetelerde en sık ele alınan kadın meseleleri arasında kadınların siyasal haklarının kullanımı ve elde etmesi noktasında karşılaştığı problemler ile bu problemlere ilişkin tavsiyeler yer almıştır. Ne yazık ki kadınlara tanınan siyasal haklar mükâfat olarak değerlendirilmiş fakat bu hakların uygulanması sırasında problemlerin yaşandığına ve bu problemlerin aslına, yani neden ortaya çıktığına ise yeterince değinilmemiştir (Emiroğlu, 2022: 218-2019).

3.4 Doğru Yol Partisi ve Kadın

Doksanlar, devlet içindeki yasadışı oluşumların ifşa edildiği, Güneydoğu bölgesinde arbedelerin sürdüğü ve arka arkaya kurulan değişken hükümetlerin damga vurduğu bir dönem olması sebebiyle toplumun siyasete karşı olan ilgisinin ve güveninin kırıldığı bir süreç olmuştur. Ancak bu yıllar, kadın hakları bakımından mühim kurumsal ilerlemelerin yaşandığı bir süreçle de dikkatleri üzerine çekmiştir. Birleşmiş Milletler'in öncülüğünde, kadınların statüsünü iyileştirmeye yönelik mekanizmaların oluşturulması hedeflenmiş; bu çerçevede Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı ve Aile Araştırma Kurumu ve KSGM gibi yapıların temelleri atılmıştır. Bu bağlamda 1990'lar, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından resmi düzeyde dönüşümlerin kaynağını temsil ederek tarihsel bir dönüm noktası olarak öne çıkmıştır (Terzi, 2015: 156-157).

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimlerde ANAP'ın yenilgisinin ardından, Süleyman Demirel liderliğinde kurulan DYP ile SHP koalisyon hükümeti, 20 Kasım 1991'den 25 Haziran 1993'e kadar iktidarda kalmıştır. Bu dönemde, 25 Kasım 1991 tarihinde TBMM'ye sunulan 49. Hükümet Programı'nda, kadın meseleleri daha kapsamlı bir perspektifle ele alınmıştır. İlk kez, hükümet dışı sivil toplum kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin çalışmaları temel alınarak kadın odaklı politikalar geliştirilmesi gerektiği vurgulanmış; bu süreçte bu kurumlar arasında iş birliği ve koordinasyon sağlanmasının önemine dikkat çekilmiştir. Bu yaklaşımlar, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda dönemin hükümet politikalarında önemli bir yenilik ve dönüşümün işaretini de taşımıştır. Ayrıca, kadınlara yönelik ayrımcılığın engellenmesi meselesi ilk kez hükümet programında merkezî bir yere sahip olmuş ve bu hedefin, Uluslararası gelişmelerle bağlantısı aşağıdaki ifadelerle güçlendirilmiştir: (Arslan, 2017: 422). ILO, OECD, AGİT ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlar ile Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve Türkiye'nin de taraf olduğu "CEDAW" başta olmak üzere bu kuruluşların kadın haklarına ilişkin beyanları ve tavsiyeleri yönünde, ülkenin iç yönetmeliklerinde gerekli planlamaların hayata geçirilmesi hedefleri arasında yer alacağı ayıca, Türkiye'nin bu sözleşmelere koyduğu çekincelerin kaldırılması için kapsamlı eylemler yürütüleceği DYP ile SHP koalisyon hükümeti programında ifade edilmiştir (TBMMTD, 1991: 132). Diğer taraftan sivil toplum kuruluşları, yerel idareler ve hükümet arasında oluşturulan senkronizasyon ve birliktelik dikkate alınacağı, kadın haklarına yönelik kapsamlı düzenlemeler geliştirileceği de belirtilmiştir. Bu iş birlikleri

ve düzenlemeler, kadınların kamusal hayata daha etkin bir şekilde katılmalarını sağlamak amacıyla önemli bir adımı teşkil etmiş ve kadınların toplumsal yaşamın her alanında eşit haklara sahip olmaları, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumun genel refahı açısından da büyük bir önem taşımıştır. Bu noktada kadınlara yönelik politikaların, farklı paydaşların katkılarıyla şekillendirilmesi, daha etkili ve sürdürülebilir bir toplumsal değişim oluşturulması açısından önem arz etmiştir (TBMMTD, 1991: 132). Ayrıca yayınlanan hükümet programı içerisinde kadınları ilgilendiren şu ibarelere de yer verilmiştir; aile planlaması ve sağlık eğitimi gibi uygulamalar, kadınların bilinçli kararlar alabilmelerine, kendi bedenlerini ve ailelerini daha sağlıklı bir şekilde yönetebilmelerine olanak tanımıştır. Bu yüzden aile planlaması, sağlık eğitimi, çevre sağlığı ve sosyalleştirme programı kapsamında bir araya getirilen ana-çocuk sağlığı gibi esaslı ve önleyici sağlık hizmetlerinin ülke genelinde daha geniş bir şekilde sunulması hedeflenmiştir. Koruyucu sağlık hizmetleri içerisinde en mühim nitelik taşıyan aile planlaması hizmetlerinin, ülke genelinde sağlık sisteminin her seviyesinde genişletileceği de söz konusu ibareler arasında yer almıştır (TBMMTD, 1991: 131-132). Aynı hükümet programında kadınların çalışma hayatı ile ilgili şu cümlelere rastlanmıştır; erkek çalışanların 25 görev yılını, kadın çalışanların ise 20 görev yılını tamamlamaları halinde, isteyenlere emeklilik hakkı tanınacak ve yaş şartı da aranmayacaktır (TBMMTD, 1991: 123). Bu adım iş gücüne katılan kadın bireylerin emekliliğe geçişlerini daha esnek hale getirerek kadınları çalışma hayatına katılımlarını teşvik etmiş ve kadınlar için pozitif ayrımcılık niteliği göstermiştir.

Turgut Özal'ın vefatının ardından, Başbakan Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, 50. hükümet olarak Tansu Çiller hükümeti ve SHP koalisyonu dönemi başlamıştır. Bu dönemde yayımlanan hükümet programında kariyer eğitimi ve eğitim seviyelerinin artırılması bakımından fırsatlardan istifade edilmesi ve tarım dışı iş gücü genişletileceği, ifadeler arasında yer almıştır. Bilhassa, hayata geçirilecek destek uygulamaları sayesinde, kadınların kendi işlerini kurma ve işletme olanakları artırılabileceği böylelikle de kadınların yönetim süreçlerine daha işlevsel bir şekilde katılabilmeleri için yeni stratejiler oluşturulacak ve istihdamın da güçleneceği dile getirilmiştir (TBMMTD, 1993: 390). Bu noktada kadınlar için ekonomik hayata katılım desteklenmiş ve liderlik rollerinde etkinliği artırılmış, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda önemli adımlar atılacağı ön görülmüştür. Yine aynı programda, hızla

değişen ve gelişen dünyada en fazla tesir altında kalan yapılardan olan ailenin, demokrasinin en küçük birimi ve toplumun temel yapı taşı olduğu belirtilmiştir. Aile kurumunun güçlendirileceği ve muhafaza edileceği ifade edilirken aynı zamanda devletin aileyi titizlikle koruması ve desteklemesi zaruri görülen önemli bir alan olarak ön plana çıkarılmıştır. Bu doğrultuda, aile kurumunda meydana gelen dönüşümleri, bu dönüşümlerden ortaya çıkan problemleri ve bu problemlere ilişkin çözüm önerilerini belirlemeye yönelik kapsamlı çalışmalar en kısa sürede tamamlanarak, neticelendirileceği söylemler arasında yer almıştır (TBMMTD, 1993: 390).

DYP'nin 1995 seçimlerindeki kampanya çalışmalarında ise bilhassa gençlik kolları ve kadın kolları aktif bir şekilde öne çıkarılmıştır. Seçmenlere ulaşmak amacıyla kadın kolları, çay toplantıları, çeşitli kermes etkinlikleri ve ev buluşmaları organize edilmiştir. Öte yandan, gençlik kolları da dinamik bir yaklaşım sergileyerek paneller ve konserler düzenlenmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 24) Bu iki grubun yoğun ve hedefe yönelik çabaları, kadınların siyasetteki rolü ve konumunu sorgulamadan ziyade partinin seçim kampanyasının önemli yapı taşlarından birini oluşturmuştur. Aynı yıl içerisinde Çiller liderliğinde kurulan DYP Azınlık Hükümeti (5 Ekim 1995), 10 Ekim 1995'te 51. Hükümet Programı'nı parlamentoya sunmuştur. Ancak bu programda, kadınlara veya kadın haklarına yönelik herhangi bir ifade, plan ya da politika önerisine yer verilmemiştir. Kadınların toplumsal hakları açısından belirgin bir eksikliğin gözlemlendiği bu program, o dönemde kadın meselelerine dair beklentilere yanıt verememiştir. Bunun yanı sıra, II. Çiller Hükümeti Meclis'ten güvenoyu almayı başaramamış ve siyasi süreç içerisinde beklenen desteği elde edememiştir (TBMMTD, 1995: 393-410). Daha sonra Çiller liderliğinde CHP ile kurulan 52. koalisyon hükümeti döneminde, sanatkâr ve esnaf kesiminin yanı sıra, ülkenin ekonomik büyümesinde önemli bir rol teşkil eden girişimciler de desteklenmeye devam edileceği hükümet programında ifade edilmiştir. Özellikle "Kadın Girişimci Kredileri" ve "Genç Girişimci" gibi özel kredi programları aracılığıyla bu kesimlerin ekonomik faaliyetlerine katkı sağlanmıştır. 1995 yılında, bu kredilerin limitleri artırılarak daha fazla girişimcinin faydalanması mümkün kılınmaya çalışılmıştır. Ayrıca, kredi işlemlerinin kullanımının yaygınlaştırılması ve kolaylaştırılması için etkin adımlar atılacağı ifade edilmiştir. Böylelikle kadınların ekonomik istihdamının artırılması yönünde yeterli seviyede politikalar gerçekleştirilmiş olmasa da birtakım adımlar atıldığı görülmüştür

(TBMMTD, 1995: 434) Tüm bunlarla birlikte programda aynı hassasiyetle, kamu görevlileri, Bağ-Kur, SSK ve Emekli Sandığı çatısı altında bulunan tüm emekliler ile onların yetim ve dullarını daha iyi imkan ve haklara ulaştırma azminin devam edeceği belirtilmiştir. Bu bağlamda, kadınların doğrudan değil de dolaylı ifadelerle yani "dul" tanımlaması altında kendine yer bulmuştur (TBMMTD, 1995: 433-434). Benzer şekilde maliyet artışlarına karşı satın alma gücü düşen gruplara; ihtiyaç sahibi yaşlılara emeklilere, çalışanlara, üreticilere, yetim ve dullara yönelik destek sağlamak hükümetin esaslı planlarını meydana getirdiği belirtilmiştir. Bu durumda kadınlar, dul ve yetim olarak tanımlanan grupta, daha fazla ekonomik zorlukla karşılaşan bir kesim olarak görülüp dolaylı yoldan söylemlere dahil olmuştur (TBMMTD, 1995: 433-434).

1996'lı yılında, ANAP-DYP koalisyonunun Mesut Yılmaz başkanlığında kurduğu hükümetin Meclis'te sunulan programında ise kadınlarla ilgili şu ifadeler yer almıştır: Genel eğitim, toplumun çoğuna, bilhassa da kadınların iş ve zanaatkarlıklarını iyileştirmeleri ile üretim sürecine daha aktif bir şekilde katılımları için tekrardan yapılandırılacaktır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 7215). Bu düzenleme ile kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları ve toplumsal hayatta daha güçlü bir yer edinmeleri hedeflenmiştir. Eğitimdeki bu dönüşümün, kadınların iş gücüne katılımını ve üretkenliklerini artıracığı planlanmış aynı zamanda toplumun ekonomik gelişimine de katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Diğer taraftan hükümet olarak yalnızca merkezi plan ve programlara bağlı kalmayıp, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları (vakıf ve dernekler) ile iş birliği içinde çalışılması gerekli görüleceği belirtilmiştir. Bilhassa engelli bireyler, yaşlılar, kimsesizler, muhafaza edilmeye muhtaç çocukları aile dışına itilmiş kadın ve çocuklar için geliştirilecek sosyal hizmet politikalarında bu düşünce temel ilke olarak benimseneceği ifade edilmiştir. Aynı zamanda aile, kadın, çocuk ve gençlik sosyal uygulamalarının merkezinde insanın kendisi yer aldığını, temel hedeflerinin insan huzurunu sağlamak olduğu dile getirilirken ailenin sağlamlaştırılması, devletin ve toplumun güçlendirilmesinin yollarından biri olduğu söylenmiş böylelikle kadınların sadece belirli konularda ele alındığı görülmüştür (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 7218). 1946'dan 21. yüzyıla kadar, II. Demokrasi Programı kapsamında da mal birliği kanunu revize edilerek, kadının ekonomik bağımsızlığı ve güvenliği attırılacağı aynı zamanda kadınlara yönelik hizmet sağlayan sivil toplum kuruluşlarına tam katkı sunulacağı dile getirilmiştir. Bununla beraber kadınlara

eğitimsel, ekonomik ve mali açıdan güçlendirilmesi amacıyla elle tutulur ve sonuç odaklı planlar oluşturacağı da program kapsamına eklenerek sunulmuştur (1946'dan 21. Yüzyıla II. Demokrasi Programı) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/7e3fc1f6-7efb-46cb-9f1a-1b9586cc65a3> (27.03.2025).

Partinin "Kadınlarla İttifakım, Yeter Hak Kadınların!" başlıklı propaganda belgelerinde ise kadınlara yönelik genel politikalar daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır; Üniversitelerde bulunan kadın çalışma merkezleri, kadın kuruluşları ve sivil toplum örgütleri sağlamlaştırılacağı dile getirilmiştir. Bununla beraber kadınların aile finansmanına destek sağlamaları ve mali yönden özerk olmaları amacıyla gerçekçi girişimler oluşturulacağı böylelikle kendi işini kurmayı hedefleyen kadın girişimcilere finansal destek tedarik edileceği söylenmiştir. Diğer taraftan da çocuk bakımına yönelik lüzumlu mevzuat değişikliği yapılacak ve destek mekanizmaları oluşturulacak, böylelikle kadınların iş ve aile hayatında istikrar sağlaması olanaklı bir hale geleceği söylemler arasında yer almıştır (Demir, 2002: 106-110).

DYP ve RP arasında oluşturulan koalisyon hükümetinin parlamento sunduğu Hükümet Programında kadınlar çoğunlukla aile kurumu üzerinden programa dahil olmuştur. Programda; kadın aile içerisinde huzurun sağlanmasında kocasıyla birlikte eşdeğer yükümlülükler sahip olmasıyla beraber toplumun esas yapısı olan ailenin en önemli rehberi ve eğitici konumunda olduğu belirtilmiştir. Toplum içerisindeki konumun oluşmasında payı olan kötü şartların bertaraf edilmesine yönelik düzenlemelere öncelik verileceği ve bilhassa kadınların istihdam, eğitim, sağlık olanakları arttırılacağı söylenmiş aynı zamanda toplumsal konumunun yükseltilmesi için lüzumlu adımlar atılacağı ifadeler arasında yer almıştır. (TBMMTD, 1996: 537). Akabinde çocuk ve anne sağlığının öncelikli konular arasında yer alacağı ifade edilirken bir önceki maddede belirtildiği gibi kadının aile içerisinde kocasıyla birlikte eşdeğer yükümlülükler sahip olduğu ve toplumun en temel yapı taşı olan ailenin en önemli eğitici olduğu tekrar olarak dile getirilmiştir. (TBMMTD, 1996: 537). Burada da görüldüğü gibi kadın "aile" kavramı üzerinden güçlü bir şekilde vurgulanmış doğrudan kadın ve kadın meselelerine değinilmemiştir. Ayrıca, DYP'nin bir önceki koalisyon hükümetleri programlarında olduğu gibi bu programda da genel eğitimin yaygınlaştırılacağı ve bilhassa kadınların zanaatkarlıklarının iyileştirilmesi yönünde çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir (TBMMTD, 1996: 535). Yine aynı programda

kadınlar için ilgi ve uzmanlık alanlarında çalışma hayatına katılımlarını destekleyecek projelerin hayata geçirilmesi için bir kurumun oluşturulacağı, aynı zamanda anne ve çocuk sağlığının dikkate alınacağı ile aile, kadın ve gençliğe yönelik problemlerde lüzumlu hassasiyetin gösterileceği söylenmiştir (TBMMTD, 1996: 537).

DYP iktidara geldiği dönem, özellikle 1990'lı yıllar, Türkiye siyasetinde hem çalkantılı hem de dönüşüm sürecinin yaşandığı bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde kadın ve siyaset ilişkisine baktığımızda birkaç önemli noktaya dikkat çekmek gereklidir: DYP'nin en dikkat çekici figürlerinden biri olan Tansu Çiller, 1993 yılında Türkiye'nin ilk ve şu ana kadar tek kadın başbakanı olmuş ve bu olay, Türkiye siyasetinde kadınların temsili açısından tarihi bir dönüm özelliği taşımıştır. Kadınların siyasette daha görünür hale gelmesinin önünü açtığı düşünülse de bu görünürlük yapısal bir dönüşümden çok bireysel başarıya dayanmıştır. Ayata bir çalışmasında bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir; CHP'nin kadına seçilme ve oy kullanma hakkı vererek meydana getirdiği dönüşümün eşdeğerini, DYP de genel başkanlığına bir kadın seçerek yapmıştır. Fakat şunu da ifade etmek elzemdir ki bir kadının yönetimin üst kademesine getirilmesi, kadının sadece temsili olarak yer aldığı bir model niteliği de taşımıştır. Diğer taraftan zaten Çiller'in başbakanlık görevine getirilmesi, siyaset ve kadın bağlantısı arasında çeşitli etkiler yaratmıştır. Şehirli ANAP'ın aksine, kırsal bölgelerin destekçisi görüntüsünden kaçınan DYP, bu durumdan kurtulmanın bir yöntemi olarak Çiller'i genel başkan yaparak elde etmiştir. Çiller'in birçok konuda erkekçe davranışlarıyla ve kadın meselesine karşı kayıtsızlığı hayal kırıklığına sebep olurken bir yandan da bir rol model olarak pek çok genç kadını politikaya teşvik etmiştir. Ayrıca, DYP üzerinden 1995 yılında parlamentoya giren 13 kadın vekilin varlığı, sağ bir partide ilk kez uygulanan kota uygulamasının az da olsa geniş etkiler yaratabileceğini göz önüne sermiştir. Fakat tüm bunlara rağmen, kadın oylarının, erkek oylarının geride bıraktığı bir seçim atmosferinde, DYP ve Çiller kadına ilişkin strateji üretimi hususunda giderek daha kayıtsız bir tutum sergilemiştir (Ayata, 1998: 237-249). Bu dönemde, Çiller'in varlığına rağmen, TBMM'deki kadın milletvekili oranı oldukça düşük seyretmiş ve kadınlar karar alma mekanizmalarına katılımı sınırlı olarak devam etmiştir. Yani kadın liderliğin sembolik etkisi olsa da yapısal değişim yetersiz kalmıştır. Diğer bir nokta DYP'nin muhafazakâr-merkez sağ bir parti olması, kadın sorunlarına yaklaşımında geleneksel değerlere daha yakın bir tutum

sergilemesine neden olmuştur. Kadın hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konular, parti politikalarında öncelikli gündem maddeleri arasında yer almamıştır. İlk zamanlar kadınlarla ilgili sorunlara ve kadın haklarına en muhafazakar olarak yaklaşan parti DYP olarak görülmüştür. Hatta "Doğru Yol Gönüllüleri" adı altında önceki kadın kollarına benzer bir yapılanma oluşturmuştur. Ancak bu çaba beklenen etkinliği sağlayamamış kadının geleneksel rolünün muhafaza edilmesine büyük bir dikkatle yaklaşan muhafazakar bir parti konumunda olan DYP dahi, doksanlı yıllarda kadının politikaya katılımını teşvik etme gayreti dışına çıkamamıştır (Ayata, 1998: 237-249). Bunların yanı sıra Partinin "Kadınlarla İttifakım, Yeter Hak Kadınların!" başlıklı propaganda belgelerinde, kadın-siyaset ilişkisine ilişkin birtakım politikalarda iyileştirme yapılacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda kadınlara yönelik fırsat eşitliği ve özel önlemler politikaları geliştirileceği bu yöntem sayesinde de yerel yönetimlerde, kamu idarelerinde ve siyasette daha fazla temsil edilebilme imkanı bulacakları yapılacak olan iyileştirmeler içerisinde yer almıştır. Diğer taraftan da pozitif ayrımcılık kapmasına girebilecek düzenlemelere parti tüzüğü'nün 17. maddesinde yer verilmiştir. Bu düzenlemeler doğrultusunda, parti yapısında yer almak isteyen bireyler için en az %10 temsil hakkı tanınmıştır. İlgili madde şu şekildedir: "Partinin isteğe bağlı veya gerekli tüm organlarında, en az %10 oranında kadın ve erkek olarak her iki cinsiyetten de üye olması gereklidir". Akabinde "DYP Kadın Kolları Yönetmeliği" tüzüğü'nün 17. fıkrası esas alınarak yürürlüğe konulmuştur. Bu tüzük, kadın kollarının çalışma prensiplerini detaylı bir şekilde belirlemiş ve 17 fıkralık bir liste ile kadın kollarının hedeflerini sıralamıştır; Bu çerçevede, DYP'nin gayesini etkin bir şekilde aktarabilecek hitabet gücü yüksek kadın konuşmacılar yetiştirmek temel hedeflerden biri haline gelmiştir. Aynı zamanda dünya ile yarışacak enformasyona ve yeteneğe kuşanmış, kendine inancı güçlü, küresel gelişmelere uyum sağlayarak kendini sürekli yenileyen, hedefi net olan, iş ve aile yaşamı arasındaki dengeyi kurabilen ancak kendi kültürel ve ahlaki normlarından ödün vermeyen 21. yüzyıla hazır ve geleceğin inşasında etkin rol oynayabilecek kadınları siyasete kazandırmak amaçlardan biri olarak belirlenmiştir. Tüm bunlarla beraber kadın kollarının sorumlulukları arasında, DYP'li kadınlar arasında fuarlar, sosyal etkinlikler organize etmek, açık oturumlar, paneller, konferanslar, toplantılar vb. düzenlemek gibi etkinlikler ile yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek de yer almıştır. Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarıyla görüşerek iş birliği imkanları

geliştirmek, dergi, bröşür ve gazeteler yayımlamak, araştırmalar yapmak gibi büyük bir faaliyet yelpazesi de bulunmaktadır (Demir, 2002: 106-110). Son olarak DYP döneminde kadınların siyasal hayata daha etkin katılımını sağlamak amacıyla iki planlama geliştirmiştir. Bu planlamalardan ilki, KASİP olarak adlandırılmış olup, kadınların toplumsal ve siyasi alandaki rolünü güçlendirmeyi hedeflemiştir. İkinci planlama ise, AKSEP adıyla hayata geçirilmiş ve kadınlara siyaset alanında gerekli bilgi, beceri ve donanımı kazandırmayı amaçlamıştır (Demir, 2002: 106-110). Özetlemek gerekirse kadın liderlik (Tansu Çiller) sayesinde sembolik bir kazanım yaşamı; fakat kadınların siyasette niceliksel ve niteliksel temsili sınırlı kalmıştır. Partinin muhafazakâr yapısı, kadın sorunlarını ikincil plana itmiş ve siyasi sistemde güçlü yapısal değişiklikler yapılmadığı için, kadının siyasette kalıcı ve güçlü varlığı sağlanamamıştır. Aynı zamanda Çiller hem politikada güç kullanım şekli hem de genel başkanlık görevi bakımından son derece çelişkili bir karakter özelliği göstermiştir. Bu çelişki de kadının politikadaki rolü ve konumu ile ilgili çeşitli meselelere dayanmıştır. Bu durumda iki kısım mühim bir özellik göstermiştir. İlk olarak, Çiller'in başbakanlık döneminin, fazlasıyla kadın ve genç kızı politikaya katılmaya ve erk kullanmaya teşvik ettiği açık bir şekilde net olmuştur. Pek çok kadın kendisinin ardından belirgin bir şekilde politikaya adım atma isteğini dile getirmiştir. Diğer taraftan ise kadınlar ile Çiller'in bütünleşme endişesi diğer siyasi partilerin kadına ilişkin program ve politika oluşturmalarına, kadın modelini sorgulamasına sebebiyet vermiştir. Bu yüzden, 1990'ların sonrasında kadınlar, partiler için yalnızca oy kazanılmaya çalışılan bir grup olmuş ve bu hedefle de seslenilmesi lüzumlu görülen sadece bir hedef kitle haline gelmiştir (Ayata, 1998: 237-249).

3.5 Adalet ve Kalkınma Partisi ve Kadın

28 Şubat dönemi, Türkiye'de bir kırılma ve değişim evresi olmuştur. Bu ideolojik ve stratejik farklılaşma, nihayetinde Ak Parti'nin doğuşuna giden yolu açmış; AK Parti, bu yeni zeminde kendisini konumlandırmıştır (Tür ve Çıtak, 2009: 614). Dolayısıyla AK Parti, siyasi sahnede yeni bir aktör olarak çıktığında, kendi öğreti çerçevesini ve politik duruşunu net bir biçimde ortaya koyma arayışına girerek Milli Görüş düşüncesiyle olan ilişkisine bilinçli bir uzaklık belirleme mecburiyetinde kalmıştır (Doğanay, 2007: 68). Parti bu noktada siyasal vizyonunu oluştururken, Türkiye'nin tarihsel birikiminden ve

toplumsal hafızasından beslenen bir fikir çizgisini temel almayı amaçlamıştır. Parti, yerli ve milli değerlerle beraber bu değerleri çağdaş dünyada kabul gören evrensel normlarla uyumlu hale getirerek yeni bir muhafazakâr siyaset anlayışı inşa etmeye yönelmiştir (Akdoğan, 2003: 6). Kuruluşunda da temel insan haklarına, demokratik ilkelere ve hukukun üstünlüğüne dikkat çekerek, merkez sağ bir siyaset anlayışını benimsemiştir (Kurtulan, 2023: 13). Parti iktidara gelirken iki esas noktayı öne çıkarmıştır; İlk olarak Siyasal İslamın mirasını taşıdığını kabul etmekle kök saldıgı Milli Görüş Hareketi'nden ayrıştığını vurgulamış, daha sonra benimsediği siyasi anlayışın geleneksel politik İslam çizgisinden farklı olduğunu belirterek, liberal demokratik değerleri esas aldığını iddia etmiştir (Çoşar ve Yeğenoğlu, 2011: 555). Başka bir ifadeyle AK Parti, inşasından beri kendisini Milli Görüş hareketinin bir uzantısı olarak değil, aksine bir dönüşümün temsilcisi olarak tasvir etmiştir. Parti, geleneksel İslamcı çizgiden farklılaştığını bilhassa belirtmiş; bu ayrımı sadece genel siyaset anlayışında değil, kadın meselelerinde de çoğunlukla devam ettirmiştir (Tür ve Çıtak, 2009: 614).

2002 yılında yayımlanan parti programında kadınların kamusal hayata katılımının teşvik edilmesi amacıyla elzem tüm önlemlerin alınacağı ve adımların atılacağı söylemler arasında yer almıştır. Hatta yerel yönetimlerin, kadınların karşılaştığı sorunlarla ilgili çözüm odaklı faaliyetler yapmaları özendirileceğine dikkat çekilmiş ve kadınlarla ilgili Sivil Toplum Örgütleri'ne, vakıflara ve derneklere katkıda bulunacağı aynı zamanda da kadın haklarına dair kanuni düzenlemeler yapılırken bu kuruluşlarla koordinasyon gerçekleştirileceği dile getirilmiştir (Ak Parti Programı, 2002: 88). Diğer taraftan ise kadınların kamusal hayatta dahil olmaları yönünde özendirilmesi ve siyasette daha aktif katılımlarının sağlanması amacıyla kadınlara yönelik farklı politikaların öngörüleceği parti programında aktarılırken, kadınların halk arasında eşitsiz konumu ile bilhassa kamusal alan ve aile içindeki eşitsiz konumundan bahsedilmemiştir. Kadınlara ilişkin gerçekleştirilen analizlerde toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü ve patriyarka düşünce tarzının izleri yansımakta, kadın-erkek eşitliği kavramı göz ardı edilmektedir. Bu yaklaşımıyla AK Parti, var olan eşitsizliği muhafaza eden ve tekrardan üreten bir tutum sergileyerek, liberal demokrasi anlayışının temel ilkelerinden biri olan bireylerin doğal eşitliği prensibine ters düşerek, bu anlayıştan sapmaktadır (Kahraman ve Evre, 2008: 70). Parti programlarında kadınlara özel alanda "anne" ve "eş" rolleri üzerinden de dikkat çekmiştir. Bu söylem, kamusal alanda "çalışan

kadın" tasvirini tamamen dışlamasa da kadını geleneksel görevleri üzerinden değerlendiren bir nitelik taşıdığı da görülmektedir (Terkan, 2013: 126). Örneğin; 2002 yılında yayımlanan parti programında kadınların toplumun yalnızca yarım bölümünü oluşturmalarından ziyade ilk olarak sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi ile birey olarak toplumda etkin bir rol üstlenmelerinin hayati öneme sahip olduğu dile getirilirken aynı zamanda bu durumun yıllarca göz ardı edilmesinin bir neticesi olduğundan bahsedilmiştir. Akabinde göz ardı edilen her meselenin çözülmesi, partinin öncelikli meselelerinden biri olarak vurgulanmıştır (Ak Parti Programı, 2002: 87). Bu şekilde bir yaklaşım, aslında partinin kadını özel ve kamusal alanlarda nasıl bir konumda görmeyi tercih ettiğini de açıkça ortaya koymaktadır (Terkan, 2013: 126). Bunların yanı sıra Tür ve Çıtak (2009: 625) da bir çalışmada AK Parti'li kadınların daha ahlaklı bir toplumda yaşam sürdürmenin elzem olduğunun altını çizdiğini, bu hususta da İslam dininin referans olarak alınmasının zaruri olduğundan bahsetmektedir. O kişilere göre İslam dininin ahlaklı toplum ve bireylerin oluşumunu teşvik ettiğini belirtirken, sözü edilen toplumun inşası ve devamlılığı konusunda da kadınların, annelik rolleriyle en önemli görevleri üstlendiklerini ifade etmiştir. Çünkü onlar için kadınlar manevi değerlerin gelecek nesillere aktarılması için ahlaklı nesiller yetiştirilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu durumda AK Parti'nin parti programında kadına dair ifadesi, liberal demokrasi perspektifinden önemli bir anlam taşımaktadır. Zira başlangıçta, AK Parti'nin bu meseledeki ifadeleri kadını özerk bir birey olarak tanıdığı algısını verse de eşitlik vurgusunun tamamen dışlanmış olması, kadının toplumsal görevinin büyük ölçüde geleneksel bir yaklaşımla şekillendirildiğini göstermiştir. Bu durum, kadının bireysel hak ve özgürlükleri yerine, daha çok aile içindeki yerini ve toplumsal normlara uygun rollerini ön planda tutan bir yaklaşımı göz önüne sermiştir (Kahraman ve Evre, 2008: 70)

AK Parti'nin seçim beyannamesi incelendiğinde ise kadınların yalnızca sosyal hayatın bütün bölümlerinde etkin rol almasını değil, aynı zamanda iş gücüne katılımını da Türkiye'nin refah seviyesi ve sürdürülebilir kalkınmasının yükselmesi için vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirdiği görülmektedir. Parti Anayasa'nın 10. ve 90. maddelerinde düzenlemeler yaparak Yeni İş Kanunu'ndaki farklılıklarla, kadın-erkek eşitliğini güçlendiren ve istihdam alanında mühim hukuki adımlar atan kanuni bir çerçeve oluşturduğunu aktarmıştır. Bununla beraber kadın istihdamını ve kadın

girişimciliğini teşvik etmek için çeşitli destek mekanizmalarını devreye aldığını belirterek kadın girişimcilerin ihtiyaç duyduğu eğitim, rehberlik, finansal kaynaklara erişim ve fon desteği gibi hususlarda çalışmalar yürütüldüğünü, onların ekonomik hayatta daha güçlü bir yer edinmelerini hedeflediğini de ifade etmiştir (Ak Parti Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2007: 93-94). Diğer taraftan AK Parti iktidarlarının, genel olarak ekonomik politikalar açısından neoliberal, serbest piyasacı pozisyonuna rağmen kadınlara yönelik en önemli icraatlarından biri bu neoliberal pozisyonla özünde çelişkili nakit transferleri ve sosyal yardım politikaları olmuştur. Ailesinde engelli ya da bakıma muhtaç yaşlısı bulunan, belirli minimum bir gelir seviyesinin altındaki hanelerde bakımı üstlenen kişiye (ki neredeyse bu kadınlardır) asgari ücret düzeyinde bir nakit desteği verilmesi şeklindeki uygulama 2000'li yıllarda ilk kez AK Parti iktidarı tarafından başlatılmıştır. Bu uygulama bir yandan ev içi bakım emeği yükünün ilk kez ulusal politika düzeyinde tanındığını göstermesi açısından önem taşısa da buna yönelik çözüm kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik değil, cinsiyetçi iş bölümünü daha da kurumsallaştırmak yönündedir. Zira nakit transferi politikası, ev içi bakım yüküne kamu sübvansiyonlu hizmetler ile destek vermektense, kadınları ev içi emekleri karşılığında maaşa bağlayarak, emek piyasası dışında, ev içinde emekçiler olarak geleneksel konumlarını resmileştirmektedir (İlkkaracan, 2012: 215). "Eşit değiliz, yaradılıştan farklıyız" diyen Başbakan, şeklindeki ifadeleriyle de kadınları erkeklerden altta gören bir yaklaşım sergileyerek, bu yaklaşımı iktidarın politikası olarak devam ettirmiştir. Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlık, adı değiştirilerek Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na dönüştürülmüş ve kadın-erkek eşitliğini güvence altına almakla sorumlu olan KSGM baştan yapılandırılmıştır. Seçim sonuçları daha açıklanmadan Başbakan, "Biz muhafazakâr demokrat bir partiyiz, aile yapımızı güçlendirmemiz gerekiyor," diyerek kanun hükmünde kararnameyle yeni bakanlıkları hayata geirilmif ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı resmi olarak kurulmuştur (Günel, 2011: 13). Parti programında ise kadınların ocuk ve aile sorumlulukları ile iş yaşamındaki yeri göz önünde bulundurularak, çalışma koşullarında ve sosyal güvenlik sisteminde geliştirmelerin olacağına dikkat çekilmiştir. Fakat programda, "alışan kadın" tasviri; ocuk ve aile yükümlülüklerinin farkında olan, aynı zamanda "anne ve eş" rollerini üstlenen şeklinde yapılmıştır. Ayrıca, kadınları kapsayan ve bu yönde hizmet sunan kamu kurumlarının yeniden yapılandırılacağı "Aile ve Sosyal Hizmetler" başlığı altında

belirtilmiştir (Terkan, 2013: 128). Zira AK Parti 2002 yılı seçim bildirgesiyle, kadının ailede mutluluğu sağlama ve gelecek nesilleri yetiştirme gibi temel rollerine odaklanmış, kadın meselelerine bakış açısını çok önce açıkça ortaya koymuştur (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011: 565). Erdoğan'ın 2004 Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu'nda dile getirdiği; "köktencilikten uzak değişim arzusu", "anlamı göz ardı etmeyen rasyonellik", "yerelliği benimseyen evrensellik" ve "geleneği dışlamayan modernlik" ifadeleriyle de muhafazakâr demokrasinin geleneği mühim bulduğu kadar modern edinimlere de yer veren bir anlayışı içselleştirdiğini ortaya koymuş; böylece AK Parti'nin "çalışan kadın" konusu kadın politikalarının ana gündeminde olmasa da hem geleneksel hem de modern unsurları harmanlayan bu söylem çerçevesinde, "çalışan kadın" kavramı kendine yer bulabilmiştir (Terkan, 2013: 128). Tüm bunlarla beraber 2008 yılında kadın siyasetçiler, bakanların ve milletvekillerinin eşleriyle birlikte "aile" konulu bir görüşme organize edilmiş ve görüşmede bir kadının ailesini dışsal tehditlerden koruyabilmesi için kendi kişisel gelişimine önem vermesi gerektiğini vurgulayan Tayyip Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan, yaptığı açıklama ile aile mutluluğunu sağlamak için kadınların entelektüel ilerlemesinin önemine inandığını belirtmiştir. Bu husus AK Parti'nin kadınları toplumun temel yapı taşlarından biri olan aile yapısının önemli bir parçası olarak gördüğünü yalnızca birey olarak değerlendirmede net bir şekilde göstermiştir (Cansun, 2014: 292). Bunların yanı sıra parti programında -çalışmayan- ev kadınlarının sosyal güvenceden yararlanmasını mümkün kılacak düzenlemeler hayata geçirileceği ifade edilmiştir. Kadınların ev içindeki emeğinin değeri muhafaza edilerek, onların ekonomik hayata daha aktif katılımını sağlayacak yeni istihdam olanakları sağlanacağı aktarılmıştır (Ak Parti Programı, 2002: 89). Yine söz konusu dönemlerde, kadınların evde üretmiş olduğu ürünlerden temin ettikleri kazançlar vergiden istisna tutulmuş (ki önceden bu durum vergilendirilmekteydi) ve yerel yönetimlerin iş birliğiyle, kadınların emeklerinin yansıdığı el işi ürünlerin pazara sunulabilmesi için elzem olan bir takım kolaylık ve altyapılar tedarik edildiği seçim beyannamesinde söylemler arasında yer almıştır (Ak Parti Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2007: 93-94). Öncelerde, ev hanımlarının kendi ürettikleri ürünlerin satışından elde ettikleri kazanç vergilendirilirken, AK Parti döneminde bu gelir türü tamamen vergiden muaf tutulmuştur. Ayrıca, yerel yönetimlerin işbirliğiyle, kadınlarımızın emeklerinin yansıdığı el işi ürünlerin pazara

sunulabilmesi için gerekli ortamlar, altyapı ve kolaylıklar sağlanmıştır (Ak Parti Seçim Beyannamesi, 2007: 93-94) Parti tüm bunlara ek olarak 25 Mayıs 2010 tarihinde yayımlanan Başbakanlık genelgesi doğrultusunda, kadınların ekonomik ve toplumsal hayattaki rollerini güçlendirmek, sosyal yaşamda ve iş dünyasında kadın-erkek eşitliğini tesis etmek hedefiyle Kadın İstihdamı Ulusal İzleme ve Koordinasyon Kurulu'nu kurmuştur. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın önüne geçmek için incelemeler başlatmış bu doğrultuda da sürekli bir izleme ve değerlendirme süreci oluşturduğu beyannamenin içerisindeki ifadeler arasında yer almıştır (Ak Parti Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2011: 92). Ancak Türkiye 2011 ilerleme raporunda kadınların genellikle ücretsiz aile işlerinde, kayıt dışı sektörlerde kötü çalışma koşulları altında çalıştırıldığı ve kadınların özgürce kendi ürünlerini oluşturabileceği fonların zayıf olduğu söylenmiştir. İş gücüyle ilgili hali hazırdaki düzenlemeler toplumsal cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldıracak şekilde yeniden şekillendirilmeli; buna eğitici kurslar da dahil edilmelidir şeklinde belirtilmiştir. İşe alımlarda süregelen bir ayrımcılığın uygulandığına ilişkin bilgiler bulunmakta ve yapılan incelemelerde beyaz yakalı kadınların için işsizliğin bir önceki yıl arttığını vurgulanmış kadın istihdamını yükseltmek amacıyla birtakım adımlar atılsa da bu adımların büyüklüğü ve tesiri fazlasıyla alt düzeylerde kaldığına dikkat çekilmiştir. Sırasıyla %26,6 ve %29,8 oranında kadınların istihdam edilmesinde ve iş gücüne katılmalarında ufak bir yükselme gözlenmekte fakat bu oranların AB standartlarının fazlasıyla altında kaldığı açıkça ortaya konmuştur

<https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/adayliksureci/ilerlemeraporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf> (09.03.2025)

Cumhurbaşkanlığı Genel Seçimleri ve Seçim Beyannamesi'nde ise Memur ve işçi bütün çalışan kadınlara doğum nedeniyle çocuk sayısına göre tam ücretli ve yarı zamanlı çalışmak hakkı sunulmuş ayrıca çocuğun okula başlama aşamasına kadar iki ebeveynin de belirli bir süre çalışma hakkından faydalanabilmesi sağlanmıştır. İşverenlerin çalışan kadınların yerine yaptığı kreş ödemelerini, bu kadınların ücretlerinden kesilen vergiden istisna tutulmasına olanak sağlanarak, aile reisi olma koşulu kaldırılarak kadın çiftçileri için sigorta kapsamına alınması kolaylaştırılmıştır. Bu açıdan kadın istihdamının teşvik edilmesine ilişkin olarak birtakım uygulamalar hayata geçirilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Genel Seçimleri ve Seçim Beyannamesi, 2018:

96-97). Nitekim iş gücünde bir artış yaşanmış olsa da strüktürel güçlüklerle yüzleşildiği 2024 Türkiye raporunda belirtilmiştir. Bir önceki yıl işsizlik oranı %9,4'e gerilerken istihdam oranı %48,3'e yükseldiği söylenmiş ve kadınlar arasındaki işsizlik seviyesinin %12,6'ya gerilerken atıl iş gücü de kadınlarda %31 oranında artış gösterdiği ifade edilmiştir. Çoğunlukla sağlam bir iktisadi ilerlemeye rağmen kadın ve erkek iş gücü oranlarında belirgin bir farklılık söz konusu olduğuna dikkat çekerek; kadınlar için bu oran %31,3 iken erkekler için %65,7'dir raporda yer almıştır. Geleneksel cinsiyet rolleri, yetersiz çocuk bakım olanakları, beceri eksiklikleri ve bazı mesleklerdeki engeller kadınların istihdamda kendilerine yer bulmalarını sınırladığı gözlemlenmiştir. Bu noktada istihdamda var olan cinsiyet eşitsizlikleri birtakım düzenlemelere ve geliştirmelere rağmen bu eşitsizlikler yine de üst bir seviyede olduğu görülmüş ve Türkiye, 2023 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu'nda da bir önceki yıla göre düşüş göstererek 146 ülke arasında 129. sırada kendisine yer bulmuştur. Bakım sorumluluklarını üstlenmeye yönelik cinsiyetçi önyargılar, çocuklar ve yaşlılar için makul maliyetli bakım desteklerinin zayıflığı ve bu konuda istikrarlı bir siyasi destek olmaması kadınlarda istihdam seviyesinin kısıtlanmasına sebebiyet verdiği belirtilmiştir <https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf>

(09.03.2025). Nitekim Türkiye'de, kadın kamusal alanda etkin bir rol üstlenen birey olarak görülmemesinin sebebini hem neoliberal politikalar hem de İslami değerler oluşturmuştur. Aynı zamanda geleneksel normların hâlâ toplumsal yapıda belirleyici olmayı sürdürmesi, sosyal hakların giderek geriye çekilmesi, devletin geleneksel normlara arka çıkmaması ve sosyal yardımlarını kesmesiyle birleşince, kadınların kamusal alandaki varlığı yok olduğu görülmüş bu noktada da kadınların toplumsal varlıklarını, kontrol mekanizmalarını ve yaşam alanlarını sürdürebilmelerinin temel şartı olarak aile, hala referans noktası olarak görülmüştür (Yükselbaba, 2013: 73).

AK Parti'nin parti programında kadınların siyasal hayatına ilişkin olarak ise kadınların partiye katılımı ve politikada aktif bir şekilde faaliyet göstermeleri teşvik edileceği belirtilmiştir (Ak Parti Programı, 2002: 89). Parti programında, kadınların AK Parti'ye katılımının teşvik edilmesini, kadınlar ve politika bağlamında bir parti stratejisi şeklinde ileri sürmek, problemin derinliklerine inmeyi bir yana bırakıp, bu tür politikaların belirli hedeflere ulaşmak amacıyla oluşturulduğunu da yansıtmıştır (Terkan, 2013: 129). Bununla beraber Kadın Kolları, partinin 3 Kasım 2002'de

hükümette söz sahibi olmasından sonra çok vakit geçmeden oluşturulmuş ve politikayla alakası olmayan birçok kadının aktif politikaya katılımını sağlamıştır. Geniş çaplı ve düzenli teşkilatlanması ile kadınlara hem katılım hem de kişisel gelişim açısından kurumsal bir alan sunmuştur. Kadın Kolları'nın yalnızca varlık nedenini seçim dönemlerinde seçim başarısı hedeflemeye ve oy toplamaya değil (Tür ve Çıtak, 2009: 614-618), bu durumun yanı sıra kadınların duygusal zekâsı, yetenekleri, örgütlenme becerisi ve sorumluluk anlayışının siyasete katkı sağlayacağı düşüncesiyle, onların daha etkin görevler üstlenmeleri, yeni çalışmalar tasarlamaları ve kendine olan güvenlerinin artması gibi amaçlara da bağlanmıştır (Özdemir ve Demirkanoglu, 2015: 236-237). Üstelik, iktidar dönemlerinde de kadınların siyasette daha güçlü bir şekilde yer almasını sağlamak ve karar alma mekanizmalarına aktif katılımlarını artırmak amacıyla birtakım mevzuatta değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerin içerisinde en dikkat çekenlerden biri kadın kotası uygulaması olmuştur. Kadın kotası, siyasal partileri kendi aday tablosuna kadınları belirli bir düzeyde dahil etmeyi mecburi kılan bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulama yardımıyla, kadınların karar alma süreçlerine daha etkin şekilde dâhil olmalarının, siyasi kariyerlerinde ilerlemelerinin ve siyasi partilerde daha fazla temsil edilmelerinin önü açılması hedeflenerek uygulamalar içerisine dahil edilmiştir. AK Parti hükümetlerinin kadın kotası uygulamasına ek olarak, mentorluk programları ve liderlik eğitimleri gibi çeşitli fırsatlar sunarak da kadınların siyasi liderlik pozisyonlarına yükselmelerini desteklemiştir. Burada hedeflenen kadınların siyaset sahnesindeki liderlik kabiliyetlerini daha ileri bir seviye taşımalarıyla beraber olgunluk kazanması olmuştur. Aynı zamanda çalıştaylar, konferanslar ve seminerler düzenlenerek kadınların siyasi hayata katılım düzeyinin artması istenmiştir (Kurtulan, 2023: 57-58). Bu noktada 2002 yılında sadece 24 olan kadın milletvekili sayısının 2011 yılında sayının 79'a çıkmasıyla artış gösterdiğini ve kadınların mecliste öncekine göre daha fazla yer aldıkları 2015 yılında yayınlanan seçim beyannamesinde ifade edilmiştir. Ayrıca beyannamede parlamento yapısı altında Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunun oluşturulmasına liderlik edildiği ve bu komisyonu etkin bir biçimde işlevsel hale getirildiği belirtirmiştir (Ak Parti Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2015: 112). Fakat Avrupa Komisyonu'nun hazırlamış olduğu 2011 İlerleme Raporunda bu rakamların yetersiz olduğu belirtilerek kadınların mecliste az yer aldığını ve yapılan araştırmaların kadınların politikaya daha fazla yer almasıyla ilgili büyük bir halk

isteğinin olmasını ortaya çıkarmasına karşılık valilik makamlarında, politikada, kamu yönetiminin üst düzey görevlerinde ve eğitimlerinde temsillerinin çoğunlukla kısıtlı olduğuna da değinilmiştir. Çalışmalar, kadınların politikadaki zayıf katılım oranlarının kadınların ailesinin geleneksel rollerine dayanmadığını ya da yalnızca seçmen tercihleriyle alakalı olmadığını göz önüne sermiştir <https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/adayliksureci/ilerlemeraporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf> (09.03.2025). Yani Türkiye'de kadınların siyasete katılımının komisyon raporlarında görece zayıf ve kendi standartlarına yaklaşmadığının altı çizilmiştir. Tür ve Çıtak ise bu durumu şu şekilde izah etmiştir; siyaset yine de çeşitli görüşlere sahip kadın ve erkekler için, AK Parti'li kadınlar açısından da hala erkek egemen bir etkinlik olarak kabul edilmektedir. Politikanın, "akşam saatleri", "erkeklerin kurallarına göre" ve "erkeklerin alanında" gerçekleştirilmesi kadının politikaya katılımında dev bir bariyer olarak değerlendirilmektedir. Nihayetinde kadınların politikaya atılmalarıyla ailelerine yönelik görevleri nedeniyle daha fazla sorumluluğu üstlenmelerine sebep olmaktadır. Ayrıca erkekler için politikayı bir meslek olarak kabul ederken kadınlar politikayı bir meslek olarak kabul etmemektedir. Dikkat çekilen bir diğer husus ise kadınların politikada söz sahibi olabilmesi için erkeklere kıyasla daha fazla uğraş vermeleri ve daha nitelikli olmalarının istenmesidir. Aynı zamanda erkekler politikacılar için birincil olarak görülmeyen sağlam bir aile yapısı ve iyi bir eğitim düzeyi kadınlar için mecburi bir hale gelmektedir. Bunun yanı sıra, politikanın parasal bir etkinlik olması da kadınların politikaya girmelerini kısıtlayan bir durum olarak görülmektedir (Tür ve Çıtak, 2009: 619). Başka bir ifadeyle toplumsal cinsiyet ve kadın erkek eşitliği kapsamında gerçekleştirilen düzenlemeler, başlangıçta iktidar partisinin mühim bir zaferi olarak görülebilir. Fakat AK Parti'nin bu kapsamdaki ifadeleri ve parti programları incelendiğinde farklı bir tablo belirginleştiği gözlemlenmektedir. Bu tabloda kadın, geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpları içerisinde yorumlanarak yalnızca annelik ve eş rolleri üzerinden ele alınmaktadır. Kadın özerk bir birey olarak kabul edilmediğinden siyasal, toplumsal ve çalışma alanına katılımı da özendirilmemektedir (Yıldırım, 2013: 75)

Cumhurbaşkanlığı Genel Seçimleri ve Seçim Beyannamesi'nde (2018: 94) Kadınların politikada daha etkili yer almasını sağlamak amacıyla mühim adımlar atıldığı belirtilmiştir. Daha önceki beyannamelerde de ifade edildiği gibi meclisteki kadın

milletvekili sayısının 2002 yılında 24, 2015 Kasım seçimlerde ise 81' yükseldiği ifade edilirken aynı zamanda parlamento bünyesinde Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunun hayata geçirilmesine önderlik edildiği vurgulanmıştır. Diğer taraftan kadınların yerel yönetimlerde daha fazla yer alabilmeleri için uğraş verildiği ve 2009 yılında kadın belediye başkanı oranı sadece %0,9 iken bu oran 2014 yılına gelindiğinde üç kat artarak %2,7'ye yükseldiği dile getirilmiştir. Buna ek olarak kadın belediye meclis üyesi yerel seçimlerde 2009 yılında %4,5 olarak görünürken 2014 yılına gelindiğinde bu oran %10,7'ye çıkarak artış gösterdiği ve İslam İş birliği Teşkilatı'nda "Kadın Danışma Konseyi"nin inşa edilmesi ile Türkiye'nin G20 dönem başkanlığı sırasında, Kadın20 (W20) platformunun oluşturulmasına da liderlik edildiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan 2018 yılında yapılan Genel Seçimlerin kadın milletvekili sayısı 104'e ulaşırken, temsil düzeyi de %17,45 seviyesine kadar artış gösterdiği görülmüştür. Yine yukarıda da belirtildiği gibi 2009 yılında kadın belediye başkanı oranı yalnızca %0,9 iken, 2019 yılında %3'e çıkmıştır. Aynı zamanda 2019 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerde kadın belediye meclis üyesi %11,1'e yükselerek kayda değer bir artış göstermiştir (Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar Seçim Beyannamesi, 2023: 106). Türkiye 2024 İlerleme Raporunda da kadınlarla ilgili olarak siyasette, yönetimde ve iş gücünde kadınların payları küçük olmakla beraber zamanla artış gösterdiği ifade edilmiştir. Üstelik örnek olarak 2019 ve Mart 2024 yerel seçimleri gösterilerek kadın temsilde %90'lık yükseliş sağlandığına dikkat çekilmiştir. Fakat bugün mecliste kadınların temsili şimdiye kadar ulaşılan en yüksek düzeye çıkmış olsa da, kadınların siyasetteki varlığı hâlâ istenilen seviyeye ulaşmamış ve temsil eşitsizliği devam ettiği de söylemler arasına eklenmiştir

<https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf>

(09.03.2025).

AK Parti, muhafazakâr ve İslamcı kadınların politikada daha görünür hale gelmesini sağlamış ancak parti içindeki kadınların, söylemi dönüştürme, örgütsel karar mekanizmalarında etkili olma ya da temsil gücünü artırma konusunda da kısıtlı bir rol oynamaya devam etmiştir (Ayata ve Tütüncü, 2008: 384). Partinin kadına politika ve iktisadi alanlarda pasif roller yüklemesi, Türkiye'de kadın meselesi din, gelenek ve modernlik arasında sıkışırken, merkez sağ partiler içerisinde yer alan AK Parti'nin de kadınların siyasal konumuna dair tutumlarında kayda değer bir değişim görülmemiştir.

Bu noktada kadınların politikadaki konumlarına ilişkin geleneksel muhafazakâr anlayışın etkisinin mevcut durumda da süreklilik gösterdiği söylenebilir (Özdemir ve Demirkanoğlu, 2015: 242).

Kısacası AK Parti'nin kadın haklarına dair attığı adımların sınırlı ve yüzeysel kaldığı görülmüştür. Kadın politikalarının kapsamlı bir dönüşüme ulaşmamış, talepler karşısında kısmi adımlar atılıp sonrasında uygulama süreçlerinin göz ardı edildiği eleştirilmiştir. Örneğin: Anayasa'nın 10. maddesi, kadın ve erkek eşitliğini sağlama görevini devlete yüklemektedir; ancak bu ilkenin nasıl hayata geçirileceğine dair somut bir uygulama planı bulunmamaktadır. Meclis'te kurulan Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu ise gözetim ve raporlama işlevlerini nasıl yürüteceğine dair net bir yol haritasına sahip değildir. Yani Anayasa'da yer alan eşitlik ilkesine rağmen somut ve işleyen bir eylem planı oluşturulmamış; kurulan kurumların görevlerini nasıl yerine getireceğine dair net stratejiler geliştirilmemiştir. Kadın haklarına dair siyaset hâlâ günübirlik kararlar ve geçici uzlaşmalar ekseninde ilerlemeye devam etmiştir (Sancar, 2011: 77) Ancak durum ne olursa olsun kadın yönetimleri esnasında kadın siyasetlerine birtakım tenkitler ifade edilmiş olsa da 1934'ten itibaren meclisteki en yüksek kadın katılımı ile kadın seçme ve seçme hakkı seçenekleri AK Parti hükümetleri döneminde gerçekleşmiştir (Çapcıoğlu, 2016: 288).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SEÇİLMİŞ SİYASİ PARTİLERİN KADIN POLİTİKASI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

1950’li yıllar, kadın mücadelesi bakımından hem başlangıcı hem de sonu belirleyici dönüşüm noktalarıyla şekillenen; ancak bu noktaların arasında dikkat çekici bir süreklilik ve tutarlılık barındıran bir dönem özelliği göstermiştir (Saritaş ve Şahin, 2017: 727). Bu yıllarda yapılan seçimler çoğulcu ve bireysel özgürlüklere saygılı bir siyasal iklimde yapılmış ve yapılan seçimler sonucunda da DP, %53,3’lük kısmını elde ederek yönetimde söz sahibi olmuştur. Bu gelişmeyle birlikte Türkiye, çok partili siyasi hayata resmen adım atmıştır. Yeni hükümet beraberinde kritik dönüşümler meydana getirmiş ve bu dönüşümler iktisadi, toplumsal ve politika alanlarında gerçekleşmiştir (Aydın ve Yıldız, 2017: 54). Partinin programları incelendiğinde doğrudan kadını hedef alan özel düzenlemelere yer verilmemiştir. Kadın, çoğunlukla geleneksel roller ve ailenin bir parçası değerlendirilmiştir. DP kadınlara yönelik somut ve kapsayıcı politikalar geliştirme konusunda zayıf kalmış hatta bu dönemde kadın seçmen kitlesi siyasi partiler tarafından büyük ölçüde görmezden gelinmiş; onların talepleri, hak arayışları ya da temsil sorunları gündemin dışında bırakılmıştır. Bu durum, kadınların siyasal alanda edilgen bir konumda bırakıldığını ve demokratikleşme sürecinin cinsiyet temelli eşitlik açısından yüzeysel kaldığını açıkça ortaya koymaktadır (Tokgöz, 1994: 102). Bu noktada DP hazırladığı parti programlarında kadınların karşı karşıya olduğu toplumsal sorunlara dair herhangi bir başlığa ya da özel bir politika önerisine yer verilmediği görülmekte ve DP’nin kadını bireysel bir yurttaş olarak değil, çoğunlukla aile içinde tanımlanan geleneksel rolleriyle ele aldığını ve dolayısıyla cinsiyet temelli bir siyasal vizyon geliştirmedeğini göstermektedir (Terkan, 2013:122). Diğer taraftan ise kadınlar tarafından eşit yurttaşlık, eğitim ve çalışma hayatına katılım gibi birçok talep gündeme getirilmiş fakat bu taleplerin büyük ölçüde egemen ataerkil ifade sınırları içinde ve kadını belirli kalıplara hapseden, dışlayıcı kadınlık tanımları üzerinden dile getirildiği görülmektedir. Kadınların kamusal alanda görünürlük kazanma arzusu, sıklıkla annelik, eşlik ya da ahlaki temsil gibi geleneksel rollerle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Saritaş ve Şahin, 2017: 728). DP’nin iktidarında ortaya çıkan izafi hürriyetçi siyasal iklim, kadınların kamusal alanda daha görünür hâle gelmelerine ve gruplaşma girişimlerinde bulunmalarına belli ölçüde zemin hazırlamıştır. Fakat bu

ortamın, kadın hareketinin kurumsallaşması ya da kitlesel bir etki yaratması açısından yeterince elverişli olduğu söylenemez. Kadınların örgütlü yapılar aracılığıyla seslerini güçlü bir şekilde duyurdukları ya da toplumsal dönüşüm yaratacak düzeyde etkinlik gösterdikleri bir süreçten bahsetmek güçtür. Çünkü kadına yönelik siyasal ilgisizlik ve devlet politikalarının cinsiyet körlüğü, kadınların bu alandaki çabalarının sınırlandırılmasına neden olmuştur (Koçer, 2009: 74). Hatta 1950’li yılların ilerleyen zamanlarında, DP’nin giderek daha baskıcı ve merkezîyetçi bir rejime evrilmesinin ardından kadın hareketinin iktidara karşı tenkidi bir söylem geliştirme ve karşıt bir duruş sergileme potansiyelini büyük ölçüde kaybetmiştir (Sarıtaş ve Şahin, 2017: 729). Ayrıca DP döneminde ataerkil yaşam şeklinin benimseyen kesimler kendilerini rahatlıkla gösterme imkanı bulmuş, bu durum kadınların toplumsal alandaki konumlarını geliştirmeye ilişkin çabaların ve uygulamaların gerilemesine yol açmıştır (Köker, 1988: 167).

Çok partili siyasi düzene geçilmesiyle beraber, özellikle şehir merkezlerinde yaşayan kadınlar için sosyal ve iktisadi alanda daha aktif roller üstlenme sürecini beraberinde getirmiştir. Kadınlar eğitim, istihdam ve sosyal hayatta daha fazla yer edinmeye yönelirken, aynı dönemde yürürlüğe giren bazı yasal düzenlemelerde kadınların iş gücüne katılımını kısıtlayan maddelerin yer alması ise bu ilerlemenin önünde engelleyici bir unsur olarak dikkat çekmiştir. Bu durum, kadınların kamusal alandaki kazanımlarının siyasi iktidarın yaklaşımıyla doğrudan ilişkili olduğunu da gözler önüne sermektedir (Çelik, 2019: 61-63).

DP iktidarı döneminde, kadınların çalışma yaşamındaki koşullarını geliştirmeye yönelik birtakım girişimler de yapılmış, kadın istihdamını destekleyici uygulamalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu girişimler, dönemin sosyo-ekonomik dönüşüm süreci içinde kadın emeğinin üretim sürecine daha etkin şekilde dahil edilmesini amaçlamıştır (Aykanat, 2023: 247). Konuyla ilgili istatistikî veriler incelendiğinde, kadınların ev içi görevleri, özellikle çocuk doğurma ve yetiştirme gibi zaman ve enerji gerektiren görevler, onların iş yaşamında aralıksız ve verimli bir şekilde yer almalarını zorlaştırmıştır. Bu durum, kadınların yoğunlukla istihdam edildikleri alanlarda dahi üst düzey görevlere yükselmelerini engellemiş, dolayısıyla yüksek gelirli pozisyonlarda kadın temsili neredeyse olanaksız hâle gelmiştir. Öte yandan, yürürlükteki yasa ve yönetmeliklerde yer almasına rağmen, 'eşit işe eşit ücret' ilkesinin çoğu zaman göz ardı

edilmesi, kadınların emeklerinin karşılığını tam anlamıyla alamamalarına yol açmıştır. Aynı zamanda yalnızca işletmelerin ve sektörlerin ölçekleri bakımından değil, aynı zamanda cinsiyet temelinde de belirgin ücret farklılıklarının varlığı açıkça görülmektedir (Aydın ve Yıldız, 2017: 56).

1950'lerden sonra demokratik değerlerin edinilmesi kıstaslarında bir değişim yaşanmış, kadınlar daha önce üstlendikleri 'demokrasinin vitrini' olma görevini kaybetmişlerdir. Artık kadınların siyasal sürece dahil olma seviyelerini, yalnızca yasal haklarla değil; kadınların günlük yaşamda sahip oldukları reel konumlar, toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal yapılar ve toplumun gerçek anlamda demokratik değerlerin edinilmesi ile belirlenmeye başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan hukuki reformlar, kadınlara birçok temel hak sağlamış olsa da bu kazanımlar onların aile içerisindeki rollerini, özellikle de erkeklerle olan korelasyonlarındaki güç dengesini yeterince dönüştürememiştir. Kadının kamusal alanda daha aktif olmasını sağlayacak sosyal destek mekanizmalarının eksikliği, onları halen ataerkil aile yapısı çerçevesinde tanımlı bir yaşam sürmeye zorlamış; bu da siyasal katılımlarını sınırlayan temel bir unsur hâline gelmiştir (Tekeli, 1988: 293).

DP'nin üç farklı seçim döneminde de parlamentodaki çoğunluğu elinde bulundurmasına rağmen, kadın parlamenterlerin sayısı erkek parlamenterlerin sayısına kıyasla oldukça sınırlı kalmıştır. Parti programında kadınlara özgü somut ve kapsayıcı bir politika yer almamış; hatta tabandan gelen bazı talepler, kadınların var olan haklarının dahi geri alınmasını gündeme getirmiştir. Özellikle yerel teşkilat toplantılarında kıyafet kurallarının geleneksel değerler doğrultusunda düzenlenmesi, kadınların işgücünden uzaklaşması ve çok eşliliğin yeniden değerlendirilmesi yönündeki öneriler ifade edilmiştir. Buna mukabil parti liderlileri bu talepleri doğrudan uygulamaya koymasa da kadınların toplumsal statülerini güçlendirecek, haklarını genişletecek herhangi bir reform girişiminde de bulunmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, ellili yıllar –ve hatta seksenlere kadar uzanan süreç– kadın hakları bakımından durağan ve sessiz bir dönem olarak nitelendirilmektedir (Aykanat, 2023: 211).

1950'li yılların sonlarına doğru artan siyasal otoriterlik, kadın hareketinin toplumsal eşitsizliklere ve kadın haklarına dair tenkitlerini açıkça ifade etmesini büyük ölçüde engellemiştir. Ancak 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından oluşan görece özgürlük

ortamıyla birlikte, kadınlar daha önce bastırmak zorunda kaldıkları düşüncelerini ve taleplerini çok daha cesur ve doğrudan bir şekilde kamuoyuna yansıtma imkanı bulmuşlardır. Bu dönem, kadın hareketi açısından yalnızca siyasal rejimin değişimiyle değil, aynı zamanda kadının toplumsal konumunun yeniden tartışılmaya açıldığı ve hak arayışlarının daha görünür hâle geldiği bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir (Sarıtaş ve Şahin, 2017: 730). Altmışlı yıllarda Türkiye'nin siyasal tarihinde merkez sağ geleneğin güçlü temsilcilerinden biri olan AP öne çıkmış ve 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında oluşan siyasal boşlukta, DP'nin mirasını devralarak kısa sürede geniş bir toplumsal destek kazanmış; özellikle 1965 genel seçimlerinde aldığı yüzde elliyi aşan oy oranıyla yalnızca iktidarı elde etmekle kalmamış, aynı zamanda 27 Mayıs'ın yarattığı siyasi travmayı da toplum nezdinde büyük ölçüde silmiştir. 1960 ile 1980 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan çalkantılı dönemlerinde, zaman zaman tek başına iktidar sorumluluğunu üstlenmiş olan parti, bu süreçte hem istikrar arayışlarının hem de muhafazakâr değerlerin siyasi platformda temsilcisi olmuştur (Kurt, 2010: 217). Ancak AP'nin bu kritik dönemlerde izlediği politikalar, demokratikleşme, sosyal adalet ve özellikle kadın hakları gibi konularda sınırlı ilerleme kaydedilmesine de neden olmuştur. Zira 1960 Darbesi ile sona eren DP iktidarının sonrasında 1961 Anayasası'yla yeniden demokratik yönetime geçiş hedeflense de bu anayasal reformlar kadınların toplumsal statüsü açısından kayda değer bir dönüşüm yaratmamıştır. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na kıyasla bireysel hürriyetler ve haklar daha kapsamlı biçimde tanımlansa da 1969 yılına dek kurulan koalisyon hükümetlerinin programlarında kadınlara yönelik özel bir politika ya da vizyon yer almamıştır. 1969 Genel Seçimleri sonrası AP öncülüğünde kurulan 31. Hükümet'in programı bakıldığında ise, kadının yalnızca aile içerisindeki sorumluluklarıyla tanımlandığı gözlemlenmektedir. AP'nin bu tutumu, kadınları birey olarak değil, aile kurumu içindeki rollerine indirgemekte ve onların kamusal alandaki varlıklarını göz ardı etmektedir. Bu noktada geleneksel değerleri önceleyen bu perspektif, kadının toplumdaki yerini ikincil bir konumda tutmaya devam etmiştir. Bu bağlamda, kadın politikalarının geliştirilmesinde yalnızca anayasal düzenlemelerin değil, siyasi iradenin yaklaşım biçiminin de belirleyici olduğu açıkça görülmektedir (Arslan, 2017: 415-416). Bu süreçte, ataerkil yapılar artık meşruiyetlerini dini referanslarla sağlamaktan vazgeçmek zorunda kalmış ve bunun sonucunda kendilerini yeniden şekillendirerek

daha yumuşak bir görünüm kazanmışlardır. Ancak bu dönüşüm, ataerkilliğin köklü etkilerinin tamamen sona erdiği anlamına gelmemektedir; aksine, biçim değiştirerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Berktaş, 2004: 17). Altmışların sonlarına kadar kurulan koalisyon hükümetlerinin programlarında kadınlara yönelik herhangi bir politika veya özel bir vurgu yer almamıştır. Ancak 1969 Genel Seçimleri sonrasında yönetimde söz sahibi olan AP ve Süleyman Demirel liderliğinde kurulan ikinci hükümetin programında, kadınları esas olarak aile içindeki rollerine indirgemıştır. Kadınların toplumsal katkıları ve kamusal yaşamdaki yerleri yerine, onların sadece ev içi sorumlulukları ve görevleri ön planda tutulmuştur. Bu yaklaşım, kadınların kamusal alanda etkin bir biçimde temsil edilmesini engellemiş ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden oldukça sınırlı kalmıştır (Terkan, 2013: 122). Akabinde Demirel liderliğinde kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde ilk defa çalışan kadınların karşılaştığı problemler hükümet programına dahil edilmiştir. Ancak bu dönemde, çalışan kadın kimliği çoğunlukla aile içindeki eşlik ve annelik görevlerini de içerecek biçimde tanıtılmış; bu vaziyet, hem geleneksel kadının aile kurumuna tabi, ev içi görevlerini de benimseyen imgesiyle hem de çağdaş, üretime katılan kadın profilinin birlikte kabul gördüğü bir anlayışın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Arslan, 2017: 416). Demirel liderliğinde kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetleri döneminde, Türkiye'de kadınların toplumsal ve ekonomik sorunlarına yönelik ilk kez sınırlı da olsa bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde, çalışan kadınların karşılaştığı zorluklara değinilmiş olması, devlet politikalarında kadına dair meselelerin gündeme alınması açısından önemli bir başlangıç niteliği taşır. Ancak 1980'e kadar devam eden bu hükümetler sürecinde, kadınların hak arayışı, toplumsal cinsiyet eşitliği ya da adalet erişimleri gibi konular, büyük oranda göz ardı edilmiştir. Bu eksiklik, kadın politikalarının o dönemde yüzeysel ve çoğunlukla sembolik düzeyde kaldığını ortaya koymaktadır. 1977 yılında kurulan Ecevit Hükümeti ise, kadın meselelerine daha duyarlı bir yaklaşım sergilemiş ve önceki hükümet dönemlerinde atılan sınırlı adımlara referanslarda bulunmuştur. Ancak asıl kırılma noktası, 43. Cumhuriyet Hükümeti döneminde dul kadınlara ve çocuklarına aylık bağlanması kararıyla yaşanmıştır. 1970'li yıllarda kadına yönelik politikalarda süreklilikten çok kesintili ve dönemsel yaklaşımlar öne çıkmıştır. Kadın sorunlarına yönelik kalıcı çözümler üretilmemiş olsa da bu dönemde atılan ilk adımlar, ilerleyen yıllarda daha kapsamlı kadın politikalarının

oluşmasına zemin hazırlamıştır (Arslan, 2022: 410). Bu dönemde siyasal söylemde ilk defa yer bulan “çalışan kadın” tasviri, sadece dilsel bir yenilikten ibaret değildir; aynı zamanda toplumsal yapıda meydana gelen dönüşümlerin ve kadınların kamusal alanda daha görünür hale gelmeye başlamasının bir yansımasıdır (Yeşiltuna, 2007: 163). 1960–1980 yılları arasındaki dönemde, kadınlara yönelik geliştirilen politikaların tutarlı bir perspektiften yoksun olduğu görülmektedir. Bu süreçte kadının toplum içindeki konumunu dönüştürmeyi amaçlayan kapsamlı stratejilerden ziyade, çoğunlukla onun geleneksel aile yapısı içindeki rollerine vurgu yapan yaklaşımlar öne çıkmıştır (Türk, 2010: 49).

1960’lı yıllarda kadın hareketinin gündemini şekillendiren konular, büyük ölçüde DP’nin olduğu yıllardaki tartışmalarla benzerlik taşısa da toplumsal dönüşümlerin etkisiyle bazı konuların arka planda kaldığı, bazı yeni meselelerin ise öne çıktığı gözlemlenir. Örneğin, DP döneminde kadın hareketinin temel tartışma başlıklarından biri olan çarşafa karşı mücadele, bu dönemde yerini daha karmaşık bir tartışma zeminine bırakmıştır. Kadınların kendi iradeleriyle farklı örtünme şekillerini tercih etmeleri ve bu tercihleri kamusal alanda ileri sürmeleri, bu konuyu artık yalnızca modernleşme söylemi üzerinden değerlendirmenin ötesine taşımıştır. Öte yandan, meslek sahibi olan ve çeşitli alanlarda başarı gösteren kadınların rakamlarındaki yükseliş, bireysel başarı öykülerini zamanla istisna olmaktan çıkararak sıradanlaştırmış; böylece bu başarılar kadın hareketinin öncelikli gündeminden düşmüştür. Bu bağlamda 1960’lar, kadın hareketinin gündeminde çeşitlenmenin yaşandığı, tekil sorunlardan ziyade çok boyutlu eşitsizliklerin tartışıldığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır (Sarıtaş ve Şahin, 2017: 746).

Altmışlı yıllardan seksenlere kadar Türk siyasal yaşamında aktif olarak AP, bu dönemde Türkiye’nin siyasal tarihine damgasını vurmuş önemli aktörlerden biri olmuştur. Merkez sağda konumlanan ve DP’nin devamı olarak görülen AP, bu yirmi yıllık süre zarfında Türkiye, siyasal istikrarsızlıkların, askeri müdahalelerin ve toplumsal dönüşümlerin yoğun olarak yaşandığı bir süreçten geçmiştir. AP’nin bu çalkantılı dönemlerde gerçekleştirdiği beş genel milletvekili seçimi, sadece partinin değil, aynı zamanda Türkiye demokrasisinin gelişim süreci açısından da kritik öneme sahiptir. Bu seçimler, kadınların parlamentoya katılımı açısından da dikkat çekici veriler sunmaktadır (Güngör, 2022: 79) Gençkaya’nın çalışmasında da yer alan tablodaki

veriler incelendiğinde 1950 ile 1960 yılları arasında iktidarda bulunan DP dönemi, Türkiye’de kadınların siyasal temsil açısından sınırlı ilerleme kaydedebildiği bir süreç olduğu söylenebilir. Çünkü bu on yıllık dönemde TBMM’deki kadın milletvekili sayısı oldukça düşük seviyelerde kalmış, en düşük seviyede 3 kadın milletvekiliyle temsil edilen kadınlar, en fazla 8 kişiye ulaşabilmiştir. Bu artış, her ne kadar nicel anlamda bir yükselişi ifade etse de genel tablo değerlendirildiğinde kadınların siyasal karar alma mekanizmalarına yeterince dâhil olamadığı açıkça görülmektedir. 1960 darbesinden 1980’e kadar uzanan, AP’nin de içinde bulunduğu bu yeni siyasal düzende ise kadın temsiline düzenli bir artış yerine, dalgalı bir seyir ve hatta bazı dönemlerde gerileme yaşanmıştır. Kadınların parlamentodaki varlığının bu yıllarda istikrarlı bir şekilde artmaması, siyasal katılımın toplumsal cinsiyet eşitliği açısından hâlâ ciddi engeller barındırdığını göstermektedir (Gençkaya, 2011: 16). Bu yıllar arasında sadece 1965 genel seçimlerinin ardından yönetime gelen AP, parlamentoya sunduğu hükümet programıyla dikkat çekici bir farklılık ortaya koymuştur. O döneme kadar açıklanan hükümet programları arasında, kadınlara yönelik konulara en fazla yer ayıran ve kadın sorunlarını politik gündemine taşıyan program olma özelliğini taşımaktadır. Söz konusu programın sunulduğu TBMM’de ise, kadın milletvekillerinin sayısı 8’e ulaşarak toplam milletvekili sayısının yalnızca %1,78’ini oluşturmuştur. Kadın milletvekillerinin sayısındaki bu sınırlı yükseliş, o yıllardaki siyasi atmosferin ve toplumsal algının bir yansıması olarak okunabilir (Yeşiltuna, 2007: 162). Yine aynı dönemlerde AP gerçekleştirdiği kurumsal bir adımla kadın kollarını resmî olarak örgütleyerek, kadınların partisel faaliyetlerde daha etkin rol almasının önünü açmıştır. Bu gelişme, Türkiye’de kadınların siyasal yaşama katılımı bakımından önemli bir eşik olarak değerlendirilmiştir. Kadın kolları, yalnızca bir seçim desteği aracı olarak değil; aynı zamanda organizasyonlara veya toplantılara katılmak, yurtiçi ve yurtdışındaki kadın kuruluşlarıyla ilişkiler geliştirmek ve parti politikalarını kadınlara ulaştırmak gibi çeşitli görevlerle donatılmıştır. Ancak bu olumlu başlangıç, uzun ömürlü olmamış; 1967 yılında yürürlüğe giren yeni yönetmelikle birlikte kadın kollarının yetki alanı ve faaliyet kapsamı önemli ölçüde daraltılmıştır. Bu süreci DP dönemiyle kıyasladığımızda, AP’nin başlangıçta daha kurumsallaşmış bir kadın politikası geliştirme çabası içinde olduğu görülmektedir. Ancak AP’nin 1967’de attığı geri adım, bu iradenin sürdürülebilir olmadığına işaret eder. DP dönemine oranla AP’nin bir adım ileri gittiği

söylenbilse de bu adımın kalıcılığı sağlanamadığı için dönüşüm süreci yarım kalmıştır (Altındal, 2007: 93-94).

1960 ve 1980'lerde aralarında AP'nin de bulunduğu dönem hükümetlerinin, kadınlara yönelik çeşitli hedef ve vaatleri zaman zaman programlarına dâhil etmiş olsalar da bu politikaların arkasında tutarlı bir vizyonun bulunduğunu söylemek güç görünmektedir. Kadınların eğitimi, iş gücüne katılımı ya da sosyal hakları gibi konular kimi zaman gündeme taşınmış olsa da bu meseleler genellikle yüzeysel biçimde ele alınmış ve bütüncül bir toplumsal dönüşüm perspektifi geliştirilememiştir. Kadını çoğunlukla "anne", "eş" ve "aile bireyi" rollerine indirgemeye devam etmiş; bu roller üzerinden şekillenen geleneksel kadın kimliği yeniden ve yeniden üretilmiştir. Sonuç olarak, 1960-1980 döneminde kadınların karşı karşıya kaldığı yapısal eşitsizlikler siyasetin gündeminde yer bulsa da bu sorunlara yönelik uzun vadeli, derinlikli ve eleştirel bir yaklaşım geliştirilememiştir (Tokgöz, 1994: 103).

12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbe, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal hayatında köklü bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu müdahale sonucunda TBMM feshedilmiş, ülkedeki tüm siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuş ve kapatılmıştır. Yalnızca siyasal yapılar değil; işçi sendikaları, toplumsal örgütlenmeler ve kadın derneklerinin çalışmaları büyük ölçüde engellenmiştir. Devletin ideolojik olarak Türk-İslam sentezi temelinde yeniden düzenlenmesi ise, toplumun her alanına yönelik yeni bir yönelimi beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, askeri rejimin kontrol arzusuna rağmen, "kadın meselesi" görece daha az tehdit unsuru olarak değerlendirilmiş ve bu alanda sınırlı da olsa bir hareket serbestisi tanınmıştır. Kadın hakları, doğrudan iktidarı tehdit eden bir alan olarak görülmediğinden, hak arayışı çerçevesinde kadınların seslerini duyurabilecekleri yeni bir alan açılmıştır. Bu sayede kadın meselesi, 1980'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal ve entelektüel gündemine hızla dahil olmuş; kadınlar, kendi kimlikleri ve hakları üzerinden söz üretmeye başlamıştır. Nitekim 1980'li yıllar, Türkiye'de kadının toplumsal konumunun yeniden tartışmaya açıldığı ve geleneksel rollerin sorgulandığı bir döneme işaret ettiği söylenebilir (Arslan, 2017: 417).

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından geçen üç yıllık otoriter yönetim sürecinden sonra, Türkiye siyasi hayatı 1983 seçimleriyle yeniden sivil yönetime dönmüştür. Bu seçimlerde, siyasi yelpazede yeni bir aktör olarak öne çıkan ANAP,

büyük bir halk desteğiyle iktidara gelmiş ve Turgut Özal liderliğinde 13 Aralık 1983 tarihinde hükümeti kurmuştur. ANAP, kendisini ideolojik olarak dört eğilimi "liberal, muhafazakâr, milliyetçi ve sosyal adaletçi " bünyesinde birleştiren bir siyasi yapı olarak betimlemiştir. Bu çok yönlü ideolojik yaklaşım, parti programında kadınlara dair ifadelerle de yansımıştır. Ancak, bu çok yönlülüğe rağmen partinin kadın politikalarında daha çok geleneksel normlara yaslanan bir tonun hâkim olduğu görülmektedir. Hükümet programında tıpkı AP dönemlerinde olduğu gibi "ana ve çocuk sağlığı" ele alınmıştır. Bu alan, yalnızca doğum sonrasıyla sınırlı kalmayacak şekilde doğum öncesi süreci de kapsayacak biçimde önceki dönemlere kıyasla genişletilmiştir. Bu söylem, kadını daha çok annelik üzerinden tanımlayan geleneksel cinsiyet rollerini yeniden üretmekle birlikte, toplumsal hizmet alanlarında kadınlara yönelik belli başlı iyileştirme hedefleri içerdiğini de göstermektedir. Daha dikkat çekici olan ise, hükümetin kadın istihdamına yönelik dolaylı bir atıfta bulunmuş olmasıdır. Her ne kadar bu vurgu, geleneksel olarak "kadına uygun" görülen iş alanları ve uğraşlar çerçevesinde dile getirilmiş olsa da yine de ilk defa programda kadın istihdamının artırılmasından bahsedilmiş olması önemlidir. 1983-1987 dönemi aynı zamanda kadınların parlamentodaki temsili açısından da dikkat çekici bir kırılma noktası olmuştur. Bu dönemde TBMM’de görev yapan kadın milletvekili sayısında, önceki yıllara yani DP ve AP'nin bulunduğu dönemlere kıyasla belirgin bir artış yaşanmıştır. Her ne kadar bu artış kadınların siyasal temsili açısından hala yeterli düzeyde olmasa da bir "sıçrama" olarak nitelendirilebilecek düzeyde bir gelişme olduğu söylenebilir (Yeşiltuna, 2007: 168). ANAP'ın ilerleyen dönemlerinde de önceki dönemlerde olduğu gibi “aile” olgusu temel bir toplumsal yapı taşı olarak muhafaza edilmiş ve merkeze yerleştirilmiştir. Programlarda çoğunlukla aile kurumuna verilen önem bir kez daha vurgulanmış, kadına yönelik yaklaşımlar da büyük ölçüde bu aile merkezli perspektif içinde değerlendirilmiştir. Ancak önceki dönemlerden farklı olarak, bu kez kadın yalnızca bir “anne” ya da “eş” rolüyle değil, aile içindeki “yüksek değer” taşıyan birey olarak da tanımlanmıştır. Kadının “değerli” olduğuna yapılan vurgu, modern kadın hakları söyleminin gerektirdiği eşit yurttaşlık anlayışından ziyade, toplumsal roller üzerinden biçimlendirilmiş geleneksel bir bakış açısının uzantısıdır. Dolayısıyla, ANAP dönemi programları, kadın meselesine dair söylemini önceki dönemlere kıyasla genişletmiş görünse de esas itibarıyla kadın kimliğini aile temelli bir sistem içinde tanımlamaya

devam etmiştir (Arslan, 2017: 420-421). Bunların yanı sıra ANAP iktidarının kadın politikaları açısından en kayda değer ve kalıcı adımlarından biri, Türkiye'nin uluslararası düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik taahhüt altına girmesiyle sağlanmıştır. Bu dönemde, CEDAW'ın imzalanması, kadın hakları konusunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu uluslararası adımı iç politikada tamamlayan en önemli gelişme ise, KSGM'nin kurulmasıdır. Bu kurum, ilk kez kadınların yaşadığı yapısal sorunların doğrudan devlet sistematığı içinde ele alınabileceği, kurumsal bir yapı olarak devreye sokulmuştur (Ayata, 1998: 251). Bu yönüyle ANAP dönemi, kadın sorunlarının varlığını devlet katında kabul eden ve çıkış yolunu devlet yapılanmaları içinde arayan bir yaklaşımı temsil eder. Kısacası ANAP döneminde, önceki DP ve AP dönemlerinden farklı olarak kadın sorunları daha kurumsal bir çerçevede ele alınmıştır (Çelik, 2023: 232).

ANAP döneminde kadın emeği, yalnızca kamusal alandaki ücretli iş gücüyle sınırlı kalmayıp, ev içi emek de dâhil olmak üzere çok boyutlu şekilde ele alınmıştır. Evde çalışan kadın ile tarla ya da fabrikada çalışan kadınların üretime katkısı vurgulanmış; böylece kadın emeği hem ekonomik hem toplumsal yönüyle görünür kılınmaya çalışılmıştır. Ancak bu yaklaşım, bazı kadın dernekleri ve feminist çevreler tarafından "patriarkal kapitalizmin" bir yansıması olarak değerlendirilmiş ve ev içi emeğin hâlâ görünmez bırakıldığı eleştirileri ifade edilmiştir. Buna karşılık, DP ve AP dönemlerinde kadın emeği çoğunlukla göz ardı edilmiş; kadın, daha çok "annelik" gibi geleneksel roller üzerinden tanımlanmıştır. Bu dönemlerde kadınların üretime katkısı, özellikle ev içi emek bağlamında, siyasal söylemde neredeyse hiç yer bulmamıştır. Bu çerçevede, II., III. ve IV. ANAP hükümetleri döneminde kadın çalışmalarının önceki dönemlere göre daha kurumsal bir zemine oturmaya başladığını söylemek yerinde olacaktır (Arslan, 2022: 411-412).

Uzun yıllar boyunca Türkiye siyasetinde, "kadınlar oy kullanır, erkekler ise seçilir" anlayışı adeta yerleşik bir kural gibi işlemeye devam etmişti. Kadınlar seçme hakkına sahip olmalarına rağmen, seçilme ve karar alma süreçlerine katılımları oldukça sınırlı kalmış; siyasal yaşamın gerçek aktörleri çoğunlukla erkekler olmuştur. Ancak 1980 sonrasında bu dengeyi sarsan bazı gelişmeler yaşanmış ve kadınların siyasal yaşama entegrasyonu konusunda kısmi ama dikkat çekici dönüşümler başlamıştır. Bu dönüşümlerden biri doğrudan 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle ilişkilidir. Darbe sonrası

oluşturulan Danışma Meclisi, klasik Kemalist modernleşme anlayışına uygun şekilde, dönemin en yüksek kadın temsil oranına sahip yasama organı olmuştur. Diğer taraftan ise 12 Eylül rejimi tüm siyasi partiler gibi partilerin kadın kollarını da kapatmış, örgütlü kadın politikalarının önünü kesmiştir. Ancak bu uygulamanın tek yönlü bir yasaklama değil, aynı zamanda kadınları erkek egemen siyaset tarzına adapte etmeye dönük bir teşvik biçiminde okunabileceği de öne sürülmüştür (Ayata, 1998: 248). Ancak bu durum, kadınların tamamen politika dışına itilmesi anlamına gelmemiştir. Kadınların siyasi alanla bağlarını sürdürmelerine izin verilmiş, fakat bu kez muhafaza edici ve dayanışmacı bir yapı olan kadın kolları olmaksızın, doğrudan erkek egemen merkez örgütlenmelere dâhil olmaları beklenmiştir. Kadınlar, politik arenada kabul görebilmek için çoğu zaman erkek siyaset dilini benimsemek, “erkekleşmiş” bir siyasi tutum sergilemek zorunda kalmışlardır. Bu da onların kadınlara özgü sorunları dile getirmekte isteksiz ya da yetersiz kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla kadın sorunları, temsiliyetin merkezine taşınmak yerine, tali bir mesele olarak kalmaya devam etmiştir. Böylece, siyaset sahnesine çıkan kadınların sayısı artsa da bu artış nitelikli bir temsile dönüşmemiş; kadınlar kendi toplumsal gerçekliklerini siyasete yansıtmakta sınırlı kalmışlardır (Çelik, 2023: 231-232). Bu dönemlerde iktidara gelen ANAP hükümeti de kadınların sosyal hayattaki yerini ve aile içindeki rollerini sorgulayan, cinsiyet eşitliğini merkeze alan bir siyaset anlayışı geliştirmemiştir. Kadınların siyasete katılımına yönelik söylemler geliştirilmiş olsa da bu söylemlerin çoğu derinlikli bir eşitlik perspektifinden yoksundur. 1989 yılında parti içinde kadınlar için bir kota sistemi -ki ilk defa bu partide uygulanmış- getirilmesi, ilk bakışta ilerici bir adım gibi görünse de uygulamanın yalnızca parti içi idarecilik kademeleriyle kısıtlı kalması ve parlamentoya yansıtılmaması ciddi eleştirilere neden olmuştur. Bu durum, ANAP’ın kadınların siyasal temsiline ne derece önem verdiği sorusunu gündeme getirmiş; kota uygulamasının samimiyeti ve gerçek bir eşitlik vizyonu taşıyıp taşımadığı sorgulamasına da sebebiyet vermiştir (Çelik, 2023: 233). Söz konusu dönemleri de kapsayan 1983–1987 yılları arasında TBMM’de görev yapan kadın milletvekili sayısı 12’ye ulaşarak, geçmişte DP ve AP dönemlerinde görülen kadın temsiline kıyasla belirgin bir artış göstermiştir. Bu artış, kadınların parlamentodaki varlığında umut verici bir ivme olarak değerlendirilmiş; kadınların siyasal alanda daha görünür hâle geldiğine dair bir izlenim yaratmıştır. Ne var ki bu olumlu tablo kısa ömürlü olmuştur. 1987–1991 döneminde kadın milletvekili

sayısı yarı yarıya azalarak yalnızca 6'ya düşmüş ve toplam milletvekili sayısı içindeki oranı da %3'ten %1,33'e gerilemiştir. Bu çarpıcı düşüş, kadınların siyasetteki temsiline yönelik kazanımların süreklilikten yoksun biçimde geliştiğini gözler önüne sermektedir (Gençkaya, 2011: 16). Ayrıca ANAP döneminde İmren Aykut, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görev almıştır. Bu atama, yalnızca dönem açısından değil, Türk siyasi tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Aykut, seçimle parlamentoya giren ve siyasi bir geçmişe sahip olan ilk kadın bakan olarak kayıtlara geçmiştir. Aykut'un bakanlık görevine gelmesi, kadınların siyasette var olabileceğini göstermesi bakımından önemli olsa da genel tabloya bakıldığında, kadınların kabine içinde hâlâ oldukça sınırlı sayıda temsil edildiği görülmektedir (Kahveci, 2019: 6). Genel olarak değerlendirildiğinde, bu dönemde uygulamaya konulan hükümet programlarında benimsenen ifade, kadınlara ve onların toplumsal yaşamdaki özgün sorunlarına karşı oldukça mesafeli, hatta zaman zaman ayrımcı ve cinsiyetçi yaklaşımlar içerdiği olmuştur. Önceki dönemlerde görülen duyarsızlık bu süreçte de devam etmiş; toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesini arka planda bırakan bir yaklaşım kabul edilmiştir (Terzioğlu, 2015: 155).

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye'nin siyasi tarihinde köklü bir kırılma noktası olmuş ve mevcut siyasal düzenin tamamen tasfiye edilmesine yol açmıştı. Darbenin hemen ardından, 12 Eylül öncesinde faaliyet göstermekte olan tüm siyasi partiler anayasal düzeni ihlal gerekçesiyle kapatılmış, demokratik siyasal hayat askıya alınmıştı. Ancak bu sert müdahaleyi takiben, yeni bir siyasi düzenin inşasına yönelik adımlar atılmaya başlanmış ve bu doğrultuda, 24 Nisan 1983 tarihinde Danışma Meclisi'nde kabul edilen Siyasi Partiler Kanunu, partilerin yeniden kurulabilmesine imkân tanıyan yasal zemin oluşturulmuştu. Bu dönemde kurulan siyasi oluşumlar arasında en dikkat çeken ve etkili olanlardan biri olan DYP ortaya çıkmıştır. 23 Haziran 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na sunulan kuruluş dilekçesiyle DYP resmen siyasi hayatına başlamıştır (Altan, 2010: 391-395). 1991 yılında genel seçimlerinde ANAP'ın hükümetten düşmesinin akabinde 1993'e kadar görevde kalan DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, kadın politikaları açısından önceki dönemlere göre daha kapsayıcı ve vizyoner bir yaklaşım sergilemiştir. Bu dönemde kadın meselesi programda ilk kez çok yönlü biçimde ele alınmıştır. Söz konusu hükümet programında, kadınların toplumsal konumunu güçlendirmek amacıyla sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerle ortak

çalışma yapılacağı ifade edilmiştir. Bu, kadın politikalarının yalnızca merkezi otoritenin inisiyatifine bırakılmadığını da gözler önüne sermiştir. Programın en dikkat çekici yanlarından biri ise, ilk defa kadınlara yönelik her türlü ayrımcılıkla mücadelenin hükümetin temel hedeflerinden biri olarak açıkça belirtilmesi olmuştur (Arslan, 2017: 421-422). Bu noktada DYP–SHP Koalisyon Hükümeti’nin Hükümet Programı, kadın politikaları açısından Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Zira programında, kadın hakları ile ilgili uluslararası ölçütlerin açıkça kabul edileceği ve bu ölçütlere uygun iç reformların gerçekleştirileceği ilk kez söylemler arasında yer almıştır. Bu, kadın haklarının artık yalnızca ulusal sınırlar içinde ele alınan sosyal meseleler olmaktan çıkarılıp, küresel ölçekte tanımlanan insan hakları bağlamına yerleştirildiğinin bir göstergesidir. Bir diğer önemli gelişme ise, kadınlara ilişkin hareketlerin oluşturulmasında kadın örgütleri ve sivil toplumun da sürece dâhil edileceğinin açıkça ifade edilmiştir. Bu, hükümetlerin ilk defa kadınların kendi örgütlü yapılarıyla doğrudan ilişki kurmayı kabul etmesi açısından tarihi bir ilktir. Bu yönüyle DYP–SHP hükümetinin programı, kendinden önceki DP (1950–1960), AP (1961–1980), ANAP (1983 sonrası) merkez sağ eğilimli iktidarlarla belirgin biçimde ayrılmaktadır (Kaplan, 1999: 103).

Bu dönemde kadınların istihdamına ilişkin olarak da kadın ve erkek çalışanlara yönelik emeklilik koşullarında düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre erkekler 25, kadınlar ise 20 hizmet yılını doldurmaları durumunda, talep etmeleri hâlinde emekli olabilecekler ve üstelik bu hakkın, herhangi bir yaş şartı aranmaksızın tanınacak olmasıdır. Erken emeklilik hakkı, ilk bakışta bir ayrıcalık gibi görünse de uzun vadede kadının ekonomik hayata aktif katılımını sınırlayan bir unsur hâline gelebilir (TBMMTD, 1991: 123). Hükümet programında yer alan diğer önemli başlıklardan biri, kadınların ekonomik hayata daha etkin biçimde katılmalarını sağlamaya yönelik politika hedefleridir. Bu çerçevede, kadınların mesleki eğitim alarak kariyer gelişimlerine katkı sunmaları, eğitim düzeylerinin artırılmasıyla nitelikli işgücüne dönüşmeleri ve özellikle tarım dışı sektörlerde istihdam olanaklarının genişletilmesi ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, çeşitli destek mekanizmaları aracılığıyla kadınların girişimcilik kapasitelerinin güçlendirilmesi, yani kendi işlerini kurma ve işletme imkânlarının artırılması hedeflenmiştir. Bu yolla kadınların sadece iş gücüne katılmaları değil, aynı zamanda yönetim ve karar alma süreçlerinde daha etkin roller üstlenmeleri amaçlanmıştır. DP ve

AP dönemlerinde ise kadın daha çok aile içi rollere sıkıştırılmış ve o dönemlerde, istihdam meselesi büyük ölçüde erkek nüfus üzerinden şekillendirilmiştir. ANAP döneminde ise kadınlara ilişkin bazı yapısal adımlar atılmış (Örneğin: KSGM'nin kurulması gibi), ancak kadınların girişimcilik potansiyelinin açığa çıkarılması gibi konularda da kayda değer bir politika geliştirilmemiştir. Dolayısıyla bu yeni hedefler önceki dönemlerle kıyaslandığında daha yenilikçi, eşitlik temelli ve dönüştürücü bir anlayışı yansıtmaktadır (TBMMTD, 1993: 390).

1990'lı yıllar, Türkiye siyasal tarihinde hem krizlerle hem de önemli değişim dinamikleriyle şekillenen çalkantılı bir zaman dilimi olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde iktidarda bulunan DYP gerek ekonomik gerek siyasal alandaki dalgalanmalarla baş etmeye çalışırken, aynı zamanda kadınların siyasetteki görünürlüğü açısından da dikkat çekici bir sürece ev sahipliği yapmıştır. Bu dönemin en simgesel gelişmesi, kuşkusuz Tansu Çiller'in 1993 yılında Türkiye'nin ilk –ve hâlâ tek– kadın başbakanı olarak göreve gelmesidir. Çiller'in başbakanlığı, yüzeyde kadınların siyasal alanda daha fazla yer alabileceğine dair bir umut ve motivasyon yarattığı düşünülse de ancak bu olay, daha geniş bir yapısal değişimi tetiklemekten çok, bireysel bir başarının sembolü olarak kalmıştır (Ayata, 1998: 237-249). 1995 yılında yapılan genel seçimlerde de TBMM'ye giren 13 kadın milletvekilinden 7'sinin DYP listelerinden seçilmiş olması, dönemin parti genel başkanı Çiller'in aday belirleme sürecindeki etkisini görmezden gelmeyi zorlaştırmıştır. Ancak bu sayısal artışa rağmen, Çiller'in DYP'de kadın meselelerine yönelik siyasal vizyonunda köklü ya da dönüştürücü bir yaklaşım benimsediğini ifade etmenin oldukça güç olduğu görülmektedir. Yani, kadınların siyasete katılımı niceliksel olarak artarken, niteliksel ve yapısal bir dönüşümden tamamen söz etmek mümkün değildir. Bu durum, geçmişteki DP, AP ve ANAP dönemleriyle benzerlik taşır. Tüm bu bağlamlar içinde değerlendirildiğinde, Çiller'in başbakanlığı ve 1995 seçimlerinde DYP listesinden Meclis'e giren kadın sayısındaki artışın cinsiyet eşitliğine dayalı politik bilinç geliştirme de yetersiz olduğu söylenebilir (Demir, 2002: 105) Diğer bir ifade ile Çiller'in liderliği, görünürlük açısından güçlü bir sembol üretmiş olsa da bu sembolizm kurumsal ve yapısal bir değişim için yetersiz kalmıştır. Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken bir diğer unsur da DYP muhafazakâr-merkez sağ çizgide konumlanmış bir yapıya sahip olması ve kendinden önceki merkez sağ partilerle bu açıdan benzerlikler taşımasıdır. DYP'de diğerleri gibi kadın meselesine yaklaşımında geleneksel ve ataerkil

değerlere yaslanan bir tutum benimsemiştir (Ayata, 1998: 237-249).

Çiller'in Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olarak göreve gelmesi, şüphesiz ki ülke siyasi tarihinde mühim ve simgesel bir dönüm noktasıdır. Bu nedenle, Çiller'in başkanlığında kurulan hükümet, kadınlar bakımından özel bir yere sahiptir. Ancak bu tarihî nitelik, uygulamaya ve siyasal içeriğe yeterince yansımamıştır. Hükümet programı incelendiğinde, kadınların toplumsal konumunu güçlendirmeye yönelik özgün, dönüştürücü ya da yapısal bir bakış açısı geliştirilemediği açıkça görülmektedir. Programda yer verilen kadınlarla ilgili söylemler büyük oranda alışılmış, geleneksel söylemlerin ötesine geçmemiştir (Arslan, 2017: 423). Kısaca 1995 yılında Başbakan Çiller liderliğinde kurulan hükümetin programı incelendiğinde, kadınlara yönelik herhangi bir özgün politika önerisine ya da doğrudan bir ifadeye yer verilmediğini gözler önüne sermektedir (TBMMTD, 1995: 393-410). Nitekim partinin geleneksel ve muhafazakar değerlerle şekillenen yapısı, kadınların çoğunlukla yaşadığı problemleri öncelikli gündem maddesi haline getirmekten uzak kalmıştır. Bu nedenle, kadınların siyasal hayatta etkin ve devamlı bir biçimde yer almasını sağlayacak köklü yapısal reformlar gerçekleşmemiştir (Ayata, 1998: 237-249).

28 Şubat dönemi, siyasal İslam'ın hem değişim geçirmesine hem de kendi içinde bölünmelere yol açarak, AK Parti'nin ortaya çıkışını mümkün kılan zemini hazırlamıştır (Tür ve Çıtak, 2009: 614). Söz konu olan parti, yönetime doğru ilerlediği dönemde iki temel stratejik vurguyla kendisini konumlandırmıştır. Bir yandan siyasal İslam geleneğinin bir parçası olduğunu ifade etmiş, diğer taraftan da köklerinin dayandığı Milli Görüş çizgisinden ayrıştığını özellikle öne çıkarmıştır. Parti, bu yeni duruşunu liberal demokrasi normları üzerinden tanımlayarak dile getirmiştir (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011: 555). Diğer bir ifadeyle AK Parti, Milli Görüş geleneğinden ayrılan, önceki dönemlerdeki devlet merkezli kalkınma odaklı ve Batı karşıtı politik hattından uzaklaşmaya başlarken, retorik olarak Milli Görüş'ün din temelli siyasi yaklaşımının yerine, artık daha demokratik yapılaşma ve insan haklarına dayanan bir dil tercih etme yolunda ilerlemiştir (Uzgel, 2009: 18; Bölükbaşı, 2012: 184).

AK Parti, inşasından beri kendisini Milli Görüş hareketinin bir uzantısı olarak değil, aksine bir dönüşümün temsilcisi olarak tasvir etmiştir. Parti, geleneksel İslamcı çizgiden farklılaştığını özellikle vurgulamış; bu farkı yalnızca genel siyaset anlayışında değil, kadın meselelerinde de sıkça tekrar etmiştir (Tür ve Çıtak, 2009: 614). AK

Parti'nin parti programında, sosyal politikalar başlığı altında "kadınların kamusal yaşama katılımının teşvik edilmesi için zaruri olan bütün tedbirlerin alınacağı" yönünde açık bir ifadeye yer verilmektedir. Bu, şimdiye dek incelenen merkez sağ partilerin programlarında doğrudan kadınların kamusal alandaki varlığına ilişkin benzeri bir ifadenin bulunmaması açısından dikkat çekicidir (AKP Tüzük ve Program, 2002: 88). Ancak, 2002 seçim bildirgesine bakıldığında AK Parti'nin kadın konusundaki yaklaşımı geleneksel ve aile betimlemeleri çerçevesindedir. Bildirgede, kadının aile içerisindeki mutluluğunu edinmesi ve çocukların eğitilmesi görevi ön plana çıkarılmış; böylece kadınlara dair politikaların odağının daha çok geleneksel aile değerleri çerçevesinde şekillendiği anlaşılmıştır. Bu yönüyle AK Parti'nin bakış açısı, incelediğimiz diğer merkez sağ partilerin kadın meselelerine yönelik geleneksel ve aile merkezli tutumlarıyla örtüşmektedir (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011: 565). Bunların yanı sıra AK Parti dönemiyle beraber kadınlar hem yerel düzeyde hem de ulusal siyasette daha fazla öne çıktıkları bir alan bulurken aynı zamanda partinin, kadınların kamusal alandaki tanınmalarını artırma yönündeki yaklaşımı ile STK'lar genelinde, bilhassa kadın odaklı örgütlerle iletişim kurma çabası ifadesel açıdan görülmektedir (Yeğenoğlu ve Coşar, 2014: 162-163). Parti programında, kadınların kamusal yaşama katılımının destekleneceği ve siyasal alanda daha etkin rol üstlenmelerine özgü çeşitli politikaların geliştirileceği ifade edilmektedir. Ancak bu vaatlere rağmen, kadınların toplum içindeki dezavantajlı konumuna, bilhassa kamusal alandaki ve aile içindeki yapısal eşitsizliklerden bahsedilmemiştir. Programda kadın-erkek arasındaki eşitsizliğe dair net bir sorgulama yer almamış ve kadın-erkek eşitliğinin de göz ardı edilerek arka plana itilmiştir (Kahraman ve Evre, 2008: 70). AK Parti döneminde kadınların çalışma yaşamına ilişkin olarak parti programında, ev kadınlarının sosyal güvence kapsamına alınabilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Programda, kadınların ev içindeki emeğinin değeri muhafaza edilerek, onların ekonomik yaşama daha etkin biçimde katılımını mümkün kılacak yeni istihdam fırsatlarının oluşturulacağı vurgulanmıştır (Ak Parti Programı, 2002: 89). Bunlarla beraber AK Parti döneminde evde üretim yapan kadınların elde ettikleri gelirler vergi muafiyeti kapsamına alınmıştır ki bu tür gelirler önceki dönemlerde vergilendirildiği görülmüştür. Ayrıca yerel yönetimlerle kurulan iş birlikleri sayesinde de kadınların el emeğiyle ürettiği ürünlerin pazara sunulabilmesini kolaylaştıracak elzem hizmetler sağlanmış ve satış olanakları

genişletilmiştir (Ak Parti Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2007: 93-94).

Parti, Anayasa'nın 10. ve 90. maddelerinde gerçekleştirdiği değişiklikler ile Yeni İş Kanunu'nda yaptığı düzenlemeler aracılığıyla, kadın ve erkek arasındaki eşitliği güçlendirmeye yönelik önemli yasal adımlar attığını ifade etmiştir. Ayrıca kadın istihdamını artırmak ve kadın girişimcileri desteklemek amacıyla çeşitli teşvik araçlarının hayata geçirildiği dile getirilmiştir. Kadınların istihdamı ve girişimcilikleri hedefleri bakımından DYP ile birtakım benzerlikler gösterdiği söylenebilir (Ak Parti Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2007: 93-94).

AK Parti'nin parti programında, kadınların hem aile içindeki sorumlulukları hem de iş yaşamındaki rolleri dikkate alınarak, çalışma koşullarında iyileştirmeler yapılacağı ve sosyal güvenlik sisteminde kadınlara yönelik düzenlemelerin dikkat çekmiştir (Terkan, 2013: 128). Bu yönüyle AK Parti'nin kadın politikasında benimsediği tutum, önceki dönem merkez sağ partilerin yaklaşımlarıyla örtüşmekte; geleneksel değerlerle modern sosyal politikaların bir arada sunulmaya çalışıldığını göz önüne sermektedir. Bunun dışında geçmişten farklı olarak Kadın-erkek eşitliğini sağlama amacı doğrultusunda, Kadın İstihdamı Ulusal İzleme ve Koordinasyon Kurulu'nun kurulmasına öncülük edilmiştir. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıkla mücadele etmek adına çeşitli araştırma ve incelemeler başlatılmış; bu kapsamda süregelen bir izleme, denetim ve değerlendirme süreci oluşturmuştur (Ak Parti Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2011: 92)

AK Parti hükümetleri, kadınların istihdamdaki sayılarını yükseltmek ve iktisadi olarak özerkliklerini güçlendirme hedefiyle istihdam politikaları alanında kayda değer düzenlemeler yapmıştır. Bu kapsamda kadınların iş hayatına erişimini kolaylaştırmak için kadın çalışma şartlarını iyileştirmeye yönelmiş, kadın mesleki eğitim programları düzenlenmiş böylelikle kadın girişimciler teşvik edilmesi amaçlanmış, farklı yenilikler gerçekleştirmiştir (Kurtulan, 2023: 14). Ancak dikkat çekici bir unsur olarak, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın geçmişte yaptığı konuşmada kullandığı ifadeler — “kktencilikten uzak bir değişim arzusu”, “anlamı göz ardı etmeyen rasyonellik”, “yerelliği benimseyen evrensellik” ve “geleneci dışlamayan modernlik” — ifadeleriyle AK Parti'nin benimsediği muhafazakâr demokrasi anlayışının hem geleneksel değerleri hem de modern toplumsal yönelimleri bir araya getirmeyi amaçladığını göstermektedir. Bu çerçevede, “alışan kadın” meselesi parti

politikalarının ana gündeminde yer almasa da modernleşmeyle uyumlu ve geleneksel değerlere bağlı bir söylem aracılığıyla " "çalışan kadın" kavramının da geleneksel ve çağdaş değerler harmanlanarak yer edinebildiği görülmektedir (Terkan, 2013: 128).

Kadınların siyasal alandaki görünürlükleri ise epeyce zaman oldukça kısıtlı düzeyde seyretmiştir. Ancak 1980'li yıllardan başlayarak, Türkiye'de kadınların politik süreçlere daha aktif biçimde dahil olmalarını sağlamak için farklı stratejilere başvurulmuştur (Kurtulan, 2023: 56). AK Parti'nin parti programında da kadınların siyasal yaşama aktif biçimde dâhil olmalarının destekleneceği ve politikada daha etkin roller üstlenmelerinin teşvik edileceği açıkça ifade edilmiştir (Ak Parti Programı, 2002: 89) Bununla beraber partinin yönetimleri süresince, kadınların siyasal alandaki temsil oranlarını yükseltmek ve karar alma mekanizmalarında daha etkin roller üstlenmelerini karşılamak amacıyla pek çok yasal adım atılmıştır. Bu kapsamda, kadınların siyaset sahnesinde daha görünür olmalarını teşvik eden kotalar devreye alınmış, bununla birlikte kadınların önderlik vasıflarını geliştirmelerine yönelik eğitim programları, mentorluk destekleri verilmiştir. Sadece yasal düzenlemelerle sınırlı kalınmayıp, kadınların siyasal sürece dahil olmalarını artırmak adına çalıştaylar, paneller, seminerler vb. etkinlikler de organize edilmiştir (Kurtulan, 2023: 57-58). Bu noktada 2002 yılında sadece 24 olan kadın milletvekili sayısının 2011 yılında sayının 79'a çıkmasıyla artış gösterdiği görülmekte ve kadınların mecliste öncekine göre daha fazla yer aldıkları 2015 yılında yayınlanan seçim beyannamesinde de ifade edilmiştir (Ak Parti Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2015: 112). Aynı zamanda kadınların yerel yönetimlerde daha fazla yer alabilmeleri için uğraş verildiği bununla ilgili olarak 2009 yılında kadın belediye başkanı oranı sadece %0,9 iken bu oran 2014 yılına gelindiğinde üç kat artarak %2,7'ye yükseldiği akabinde de buna ek olarak kadın belediye meclis üyesi yerel seçimlerde 2009 yılında %4,5 olarak görünürken 2014 yılına gelindiğinde bu oran %10,7'ye çıkarak artış gösterdiği seçim beyannamelerinde açıkça yer almıştır (Cumhurbaşkanlığı Genel Seçimleri ve Seçim Beyannamesi, 2018: 94). Hatta 2018 yılında yapılan Genel Seçimlerde, kadın milletvekili sayısı 104'e ulaşırken, temsil düzeyi de %17,45 seviyesine kadar artış göstermiştir (Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar Seçim Beyannamesi, 2023: 106). Konuya ilişkin olarak AB'nin 2024 Genişleme Politikasına ilişkin bildirisinde, katılım sürecinin temel ilkelerinden biri olan "demokrasi" başlığı altında da kadınların siyasette, kamu yönetiminde ve iş gücündeki

temsiliyetine değinilmiştir. Her ne kadar bu alanlardaki kadın temsili hâlen sınırlı düzeyde olsa da söz konusu olan yıllar içinde kademeli bir artış yaşandığı gözlemlendiği ifade edilmiştir. Seçimlerde kadın temsil oranında yaklaşık %90'lık dikkat çekici bir artış kaydedilmiştir. Bugün itibarıyla, parlamentoda kadınların temsil oranı tarihin en yüksek seviyesine ulaşmış olsa da siyasal alandaki cinsiyet temsili hâlâ ideal düzeye erişememiştir

<https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf>

(09.03.2025).

Sonuç itibarıyla AK Parti, belirli aralıklarla popülist ifadelere başvuran, dini değerlere dayanan ve muhafazakâr bir çizgide siyaset yürütse de kadınların temel haklarını muhafaza etmek amacıyla çeşitli hukuki yenilikler imza attığı açıkça görülmektedir. İnandığı siyasal anlayış sebebiyle kadın-erkek eşitliğini doğrudan kabul etmeyen siyasi geleneğin devamı olarak cinsiyet eşitliğini doğrudan kabul etmemiştir. Bu noktada kadının insan hakları bakışını belirli bir düzeye kadar benimsemiş ve bazı alanları da kendi görüşü açısından biçimlendirse de (Sancar, 2011: 76) 1934 yılından bu yana TBMM'de kaydedilen en yüksek kadın temsil oranı, kadınların seçme ve seçilme haklarının etkin şekilde kullanılması AK Parti hükümetleri döneminde gerçekleştiği açıkça görülmektedir (Çapçioğlu, 2016: 288).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Türkiye’de merkez sağ çizgideki siyasal partileri oluşturan DP, AP, ANAP, DYP ve AK Parti seçkilerinde kadınların kamusal, ekonomik ve siyasal alanlardaki görünürlüklerini merkeze almıştır. Kadınların merkez sağ partiler çatısı altında nasıl tasvir edildikleri, hangi sorumluluk ve görevlerle öne çıkarıldığı ve bu görevlerin siyasi ifadelerde hangi çeşit manalara geldiği irdelenmiştir. Bu kapsamda tezin başlıca araştırma soruları, söz konusu olan partilerin ifade ve politikalarının kadınları nasıl konumlandığı, bu konumlandırmaların kadınların kamusal, ekonomik ve siyasal yaşama dahil olmaları üzerinde nasıl bir etkisi olduğu ve kadın-erkek eşitliği açısından hangi anlamlara geldiği doğrultusunda biçimlendirilmiştir.

Bu noktada tezde ilk olarak değerlendirilen “Merkez sağ siyasal partiler kadınlara ilişkin nasıl bir anlatı yaratmışlardır?” sorusu çerçevesinde elde edilen veriler, bu partilerin kadınlara ilişkin ifadelerinde çoğunlukla ataerkil aile sistemini odak noktaları olarak benimsediklerini saptamaktadır. Kadınlar genellikle “aile kurucusu”, “anne” ve “eş” rolleriyle öne çıkarılmış; bireysel olarak siyasi bir aktöre evrilmeleri çoğunlukla kısıtlandırılmıştır. Bilhassa DP ve AP dönemlerinde kadınlara ilişkin stratejilerin kısıtlı olarak yer aldığı, mevcutta yer alan ifadelerin ise aile yapısına teşvik edeceği şekilde kadınları betimlediği anlaşılmıştır. ANAP, DYP ve AK Parti süreçlerinde kadınlardan daha yoğun olarak bahsedildiği bir retorik özümsemiş olsa da bu söylemlerde kadınlara atfedilen sorumluluk ve görevlerin genellikle toplumsal cinsiyete dayalı ön kabuller çerçevesinde inşa edildiği saptanmıştır.

İkinci olarak, “Bu anlatılar kadınları hangi aidiyetlerle ilişkilendirmektedir?” sorusu ele alındığında, merkez sağ partilerin kadınları genellikle din, aile ve ulus gibi muhafazakar ve ataerkil normlarla bağdaştırıldığı görülmüştür. Kadın, ulusun simgeselliğinde mühim bir aktör olarak değerlendirilmiş; ahlak, bağlılık, edep ve annelik gibi geleneksel normlar üzerinden tasvir edilmiştir. Bu kapsamda kadınların kamusal alandaki mevcudiyetleri, iktisadi gelişme ve çağdaşlaşma ifadeleriyle kısıtlı şekilde özdeşleştirilmiştir; kadınların kişisel benliklerinden ziyade ahlaki ve annelik rollerine dikkat çekilmiştir. Araştırmanın bir diğer sorusu olan “Kadınlara ilişkin kamusal, ekonomik ve siyasal alanlarda parti programları ne tür stratejiler

sunmaktadır?" sorusuyla ilgili olarak, ele alınan partilerin programlarında ve beyannamelerinde kadınlara ilişkin dolaysız ve çok boyutlu politikalara fazlasıyla kısıtlı olarak bahsedildiği gözlemlenmiştir. DP ve AP beyannamelerinde ve programlarında kadın, genel itibariyle aile içerisindeki roller, çocuk büyüme ve sosyal destek, gibi konularda üstü kapalı olarak tartışılmıştır. DYP'nin kadınlara ilişkin programları ve beyannameleri tahlil edildiğinde, kamusal, ekonomik ve siyasal alanlarla ilgili politikaların yerleşik söylemler doğrultusunda biçimlendirildiği ortaya çıkmıştır. Bu politikalar, ataerkil sistemin kadınlara yüklemiş olduğu rollerine gönderme yaparken bununla birlikte kadınların kamusal hayata daha etkin bir şekilde dahil olmalarını teşvik etmeye ilişkin söylemleri de içerisinde barındırmaktadır. Fakat bu teşvik, genel itibariyle kadınların aile kurumundaki fonksiyonları doğrultusunda kısıtlı bir kapsamda yorumlanmıştır. Kamusal alanla ilgili olarak, DYP kadınların kamusal yaşamda daha açık bir şekilde yer almasına yönelik birtakım programlar ortaya koymuştur. Kadınların kendi niteliklerini artırma hususunda birtakım paneller düzenlenmiştir. Parti çatısı altındaki kadın kolları, kadınlar içerisindeki birlik olmayı fazlalaştırmaya ve sosyal hassasiyeti arttırmaya yönelik farklı etkinlikler öngörmüştür. Ekonomik bağlamda, kadınların istihdama dahil olmalarını destekleme hedefiyle birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bunlar arasında dikkat çekenler "AKSEP" ve "KASİP" programlarıdır. Bu programlar vasıtasıyla kadınların yalnızca iktisadi değil, toplumsal ve siyasal potansiyelin de iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Politik alanda ise, kadınların görünürlük seviyelerini yükseltmelerine ilişkin türlü ifadeler söylenmiş olmakla beraber, bu ifadelerin pratiğe evrilme seviyesinin kısıtlı olduğu görülmüştür. Kadının siyasal alanda faal bir birey olarak değil, daha çok "katkı sunan", "teşvik eden" ve "sosyal ahlaka sadık kalan" bir benlik kapsamında tanımlandığı gözlemlenmektedir. Söz konusu bu durumun, partinin kadın siyasalarının, düşünsel olarak arkasında yatan muhafazakâr görüşün bir izi olduğu söylenebilir. ANAP döneminde ise kadın politikaları, özellikle 1980'li yıllarda neoliberal değişimin ve devletin sosyal politika yaklaşımındaki dönüşümün tesiriyle biçimlenmiştir. Parti, kadınların iktisadi katılımını teşvik etmekle beraber bu katılımı genellikle aileyi pekiştirici bir rolle bağdaştırılmıştır. Kamusal alanda ise ANAP, kadınların sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere ulaşımını kolaylaştıracak birtakım düzenlemeler ortaya koymuştur. Fakat bu düzenlemeler kadınların kamusal görünürlüğünü seviyesini yükseltmekten ziyade, onların aile

kurumundaki rollerini yapabilmeyi kolaylaştırmayı hedefleyen hizmet temelli eğilimler olarak söylenebilir. Kadına ilişkin bu politikalar, onu kamuoyunun “muhafaza edilmesi gereken” bir kişisi olarak tanımlamakta ve bu doğrultuda devletin korumasına dikkat çekmektedir. Siyasal yaşamda da ANAP, kadınların politikaya dahil olmalarına kuramsal açıdan pozitif görmekte, fakat bu katılımı uygulamada kısıtlı Seviyelerde seyrettiği görülmektedir. Kadınların faal düzeyde siyasal aktör olarak görünürlüğü, genellikle yüzeysel olarak kalmış, kadınlar çoğunlukla parti içi etkinliklerde yardımcı görevlerde konumlanmıştır.

AK Parti döneminde kadınların istihdama ve sosyal hizmetlerden faydalanma hakkı öne çıkarılmakta bununla beraber, bu ifadelerin eşitlikçi bir yaklaşımla mı yoksa aile merkezi himayeci bir yaklaşımla mı ele alındığı tartışmalı kalmıştır. AK Parti’nin kadın politikaları, partinin muhafazakâr-demokrat çizgisi anlayışı kapsamında biçimlenmiştir. Parti, kadınların sosyal hayatın her bölümüne dahil olmalarını ileri sürmekle beraber, bu mevcudiyeti genellikle aile kurumu ve dini normlarla tutarlı şekilde yorumlamıştır. İktisadi alanda, kadın iş gücünün yükselmesi, girişimciliğin teşvik edilmesi ve kadınlara ilişkin mesleki öğretim programlarının artırılması doğrultusunda politikalar öne çıkarılmıştır. Kamusal alanda, AK Parti kadınların sosyal hizmetlere ulaşımını kolaylaştıracak birçok düzenleme gerçekleştirmiştir. Bilhassa doğum, çocuk ve sağlık bakımına dair hizmetlerin yaygın hale getirilmesi, kadının annelik görevine verilen mühim bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Bu husus, kadınlara verilen yardımların kişisel hak esaslı değil, toplumsal görevleri ile ilintili olarak şekillendiğini göstermektedir. Siyasal alandaki politikalar incelendiğinde de AK Parti döneminde kadın temsiline nicel bir yükselme görülse de kadınların siyasal karar alma süreçlerinde ve yönetimlerinde faaliyeti hala kısıtlıdır. “Bu stratejilerin kadın-erkek eşitliği ile bağlantısı nedir?” sorusuna ilişkin yapılan incelemede, odak noktası kabul edilen partilerin kadın siyasalarının toplumsal cinsiyet eşitliğini baz alan sistemsel değişimlerden mesafeli olarak davrandığı dolayısıyla bu mesafeli duruşun uzaklığa neden olduğu görülmüştür. Bilhassa DP ve AP dönemlerinde eşitlik, siyasi dokümanlarda ya hiç yer almamış ya da alışlagelmiş beklentiler çerçevesinde dile getirilmiştir. DYP, ANAP ve AK Parti dönemlerinde ise kadınların iktisadi ve sosyal hayata katımları dikkat çekerken, bu dahil olmaların eşit görünürlük ve karar alma mekanizmalarını dolaysız olarak açığa çıktığına ilişkin sağlam bir veri

bulunmamaktadır. Bu durumda, adil ve eşitlikçi uygulamaların resmi olarak yer almadığı ve ifade seviyesinde kaldığını göz önüne sermektedir.

Son olarak, “Merkez sağ partilerde kadının ekonomik, kamusal ve siyasal alanlarda birey olarak varlığı, yalnızca temsili mi olmakta yoksa etkili bir iştirakten bahsedilebilmekte midir?” sorusuna ilişkin elde edilen bulgular, kadınların ekonomik, kamusal ve siyasal sistemlerde nicel olarak düşük düzeylerde kaldığı, niteliksel olarak da "kadın" kimliğinin doğrudan bir birey olarak değerlendirilmediği ve karar alma süreçlerine etkili bir şekilde dahil olmadıklarını ortaya çıkmaktadır. Kamusal alanlarda, merkez sağ partiler bakımından kadınların direkt özne olarak değil, çoğunlukla aile kurumuna katkı sunan bir aktör olarak görülmüştür. Kadınlar, toplumsal yardımlar, eğitim alanları veya sağlık hizmetleri programlarında genellikle muhafaza edilmesi ve arka çıkarılması lüzumlu görülen bir grup olarak değerlendirilmiştir. Kadının temsiliyeti, kişisel hürriyetleri ve hakları esas alan bir yaklaşımla değil; eşlik, annelik, gelecek nesilleri yetiştiren ya da toplumsal iffet etrafında ataerkil norm ve görevler kapsamında biçimlendirilmiştir. Merkez sağ partilerin iktisadi alana ilişkin kadın siyasaları da genellikle kadınları yaratıcı bir özne olarak değil, aile kurumunun ekonomik yükümlülüklerine göğüs geren bütünleştirici öğeler şeklinde tanımlanmıştır. Kadın iş gücüne ilişkin ifadeler dönem dönem programlara veya beyannamelerde yer alsa da bu uygulamalar çoğunlukla ev ve aile temelli görevlerle özdeşleşmiştir.

Sosyal etkinlikler, kadın kolları ve parti içi destek faaliyetlerinde bulunan kadınlar, genellikle pekiştirici rollerle kısıtlanmıştır. Görünürlüklerin niteliksel düzeyine ilişkin veriler, kadınların merkez sağ partilerde etkin bireyler olarak yer almaları yerine, biçimsel olarak dahil olduklarını göstermektedir. Bu durum, çalışmada ileri sürülen hipotezlerin çoğunlukla ispatlandığını ortaya çıkarmaktadır. Bilhassa, “Merkez sağ siyaset kadını geleneksel roller içinde tanımlayarak bireysel bir siyasal, ekonomik veya kamusal aktör olarak ilerlemesini büyük ölçüde kısıtlandırmaktadır” biçimindeki esas öngörü, tahlil edilen dönemsel belgeler, parti programları, parti beyannameleri ve söylemleriyle tasdik etmiştir. Bununla beraber, araştırmanın birtakım eksiklikleri ve sınırlılıkları da kayda değer bir özellik göstermektedir. Özellikle merkez sağ partilerin taşra örgütleri seviyesindeki kadın uygulamalarının ayrıntılı analiz edilmemiş olması, pratik ve ifade arasındaki olası farkları tamamen ele almayı zorlaştırmıştır. Aynı zamanda, kadınların parti içi tecrübelerini kavramaya ilişkin saha temelli çalışmalar

dahil edilmemesi, kadınların bireysel siyasal katkılarını daha ayrıntılı tahlil etme olanağını kısıtlamıştır. Bu sebeple, ilerleyen zamanlarda ele alınacak araştırmalarda kavramsal yöntemlerin, bilhassa kadın politikacıların tecrübelerini odağa alan sözlü tarih çalışmalarının kullanılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bununla beraber, merkez sağ ile merkez sol arasında kadınların temsiliyetleri ve görünürlükleri bakımından gerçekleştirilecek karşılaştırmalı çalışmalar, ideolojik yaklaşımların kadın politikaları üstündeki tesirini daha açık bir şekilde gün yüzüne çıkarabilir. Ayrıca, AK Parti'nin özellikle 2010 sonrası sürecinde kadınlara ilişkin politikalarının değişimi, İslamî çerçevelerle paralel olarak gelişen kadın hareketleri ve kadın STK'larının tesiriyle beraber ayrı bir analiz konusu olarak değerlendirilebilir. Nitekim, bu tez, Türkiye'de merkez sağ politikanın kadınlara ilişkin eğilimini tarihsel ve söylemsel düzlemde inceleyerek, kadınların siyasal, kamusal ve ekonomik olarak aktörleşme dönemlerinde kısıtlılıklarını açıklamıştır. Merkez sağ partilerde kadının görünürlüğü, çoğunlukla aile kurumu ve ataerkil görevler doğrultusunda biçimlenmiş; kamusal, bireysel, ekonomik ve siyasal alandaki faaliyeti yüzeysel bir seviyede kalmıştır. Bu husus, merkez sağın düşünsel eğilimi ve toplumsal cinsiyet yapısının kadınların politik temsilini biçimlendirme şekline ilişkin olarak da kritik izler ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple, kadınların siyasal yaşamda daha aktif ve eşit görünürlükleri amacıyla sadece kadın kotası gibi fonksiyonel çözümler değil, bununla beraber toplumsal cinsiyet eşitliğini özümsemiş siyasal eğilimler olması gereklidir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F., (1996), Demokrasi Sürecinde Türkiye, çev. Ahmet Fethi (2. Baskı), Hil Yayın, İstanbul.
- Ahmad, F., (1999), Modern Türkiye'nin Oluşumu, çev. Yavuz Alogan (1. Baskı), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akdoğan, Y., (2003), Muhafazakar Demokrasi, Ak Parti Yayınları, Ankara.
- Akgün, B. (2006), "Türkiye'de Merkez Sağ Geleneği ve Ak Parti", Muhafazakar Düşünce Dergisi, 2(9-10), ss. 23-37.
- Aksu, A., (2012), Yeni Siyaset Paradigması, (1. Baskı), Orient Yayınları, Ankara.
- Aktaş, G., ‘Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak’, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 30/2013, (1), ss. 53-72.
- Akyol, E., (2007), *Cumhuriyet Dönem Türkiye'sinde Kadının Değişen Rolünün Konut Kullanımına Yansıması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, İstanbul (Türkiye).
- Altan, C., (2010) ‘Doğru Yol Partisi’, İttihat ve Teraki'den Günümüze Siyasal Partiler, (1. Baskı), ed. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, Ankara.
- Altındal, Y., (2007), *Kadının Siyasal Katılımı Bağlamında Partilerin Kadın Kollarının Sosyolojik Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Aydın (Türkiye).
- Altuntaş, N., (2008) ‘Farklılık, Feminizm ve Demokrasi’, Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar, (1. Baskı), ed. Bican Şahin, Orion Yayınları, Ankara.
- Aral, B., (2016), Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik Mi, Kopuş Mu ? ,Özallı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (2. Baskı), ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Arslan, A. Ş., (2017) "Kadın Odaklı Politikaların Hükümet Programlarına Yansımaları", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (özel sayı), ss.411-441.
- Arslan, L. (2022). Türkiye’de Kadının Özgür ve Eşitlikçi Toplum Düzeni Arayışının Tarihsel Gelişimi: Feminizm ve İslami Feminizmin Çalkantılı Serüveni. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 10(33), 404-423.
- Arslan Z., (2013), Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957-1960), (1.Baskı),

TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara.

Aslan, S., (2015), ‘‘Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin Dinamikleri: 1945-1950’’, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat, (2. Baskı) ed. Ahmet Karadağ, Bilsam Yayınları, Malatya.

Ataman, M., ‘‘ Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti’’, Alternatif Politika Dergisi, 1/2009, (1), ss. 1-41.

Ayata, G. A., (1998), "Laiklik, G ve Katılım geninde Türkiye’de Kadın ve Siyaset" , 75 yılda Kadınlar ve Erkekler, (1. Baskı), ed. Ayşe Berktay Hacimirzaoglu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ayata, A. G., F., Tütüncü, ‘‘Party Politics of AKP (2002-2007) and the Predicaments of Women at the Intersection of the Westernist, Islamist and Feminist Discourses in Turkey’’ British Journal of Middle Eastern Studies, 2008/35, (3), ss.363-384.

Aydın, A., M., Yıldız, (2016), 1950-1960 Döneminde Türkiye’de Kadın Hareketlerinin Niteliği zerine Bir Değerlendirme, Yasama Dergisi(33), 50-67.

Aykanat, ., B., (2023), *Demokrat Parti Döneminde Kadın Algısı (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir (Türkiye).

Başkan, B., ‘‘Krizdeki Merkez Sağ- Yeniden Konumlanma Bunalımı’’ Liberal Düşünce Dergisi, 2011, (63), ss. 153-168.

Bhasin, K., (2014), Toplumsal Cinsiyet ‘‘Bize Yüklenen Roller’’, ev. Kader Ay, Zeycan Sarıhacıoglu, (2. Baskı), Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Berktay, F., (2004), ‘‘Kadınların İnsan Hakları Gelişimi ve Türkiye’’, Sivil Toplum ve Konferans Yazıları No 7, İstanbul Bilgi Üniversitesi Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları , İstanbul.

Bobbio, N., (1996) Left and Right: The Significance of a Political Distinction, Translator: Allan

Bora, A., (2009), " 'Kadın Sorunu' mu, Erkek Egemenliği mi ?", Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler, Cilt IX. (1.Baskı) ed. Ömer Laçiner, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bölükbaşı, M., (2012), "Milli Görüş’ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye’de 28 şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü", İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1(2), ss.166-187.

- Butler J., (2008), Cinsiyet Belası, çev. Başak Ertür, (1. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul.
- Candan, Jale "Kadın Evimiz ve Dünyamız" Akis, 10.09.1955.
- CANSUN, Ş., (2014), Türkiye'deki Kadın Siyasetçilerin Eylemleri: AKP ve CHP Örnekleri, The Journal of Academic Social Science Studies, 24(1), 283-302.
- Cem, İ., (1989), Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, (1. Baskı), Cem Yayınları, İstanbul.
- Christofis, N. ve Logotheti, A. (2021). Between political survival and regional power: the justice and development party and Cyprus, 2002–2017. British Journal of Middle Eastern Studies , 50 (1), 1–18.
- Cizre, Ü., (2002), AP- Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cizre, Ü., (1999), Muktedirleri Siyaseti Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık, çev. Cahide Ekiz (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cizre, Ü., (2002a), From Ruler to Pariah: The Life and Times of the True Path Party. Turkish Studies,3(1), 82–101.
- Coşar, S., & Yeğenoğlu, M., New Grounds for Patriarchy in Turkey? Gender Policy in the Age of AKP. South European Society and Politics, 2011/16(4), 555–573.
- Çadır, M., (2011), "Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü (TBMM'de Grubu Bulunan Siyasi Partiler Bağlamında Ankara İli Örneği)", T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Çakır, S., (2008) 'Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi', 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, (2. Baskı), ed. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çavuşoğlu, H., (2014), Doğru Yol Partisi Açısından 24 Aralık 1995 Seçimlerinin Analizi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(32), ss.19-36.
- Çelik, D., (2019), *Demokrat Parti Dönemi'nde Kadın Hakları (1946-1960)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Tokat (Türkiye).
- Çelik, Z., (2023), "Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türkiye'de Kadın ve Siyaset: Doğu-Batı İkileminde Kadın Sembolizmi", Muhafazakar Düşünce, (65), ss. 218-242.
- Çağlar, N., 'Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik', Süleyman Demirel Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13/2008, (3), ss. 369-386.

Çağlıyan-İçener, Z. (2009). The Justice and Development Party's Conception of "Conservative Democracy": Invention or Reinterpretation? *Turkish Studies*, 10(4), 595–612

Çapçioğlu, İ., (2016). Tanzimat'tan günümüze muhafazakâr kadın algısındaki değişimler. *Dinî araştırmalar*, 2016/19 (49), 271-291.

Dağı, İ., (2016) 'Özal'lı Yıllarda Türk Siyaseti: İnsan Hakları, Demokratikleşme ve Avrupa Birliği, Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (2. Baskı), ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, Beta Yayınları, İstanbul.

Dağı, N., ve B., Aktürk, (1988), Hükümet ve Programları III. Cilt 1980-1987, (1. Baskı), TBMM Basınevi, Ankara.

Demir, Z., (2014), Modern ve Postmodern Feminizm, (2. Baskı), Vadi Yayınları, Ankara.

Demir, Z., (2002), *Siyasi partilerin Kadın Politikalarına Karşı Tutumu*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya (Türkiye).

Demirbilek, S., 'Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açısından İncelenmesi', *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44/2007, (511), ss. 12-27.

Demirel, T., (2004), Adalet Partisi, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Demirkol, Ö. (2015), Party Splits in Turkish Party System: The Case of Centre-Right Parties, *Turkish Studies*, 16 (1), 97–114.

Demirkanoğlu, Y., (2018), Türkiye'de Muhafazakar Sağ ve Kadın, (1. Baskı), Ekin Yayınları, Bursa.

Deniz, Ş., (2007), Kadın Parlamenterlerin Bakış Açısıyla Türkiye'de Kadınların Siyasal Hayattaki Temsili, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2-16.

Doğanay, Ü., (2007), AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(01), ss. 65-88.

Donovan, J., (2016), Feminist Teori: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri, çev. Bora Aksu vd., (11. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Dökmen, Y. Z., (2004), Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar, (1. Baskı), Sistem Yayıncılık, İstanbul

Dursun, D., (2016), Siyaset Bilimi, (8. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.

Durudoğan, H., (2011) 'Biyolojik Cinsiyet-Toplumsal Cinsiyet ve Cinsel Arzu

Kesişiminde Cinsellik'', Cinsellik ve Cinsel Eğitim, (1. Baskı), Gria Reklam Ltd.Şti, İstanbul.

Erdem, E., F., Yavuz, ''Türk Merkez Sağ'nda Adnan Menderes ve Süleyman Demirel: Süreklilik ve Kopuş (1950-1971)'', Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6/2023, (1), ss. 51-64.

Erdoğan, M., (1997), Rejim Sorunu, (1.Baskı), Vadi Yayınları, Ankara.

Erken, B., ''Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi'' CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14/2016, (2), ss.191-222.

Eroğul, C., (2003), Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, (4. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Emiroğlu, A ''1980-2000 Arası Türkiye'de Kadın Haklarının Tarihsel Gelişimi''. Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi 8 (2022), ss. 205-224.

Fedayi, C., Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 196-1971, Muhafazakar Düşünce Dergisi, 16/2019 (57), ss. 123-150.

Gençkaya, Ö. F., (2011), ''Kadın Milletvekillerinin Yasama ve Denetim Faaliyetleri ve Roller 1935-2007'', Yasama Dergisi (18), ss. 5-34.

Giddens, A., (2008), Sosyoloji, çev. İsmail Yılmaz, (1. Baskı), Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Göktolga, O, (2012) '' Modernitenin Bir Sonrası: Postmodernite'', Postmodernite ve Siyasal Kimlikler, (1. Baskı), ed. Osman Karacan, Bilsam Yayınları, İstanbul.

Güler, D, F., (2003), Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi, (1. Baskı), TODAİE Yayıncılık, Ankara.

Güldü, Ö, M., Ersoy Kart, ''Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Tutumlar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme'', Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64/2009 (3), ss. 97-116.

Günel S., Eşitlik ve Bakanlık. Feminist Politika, 2011, (11), ss. 12-14.

Güngör, E. (2022), *Adalet Partisi'nin Kadın Milletvekilleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri (1961-1980)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları (Disiplinlerarası) Anabilim Dalı, Aydın (Türkiye).

Güriz, A., (2011), Feminizm, Postmodernizm ve Hukuk, (2. Baskı), Phoenix Yayınları, Ankara.

- Güveloğlu, K. G., (2016), Demokrat Parti nin Kadın Milletvekillerinden Nazlı Tılabar 1950 1960. Journal of History and Future, vol.2, no.2, 9-35.
- Hartmann, H., (2008) ‘‘Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği’’, Kadının Görünmeyen Emeği, (1. Baskı), ed. Acar Savran, G ve Tura Demiryotan, N., Yordam Kitap, İstanbul
- Heywood, A., (2019), Siyasi İdeolojiler, çev. Levent Köker, (12. Baskı), BB101 Yayınları, Ankara.
- İlkkaracan, İ., (2012), "Feminist Politik İktisat ve Kurumsal İktisat Çerçevesinde Türkiye'de Kadın İstihdam Sorununa Farklı Bir Yaklaşım", Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği, (1. Baskı), ed. Ahmet Makal ve Gülay Toksöz, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara.
- İncioğlu, N., (2009), ‘‘Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları’’, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, (4. Baskı) ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Kahraman B, H., (2007), Türk Sağ ve Akp, (1. Baskı), Agora Kitaplık, İstanbul.
- Kahraman, B, H., (2008), Türk Siyasetinin Yapısal Analizi- I, (1. Baskı), Agora Kitaplık, İstanbul
- Kahraman L, ve Evre, B., ‘‘Türkiye’deki Siyasi Parti Programlarında ‘Demokrasi’ Kavramlaştırmaları: Karşılaştırmalı Perspektifle AKP ve CHP Örnek Olayı, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2008/9 (1,) s.63-80.
- Kahveci, D. A., (2019), *6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddeti Önlemedeki Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Türkiye).
- Kara, Z., ‘‘Küresel Cinsiyet Yapılanmasından Postmodern Feminizme’’, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II Küresel Değişim ve Demokratikleşme Bildiriler Kitabı, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2012, ss.1377-1390.
- Karadağ, A., Çiçek, Z., (2015), ‘‘Merkez-Çevre İlişkileri’’, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat, (2. Baskı) ed. Ahmet Karadağ, Bilsam Yayınları, Malatya.
- Karadağ, A., Sabancılar, S., ‘‘Toplumsal Cinsiyet’’ ten ‘‘Çoklu Kesişen Farklılıklar’’ a Küreselleşme ve Kadın, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II Küresel Değişim ve Demokratikleşme Bildiriler Kitabı, İnönü Üniversitesi, Malatya,

2012, ss. 90-101.

Karatepe, Ş., (2011), *Siyasi İdeolojiler*, (1. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul.

Kaplan, E., (1999), *Türk Siyasal Belgelerinde Kadın ve Kadın Sorunu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Türkiye).

Kaypak, Ş., “Toplumsal Cinsiyet Açısından Kente Bakmak”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 7/2014, (1), ss. 344-357.

Keskin, F, A., Ulsan, “Kadının Toplumsal İnşasına Yönelik Kuramsal Yaklaşımlara Dair Bir Değerlendirme”, Akdeniz İletişim Dergisi, 2016, ss.47-68.

Kırkpınar, L., (1998), *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, İzmir (Türkiye).

Kocadaş, B., (2020) “Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kuramları”, Toplumsal Cinsiyet, (1. Baskı), ed. Mustafa Talas, İksad Yayınları, Ankara.

Koçer, N, D., (2009), *Demokrat Parti Döneminde Kadın: 1950-1960 Arası Kadın Dergilerinde Kadın İmajı*, Doktoa Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Ana Bilim Dalı, Ulusal Tez Merkezi

Kongar, E., (1994), *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin toplumsal Yapısı*, (1. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kozlu, D., “Modernizm Sonrası Postmodern Hareket İçinde Kadının Yeri” Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, 2/2009, (3), ss. 1-15.

Köker, D, E., (1988), “*Türkiye’de Kadın, Eğitim ve Siyaset: Yüksek Öğrenim Kurumlarında Kadının Durumu Üzerine Bir İnceleme*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Türkiye).

Kurt, H., (2010), *İtihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler*, (1. Baskı), ed. Turgay Uzun, Orion kitabevi, Ankara.

Kurtulan, S. Ş. (2023). Ak Parti hükümetleri döneminde kadın politikaları (Master's thesis, Necmettin Erbakan University (Turkey)).

Kuru, H., (1996) *Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ensititüsü, İzmir.

Külekçi, C, T., Canbay, “Kadın Haklarının Kazandırılmasıyla Birlikte Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme”, Electronic Journal of Vocational Colleges, 2/2012 (1), ss. 32-48.

- Mahcupyan, E., (1996), “ Türkiye’nin Siyaset Yelpazesi: Sağ ve Sol”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. XV, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Makal, A., (2012), "Türkiye’de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri", Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği, ed. Ahmet Makal ve Gülay Toksöz, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara.
- Mansbridge, J ve Moller Okin S, (2016) “ Feminizm”, Çağdaş Siyaset Felsefesi Kılavuzu Disiplinler ve İdeolojiler, (1. Baskı), ed. Robert E. Goodin vd., / çev. Simten Çoşar, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Mardin, Ş., (2009), Türkiye’de Toplum ve Siyaset, (16. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marshall, G., (1999), Sosyoloji Sözlüğü, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, (1. Baskı), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Mert, N., (2007), Merkez Sağın Kısa Tarihi, (2. Baskı), Selis Kitaplar, İstanbul.
- Neziroğlu, İ., ve Yılmaz T., (2013), "II. Yılmaz Hükümeti 06.03.1996-28.06.1996" Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler, Programları ve Görüşmeler, C. IX, (1.Baskı), TBMM Basımevi, Ankara.
- Onur, E., (2019), *1950’lerde Kadının Sosyal Statüsü*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Bilecik (Türkiye).
- Ozankaya, Ö., (1999), Toplumbilim, (10. Baskı), Cem Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, E. (2006), "From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey", South European Society & Politics, 11 (3–4), 543–557.
- Özdemir, H., Y., Demirkanoğlu “Türkiye’de Muhafazakar Sağ Pencereden Kadına Bakış”, KAÜ İİBF Dergisi, 2015/6 (10), ss.223-248.
- Özdemir, H., A., Çiftlikçi “Avrupa Birliği (AB)’ne Üyelik Sürecinde Türkiye’de Hukuk Devletin Dönüşümü: Helsinki Zirvesi’nden Günümüze İç Hukukta Yapılan Düzenlemeler Üzerine” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016/25, (1), ss.123-144.
- Özsel, D., Öztürk, A. ve İnce, HO (2013), “A Decade of Erdoğan's JDP: Ruptures and Continuities” Critique, 41 (4), 551–570.
- Pehlivan, V. P. “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kuramsal Yaklaşımlar: Bir Literatür

- Taraması'', İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar 2017(31), ss. 497-521.
- Yıldırım, P., (2013) ''Toplumsal Cinsiyet'', Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları, (1. Baskı), ed. Lerzan Gültekin vd., Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Pilcher, J., (2009) ''Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Eşitsizlikleri Üzerine Açıklamalar'', Sosyoloji Başlangıç Okumaları, (2. Baskı), ed. Anthony Giddens / çev. Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul.
- Poloma, M.M., (1993), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev. Hayriye Erbaş, (1. Baskı), Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Putnam Tong, R., (2006), Feminist Düşünce, çev. Zafer Cirhinlioğlu, (1. Baskı), Gündoğan Yayınları, İstanbul
- Safi, İ., (2007), Türkiye'de Muhafazakar Siyaset ve Yeni Arayışlar, (2. Baskı), Lotus Yayınevi, Ankara.
- Sallan Gül, S., (2014) ''Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi'', Sosyolojiye Giriş, (2. Baskı), ed. Muammer Tuna, Detay Yayınları, Ankara.
- Sancar, S. (2011). Türkiye'de Kadın Hareketinin Politığı: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler. Sancar, S. (Ed.). Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan (ss. 53-109). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Saraç, S, (2013) ''Toplumsal Cinsiyet'', Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları, (1. Baskı), ed. Lerzan Gültekin vd., Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Sarıbay, Y, A., (2001), Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Savcı, İ., ''Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji'', Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1999, ss. 123-142.
- Saybaşıllı, K., (1999), Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, (2. Baskı), Doruk Yayınları, Ankara.
- Schroeder, K. S., (2007), Popüler Feminizm Türkiye de ve Britanya'da Kadın Dergileri, (1. Baskı), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Sevim, A., (2005), Feminizm, (1. Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Sofuoğlu, N., ''Butler'i Schutz İle Okumak: Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Cinsiyet Ayrımcılığının Bazı Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme'', Toplum Bilimleri

Dergisi, 4/2010, (8), ss. 83-93.

Sümer Ç, G., (1999), *Türkiye’de kadın milletvekilleri: 1935-1991*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Malatya (Türkiye).

Şahin, Y., E., Sarıtaş, (2017), "Altmışlı Yıllarda Kadın Hareketi Süreklilik Kopuşlar ve Çeşitlenme", (1. Baskı), ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Taş, G., “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, Akademik Hassasiyetler, 3/2016, (5), ss.163-175.

Tansi, D, M., Türk Modernleşme Tarihi Sürecinde Adalet Partisi Bağlamında Muhafazakar Siyaset Arayışı, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14/2021 (3), ss. 24- 937.

Tanör, B., (1997) “18. Dönem TBMM (1987-1991)”, Türkiye Tarihi, C. V, (2. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul.

Taşkın, Y., (2009), “Türkiye’de Sağcılık”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler, C. IX, (1. Baskı), ed. Tanıl Bora, Murat Güntekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tatlı, C., (2008), Dermokrat Parti Döneminde Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Ulusal Tez Merkezi.

TBMM Arşivi, (23.12.1949), Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 22, Toplantı 4, Yirmi Birinci Birleşim.

TBMM Arşivi, (10.11.1989), Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 33, Yasama Yılı, 3, 30. Birleşim.

TBMM Arşivi, (30.6.1991), Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 61, Yasama Yılı 4, 129. Birleşim.

TBMM Arşivi, (30.06.1993), Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 37, Yasama Yılı 2, 119. Birleşim.

TBMM Arşivi, (10.10.1995), Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 94, Yasama Yılı 5, 19. Birleşim.

TBMM Arşivi, (31.10.1995), Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 95, Yasama Yılı 5, 19. Birleşim.

TBMM Arşivi, (3.7.1996), Tutanak Dergisi, Dönem 20, Cilt 7, Yasama Yılı 1, 19.

Birleşim.

TBMM Arşivi, (3.11.1965), Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 31, Toplantı 5, 3. Birleşim.

TBMM Arşivi, (7.11.1969), Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 54, Toplantı 9, 4. Birleşim.

TBMM Arşivi, (6.4.1975), Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 21, Toplantı 14, 47. Birleşim.

TBMM Arşivi, (27.7.1977), Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 33, Toplantı 16, 67. Birleşim.

TBMM Arşivi, (19.11.1979), Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 46, Toplantı 19, 5. Birleşim.

Tekeli, Ş., (1988), Kadınlar İçin Yazılar 1977-1987, (1. baskı), Alan Yayıncılık, İstanbul.

Tekin, Y., ve M. Ç., Okutan, (2011), Türk Siyasal Hayatı, (1. Baskı), Orion Yayınları, Ankara.

Terkan, B., (2013), Siyasi Partilerin Kadına İlişkin Söylem ve Politikaları (AKP ve CHP Örneği). Selçuk İletişim, 6 (2), 115-136.

Terzioğlu, F, L., Taşkın, ‘‘Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolünün Liderlik Davranışlarına ve Hemşirelik Mesleğine Yansımaları’’, Hemşirelik Yükseköğretim Dergisi, 12/2008, (2), ss. 62-67.

Terzi, G. E., (2015), "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Politik Söylem: 1989-2011 Yılları Arası Hükümet Programlarında Aile ve Kadınlar", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 18(2), ss.145-176.

Tokgöz, O., (1994), Kadın Seçmen İmgesi: Türkiye’de Kadının Bireysel Siyasal Katılımı Üzerine Bir Deneme, Amme İdaresi Dergisi, 27(4), 97-115.

Tuncel, G., (2015) ‘‘Siyasal Partiler’’, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat, (2. Baskı), ed. Ahmet Karadağ, Bilsam Yayınları, Malatya.

Tür, Ö., ve A., Koyuncu, ‘‘Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları’’, Uluslararası İlişkiler Dergisi, 7/2010 (26), ss. 3-24

Tür, Ö., ve Z., Çıtak, (2009) ‘‘AKP ve Kadın: Teşkilatlanma, Muhafazakârlık ve Türban’’, AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu, (1. Baskı), ed. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara.

- Türk, P., (2010), " Kadın ve Siyaset İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Bursa'da AKP ve CHP Kadın Kolları" Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Uzgel, İ., (2009), "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu, (1. Baskı), ed. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Uzun, T., (2010), İttihat ve Terakki'den Günümüze Türkiye'de Siyasal Partiler, (1.Baskı), Orion Kitabevi, Ankara.
- Üşür, S. S., (2008) " Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözümler Önerileri, Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset Raporunun Güncellenmesi" Tüsiad, Kagider, İstanbul.
- Vincent, A., (2006), Modern Politik İdeolojiler, çev. Arzu Tüfekçi, (1. Baskı), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Yağcı, H. A., ‘’ Türkiye’de Bireylerin Sol-Sağ Ayrımına Göre Konumlanışı: Dünya Değerler Araştırması 1990-2018 Verilerinin İncelenmesi’’, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2022/10, (1), ss. 21-50
- Yaraman, A., (1999), Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili, (1.Baskı), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Yavaşca, K., (2023), "Anap İktidarında Sonun Başlangıcı: 25 Eylül 1988 Referandumu", Akademik Hassasiyetler, 10(22), ss. 518-540.
- Yeğenoğlu, M., S., Coşar, (2014), "AKP ve Toplumsal Cinsiyet Meselesi: Neoliberalizm ve Patriyarka Arasında Mekik Dokumak", İktidarın Şiddeti: AKP’li Yıllar Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar, (1. Baskı), ed. Simten Coşar ve Gamze Yücesan-Özdemir, Metis Yayınları, İstanbul.
- Yeşiltuna, D. Ç., (2007), Siyasal İktidarın Söyleminde Kadın, Sosyoloji Dergisi, (17).
- Yıldızoğlu, E., (2011), Devrim ve Zaman, (1. Baskı), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Yılmaz, A., (2003), Çağdaş Siyasal Akımlar, (2. Baskı), Vadi Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, S. (2013), "İdris Küçükömer’in Siyasal Tezleri Bağlamında AKP ve CHP Parti Programlarının Analizi", Selçuk İletişim, 5(1), ss.156-173.
- Yükselbaba, Ü., AKP'nin Kadına Yönelik Söylem ve Politikaları: Neo-Liberalizm, İlimli İslam ve Kadın. Kadın/Woman 2000, 2013/14 (2).
- Zürcher, J. E., (1995), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, çev. Yasemin Saner (1. Baskı)

İletişim Yayınları, İstanbul.

Waters, M., (2008), Modern Sosyoloji Kuramları, çev. Ebru Bilget, (1. Baskı), Gündoğan Yayınları, İstanbul.

TÜZÜK VE PROGRAMLAR

1946'dan 21. Yüzyıla II. Demokrasi Programı

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/7e3fc1f6-7efb-46cb-9f1a-1b9586cc65a3>
(27.03.2025).

Demokrat Parti Programı (1946).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/3bf0ffa7-72ba-4c30-b434-997981e900bc>
(27.03.2025).

Demokrat Parti Tüzüğü (1949).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/1cb651fc-1662-472d-bd97-1d6c26219fbf>
(29.03.2025).

Adalet Partisi Tüzük ve Program (1964).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/43bbca65-27e1-4004-b4f2-8a422c616917>
(18.05.2025).

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/455e1668-441c-47e6-bfc6-760a77163aec>
(21.05.2025).

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1969).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/4a1e21d9-d418-4e7e-836d-6698770c7878>
(14.04.2025).

Adalet Partisi Programı, (1969). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/0c10e654-486e-4424-854d-a6a04c1acd18> (14.04.2025)

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1973).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/838ba621-d665-4859-a86d-3ac27641a343>
(18.04.2025).

Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi (1991).

[file:///C:/Users/CASPER/Downloads/199106304%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/CASPER/Downloads/199106304%20(1).pdf) (19.04.2025).

Adalet ve Kalkınma Partisi Demokratikleşme Programı. (2002).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/3370001d-0a58-415c-bd99->

c522d9427e84/content (12.03.2025).

Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi (2007).
<https://www.akparti.org.tr/media/o0omydr3/22-temmuz-2007-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf> (12.03.2025).

Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi (2011).
<https://www.akparti.org.tr/media/iesaeuoj/12-haziran-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi.pdf>
(12.03.2025).

Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi (2015).
<https://www.akparti.org.tr/media/fmypruo/7-haziran-2015-edited.pdf> (12.03.2025).

Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçim Beyannamesi (2018).
<https://www.akparti.org.tr/media/271931/secim-beyannamesi-2018.pdf> (12.03.2025).

Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar Seçim Beyannamesi (2023).
<https://www.akparti.org.tr/media/dwyd05pu/tu-rkiye-yu-zy%C4%B1%C4%B1-ic-in-dog-ru-ad%C4%B1mlar-2023-sec-im.pdf> (14.03.2025).

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/1fe7aea9-6eda-4249-ab0b-ebc69cf7adbd>
(16.02.2025)

https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/sag_ve_sol_siyaset (05.06.2024)

<https://birikimdergisi.com/haftalik/10331/merkez-sag> (09.06.2024)

<https://kockam.ku.edu.tr/1950lerde-kadin-hareketi-ve-siyasi-parti-kurma-girisimi/>
(25.04.2025)

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, (13.7.1984). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf> (16.04.2025).

Türkiye 2011 İlerleme Raporu (2011).
https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/adayliksureci/ilerlemeraporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf (09.03.2025).

2024 Türkiye Raporu (2024).
https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf (09.03.2025).

Türkiye'de Kadın Tarihi Çalışmaları (2006). <https://bianet.org/haber/turkiyede-kadin->

tarihi-calismalari-1-78369 (16.03.2025)

